

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๕๘

เรื่องโกศาปานไปฝรั่งเศส

ภาคที่ ๒

พระยาจ่าแสนยบดี พิมพ์ช่วยในงานศพ

หม่อมเมือง ทองแถม ณอยุธยา

วันที่ ๔ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๗๕

โรงพิมพ์ลหุโทษ
จำนวน ๑,๐๐๐ ฉะบับ

หม่อมเมือง ทองแถม ณอยุธยา

ชาตะ วันที่ ๒๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๑๐

มรณะ วันที่ ๓๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕

ประวัติสังเขป

หม่อมเมือง ทองแถม ณอยุธยา

บรรพบุรุษสืบเนื่องมาจาก เจ้าพระยายมราช บุนนาค (ตะเฆ่ทับ) บิดา นายคง พลนิเทศ มารดา กิ่ง พลนิเทศ เกิดเมื่อวันที่ ๒๙ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๑๐ ตรงกับวันพุฒ แรม ๑๑ ค่ำ เดือน ๖ ปีเถาะ เป็นหม่อมห้ามในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสาตรศุภกิจ และเป็นหม่อมมารดาของหม่อมเจ้าหญิงเครือมาศวิมล ถึงแก่กรรมวันที่ ๑๔ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๗๔ ตรงกับวันอาทิตย์ แรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๗ ปีมะแม

คำนำ

พระยาจ่าแสนยบดี แจ้งความมายังราชบัณฑิตยสภาว่า ใคร่พิมพ์หนังสือช่วยเจ้าภาพ แจกในงานศพหม่อมเมือง ทองแถม ณอยุธยา เรื่อง ๑ ขอให้กรรมการเลือกเรื่องหนังสือให้ ราชบัณฑิตยสภาได้แนะนำให้พิมพ์ เรื่องโกศาปานเป็นราชทูตไปเมืองฝรั่งเศสครั้งแผ่นดิน สมเด็จพระนารายณ์มหาราช พระยาจ่าแสนยบดีเห็นชอบด้วยจึงพิมพ์ขึ้นเป็นสมุดเล่มนี้

เรื่องโกศาปานเป็นราชทูตไปเมืองฝรั่งเศสนี้ มองซิเออเดอ วิเซ เป็นผู้แต่ง พิมพ์เมื่อ ค.ศ. ๑๖๘๖ (พ.ศ. ๒๒๒๙) มีฉะบับอยู่ในหอพระสมุดวชิราวุธ เจษฎาจารย์ ฟ. ฮีแล แห่งโรงเรียนอัสสัมชัญ แปลจากภาษาฝรั่งเศสเป็นภาษาไทย มีผู้ขออนุญาตพิมพ์ตอนต้นไปภาค ๑ แล้ว ภาคนี้เป็นภาค ๒ จัดเป็นประชุมพงศาวดารภาคที่ ๕๘

ราชบัณฑิตยสภา

วันที่ ๒๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๕

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
THAMMASAT UNIVERSITY

สารบาญ

ไกศาปานไปฝรั่งเศส

บทที่ ๔๙

ราชทูตเริ่มเดิรทางไปเที่ยวดูมณฑลฟลังดร์ข้างฝ่ายเหนือ

รุ่งขึ้นวันหลังเจ้าพนักงานฝ่ายกรมวังซ่อมงเซียร์เดอลาญี ได้เข้ามาหาราชทูตกล่าวว่า "บัดนี้ทรงพระปรารภถึงเจ้าคุณซึ่งเป็นคนมาแต่เมืองร้อน เกรงว่าจะกลัวหนาวกว่าคนในพื้นบ้านเมืองหนาวเป็นธรรมดา และเวลานี้ก็เกือบถึงเวลาที่ท่านจะออกไปเที่ยวหัวเมืองฝ่ายข้างเหนือ ซึ่งเป็นประเทศหนาวกว่ามณฑลอื่น ๆ ในเมืองฝรั่งเศส พระองค์ทรงพระปริวิตกว่า ถ้าจะไม่พระราชทานเสื้อสำหรับป้องกันหนาวไว้ก่อน จะเป็นการเลินเล่ออันมิบังควรกับพระปรีชาญาณ เพราะเหตุฉะนี้ พระองค์จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ รับสั่งใช้ให้ข้าพเจ้านำเอาเสื้อกันหนาว ๖ ตัวกับหมวกอีก ๖ ใบมาพระราชทานท่านอัครราชทูต, อุปทูต, ตรีทูตคนละสองตัวกับหมวกคนละสองใบ เสื้อเหล่านั้นเป็นเสื้อล้วนพื้นไหมแกมทองก็มีและไหมแกมเงินก็มี ทั้งเป็นเสื้อยศและเสื้อหนาวรวมอยู่ในตัว อธิบาย คือเป็นเสื้อยศเพราะพื้นสิ่งที่ใช้เป็นของดีล้วนแล้วด้วยไหมกับเงินและทอง แต่ก็เป็นเสื้อหนาวด้วย เพราะนอกจากนั้นยังมีขนสัตว์ แฮร์มิน คือหนังอีเหนชะนิดหนึ่งอีกด้วยสำหรับจะกันหนาวได้.

พอราชทูตได้รับเสื้อกับหมวกพระราชทานนั้นแล้วท่านถามทันทีว่า.— " เดี๋ยวนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงประทับอยู่ที่ใด ? " ก็ได้รับคำตอบว่า "ทรงประทับอยู่ที่พระราชสำนักฟงแตนโบล" ท่านราชทูตถามต่อไปว่า " พระราชสำนักนั้นตั้งอยู่ตรงทิศใด ?" พอเจ้าพนักงานบอก ทันใดนั้นท่านอัครราชทูต อุปทูต ตรีทูต ต่างก็หันหน้าไปทางนั้นแล้วหมอบลงไปถวายบังคมสามครั้ง ดูประดุจหนึ่งว่าพระองค์ทรงสถิตย์อยู่จำเพาะหน้าของท่าน แล้วท่านก็หันมาแสดงความขอบใจต่อเจ้าพนักงานผู้นำเสื้อและหมวกมาพระราชทานนั้นด้วย และเมื่อเจ้าพนักงานจะลากลับ ท่านราชทูตยังเชื้อเชิญให้อยู่รับประทานอาหารด้วยกัน และวันนั้นนายช่างวาดเขียนชื่อเลอบรังซึ่งได้กล่าวถึงมาก่อน ในตอนว่าด้วยพระราชวังแวร์ซายส์ นั้นก็ได้อยู่ รับ ประทานอาหารกับด้วยท่านราชทูตเหมือนกัน.

พอถึงวันจันทร์ที่ ๑๔ เดือนตุลาคม คณะราชทูตสยามได้เริ่มเดิรทางออกไปเที่ยวตามหัวเมืองเหนือ ตอนกลางวันวันต้น ท่านได้พักรับประทานอาหารที่แซงต์เดอนีส์ ซึ่งเป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่ง เพราะเป็นที่ฝังศพพระมหากษัตริย์ฝรั่งเศสตั้งแต่ดึกดำบรรพ์หลายร้อยปีมา.

เมืองนี้จะชื่อว่าแซงต์เดอนีส์ก็เนื่องจากท่านสังฆราช องค์แรกซึ่งได้มาสอนพระศาสนาคริศตังแก่ชาวเมืองฝรั่งเศสที่ละแวกเมืองปารีสทุกวันนี้ ศพของท่านก็ยังฝังอยู่ในพระอารามแซงต์เดอนีส์นั้นเอง เว้นแต่แขนของท่านข้างหนึ่งซึ่งสันโตปาปาเอสเตวังที่ ๓ ได้ทรงนำไปที่กรุงโรมา.

ถึงว่าราชทูตได้พักที่แซงต์เดอนีส์เพียงตอนกลางวันเท่านั้น ก็ยังได้อุตส่าห์ไปดูอนุสสาวรีย์ที่ฝังพระบรมศพพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสองค์ก่อนๆ และของที่มีฝีมือประณีตบรรจงซึ่งมีอยู่ชุกชุมในโบสถ์วัดแซงต์เดอนีส์นั้น. ของประณีตต่างๆ ซึ่งเก็บรักษาไว้เป็นที่ระลึกแห่งสมัยโบราณนั้นท่านราชทูตก็ได้ดูด้วย เป็นต้นว่าเครื่องแก้วเพ็ชรพลอยต่าง ๆ ซึ่งพระราชาองค์ก่อน ๆ และสัปบุรุษใจศรัทธาได้ถวายวัดนั้น แต่ท่านได้ดูด้วยความเจาะจงเป็นต้นก็คือ อนุสสาวรีย์ที่ฝังพระศพของพระราชา.

ในบรรดาอนุสสาวรีย์ที่ท่านได้แสดงความพอใจอยากดูมากกว่าอนุสสาวรีย์อื่น ๆ นั้นคืออนุสสาวรีย์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าฟรังซัวส์ที่ ๑ ซึ่งแวดล้อมไปด้วยรูปนักรบในสมัยของพระองค์กำลังออกสนามทำสงครามกับราชศัตรูของพระองค์.

นอกนั้นท่านยังได้สังเกตอนุสสาวรีย์ ซึ่งทรงรับสั่งให้สร้างอุทิศแก่จอมพล เดอตุแรน ซึ่งได้มีความชอบทำคุณแก่ประเทศฝรั่งเศสอย่างสลักสำคัญ และซึ่งพึ่งสิ้นชีพลงใหม่ ๆ. เมื่อราชทูตได้เห็นความงามวิจิตรบรรจงและที่ตั้งอนุสสาวรีย์ของท่านจอมพล เดอตุแรน นั้น ท่านได้กล่าวว่า.— "พระองค์ไม่จำเพาะแต่ทรงชุบเลี้ยงและโปรดประทานยศบรรดาศักดิ์แก่ผู้ที่ยังอยู่สำหรับรับใช้จำเพาะพระพักตร์ของพระองค์เท่านั้น ถึงผู้ที่ล่วงลับแล้วทำคุณอะไรแก่พระองค์ไม่ได้แล้ว พระองค์ก็ยังทรงอุปถัมภ์ค้ำชูให้ชื่อเสียงคงอยู่เป็นที่เคารพนับถือของชาวชนเป็นอันมากอีกสิ้นกาลนาน ฉะนี้ก็ไม่เป็นที่อัศจรรย์

เลยที่บรรดาอาณาประชาชนทั่วไปได้พากันยินดี ถวายชีวิตอุทิศแก่ชาติบ้านเมืองและพระมหากษัตริย์ เพราะต่างรู้สึกเต็มเปี่ยมอยู่ในทรวงอกว่า เป็นหรือตายพระองค์คงไม่ทรงลืม คงทรงระลึกถึงคุณความดีของตน ๆ อยู่เสมอ ฉะนี้ พระองค์จึงเป็นพระราชาซึ่งทรงชัยชำนะอยู่เสมอมิได้ขาด"

เมื่อพูดดังนี้แล้วก็หมดเวลา ท่านราชทูตอำลาพระสงฆ์เยเนติกตินซึ่งเป็นคณะที่รับหน้าที่เฝ้ารักษาพระอารามนั้น แล้วท่านก็เดิรดูรอบวัดดูแล้วดูอีกว่าใหญ่โตงามสักปานใด แล้วท่านก็ขึ้นรถตั้งต้นเดิรทางใหม่ต่อไป และเย็นวันนั้นได้ไปพักแรมคืนอยู่ที่เมืองเล็ก ๆ แห่งหนึ่งเรียกว่าโบมง.

บทที่ ๕๐

ระยะทางจากเมืองแซงต์เดอนีส์ ถึงเมืองอาเมียงส์.

รุ่งขึ้นวันที่ ๑๕ ราชทูตได้ไปรับประทานอาหารกลางวัน ที่ตำบลแห่งหนึ่งเรียกว่า ติเลียร์ แล้วตอนเย็นก็ไปนอนที่ชนบทย่อม ๆ อีกแห่งหนึ่งเรียกว่า โบน ทั้งสองแห่งนี้ชาวเมืองพากันมาต้อนรับราชทูตเป็นขบวนเรียบร้อยราวกับขบวนทหารก็ว่าได้ ราชทูตได้ค้างแรมที่นั้นคืนหนึ่ง ครั้นรุ่งขึ้นมงเซียร์เดอเมนาร์ดผู้พิพากษาได้มาคำนับราชทูต ๆ ดีใจไม่น้อยเลย เพราะท่านเดอเมนาร์ดคนนี้เป็นญาติอันสนิทของ

ท่านเสนาบดี เดอเซเญอเล ซึ่งเป็นธุระมากกว่าเสนาบดีกระทรวงอื่น ในการที่จะสมานมิตรไมตรีในระวางสยามและกรุงฝรั่งเศสให้มีผลสำเร็จ

ในวันเดียวกันคือวันที่ ๑๖ ตุลาคมนั้น ราชทูตได้ไปค้างคืนอยู่ที่เมืองเบรอเตย ซึ่งเป็นเมืองย่อม ๆ ในมณฑลนอร์มังดี, เมืองนี้แต่เดิมมาเป็นของอังกฤษ แล้วภายหลังอังกฤษขายให้แก่สมเด็จพระเจ้าฟิลิปโอคีสต์ ก็เลยตกเป็นของฝรั่งเศสแต่นั้นมา.

รุ่งขึ้นวันที่ ๑๗ ราชทูตไปพักอยู่ที่ "ชาโต" ของมงเซียร์เดแซร์โต ซึ่งเป็นลูกเขยของพระนมแห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ บ้าน "ชาโต" นั้นราชทูตพอใจมาก ว่าเป็นชาโตอย่างงดงามน่าอยู่จริง ๆ แต่อาศัยเหตุที่ท่านจะพักอยู่นานไม่ได้ต้องรีบเดิรทางต่อไป ท่านจึงได้ออกแต่ในวันนั้นเอง สำหรับไปยังเมืองอาเมียงส์ ซึ่งเป็นเมืองใหญ่อยู่รายทางที่จะขึ้นไปข้างเหนือ. ในเย็นวันนั้นราชทูตได้ถึงเมืองอาเมียงส์ และเวลาท่านไปถึงนั้น บรรดากรมการขุนนางข้าราชการและพลเมืองที่สำคัญ ๆ ต่างได้ออกมาต้อนรับเป็นขบวนล้วนใส่เสื้อแสงถืออาวุธเป็นวิธีทหารทั้งนั้น พอเหยียบประตูเมืองก็ได้ยินเสียงปืนใหญ่ ๒๐ นัดตามพระราชกำหนดของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เพื่อทำความเคารพต่อคณะราชทูตสยามนั้น.

แต่ประตูเมืองถึงที่พักของราชทูต พวกที่ออกมาต้อนรับนั้นได้เดิรเป็นกระบวนแห่แล้ว ต่างก็กลับเป็นเสร็จการต้อนรับสำหรับวันนั้น แต่รุ่งขึ้นวันที่ ๑๘ กระบวนแห่ได้มารับราชทูตยังที่พัก แล้วได้

แห่ท่านไปดูโบสถ์ใหญ่. บรรดาพระสงฆ์ทั้งหลายได้ออกมาต้อนรับราชทูตถึงที่ประตูหน้าโบสถ์แล้วได้พาเข้าไปข้างใน ถึงพระแท่นใหญ่ พอดูอะไรต่ออะไรตามสมควรแก่เวลาแล้ว ราชทูตก็ได้ไปเยี่ยมเยือนท่านสังฆราช ครั้นเยี่ยมท่านสังฆราชเสร็จแล้ว ท่านราชทูตยังติดใจอยากจะดูวัดนั้นอีก เพราะเป็นวัดที่สวยงดงามที่สุดวัดหนึ่งในโลก ท่านก็ขอโอกาสกลับไปชมเป็นพิเศษอีกต่อหนึ่ง แต่เดิมได้ตกลงกันว่าออกจากเมืองอาเมียงส์นั้นจะนำท่านราชทูตตรงไปยังเมืองอาราสซึ่งเป็นที่ว่าการมณฑลอาร์ตัวส์ แต่ทำไม่ได้ตามตกลงนั้น เพราะฤดูนั้นเป็นฤดูหนาวฝนตกเรื่อยๆ ถนนหนทางเลยกลับกลายเป็นโคลนเลน เป็นที่หลุมที่ดอนเปรอะเปื้อนจนใช้ไม่ได้ ตกลงเปลี่ยนความคิดเดิม, แทนที่จะตรงไปเมืองอาราส ก็เป็นแต่เพียงไปพักอยู่ที่เมืองดูรดังที่เป็นเมืองเล็ก ๆ อยู่ในระวาง ๒ เมืองใหญ่. แต่ถึงเป็นเมืองย่อม ๆ ดังนั้นชาวเมืองดูรดังก็ไม่ยอมแพ้ชาวเมืองใหญ่ ๆ ในการต้อนรับราชทูต. พอคณะราชทูตมาถึงกองทหารสมัคร คือพลเมืองดูรดังนั้นเองได้ออกมารับราชทูตเป็นขบวนแห่เหมือนที่อื่น และได้ยิงปืนใหญ่ปืนเล็กเสียงสนั่นเป็นการเอิกเกริกเหมือนหนึ่งเมืองมีทหารประจำรักษาอยู่โดยธรรมดา. แท้จริงแม้ชาวเมืองจะไม่ทำการรับรองให้ใหญ่โตถึงเพียงนี้ก็คงไม่มีใครถือเป็นแน่, แต่เมื่อเขามีแก่ใจกระทำให้ถึงขนาดดังนี้ก็ควรได้รับความชมเชยเป็นพิเศษด้วย เพราะเมื่อผู้น้อยทำหน้าที่ของผู้ใหญ่ได้ดีเท่าผู้ใหญ่แล้ว ก็น่าชมผู้น้อยนั้นยิ่งกว่าผู้ใหญ่เสียอีก

เรื่องนี้ได้เกิดขึ้นอีกตามชนบทเล็ก ๆ น้อย ๆ อีกแห่งหนึ่งเรียกว่าซาแบร์ ที่ชนบทนี้ชั้นที่สุดที่พักคนเดิรทางก็ไม่มี มีแต่เพียงโรงม้าสำหรับเปลี่ยนม้าที่ลากรถเมล์เท่านั้น ถึงกระนั้นชาวชนบทนั้นยังได้ช่วยกันจัดการเลี้ยงโต๊ะราชทูตอย่างสง่าผ่าเผยและเลี้ยงกันในโรงม้านั้นด้วยซ้ำ แต่ก็ไม่มีใครอาจรู้ได้ว่าเป็นโรงม้าหรือโรงรับแขก เพราะชาวชนบทได้ตกแต่งประดับประดาจนเปลี่ยนรูปโรงม้าหมด ให้นึกว่าเป็นสโมสรพิเศษของขุนนางข้าราชการผู้ใหญ่ ไม่มีเค้าเป็นโรงม้าเหลือเลย.

บทที่ ๕๑

ราชทูตดำเนิรไปถึงเมืองอาราส.

พอออกจากที่ตำบลเล็กนั้นแล้ว ราชทูตก็มุ่งดำเนิรทางตรงไปยังเมืองอาราส ซึ่งเป็นที่ว่าการมณฑลอาร์ตูอาส์ อันตั้งอยู่บนแม่น้ำสการ์ป และเป็นเมืองหน้าศึก มีป้อมคูประตูหอรบครบตามธรรมเนียมพิชัยสงคราม. พอราชทูตเกือบจะถึงเมือง มีทหารม้า ๑๒ กองออกมาต้อนรับถึงนอกเมือง. ตามทางเข้าเมืองมีพลทหารรายยืนเรียงรายอยู่ตลอดทาง และเมื่อราชทูตเดิรผ่านหน้าแถวไป ต่างก็คำนับด้วยเอาปลายหอกลง, ส่วนราชทูตก็รับคำนับข้างนี้ข้างโน้นไม่มีเวลาว่างเลย เพราะข้างล่างมีทหารทำวันทียาวุธก็ต้องจำเป็นรับคำนับ, ข้างบนตามช่องหน้าต่างก็มีแหม่มเป็นต้น

โบกผ้าเช็ดหน้าเป็นที่แสดงการต้อนรับ ก็ต้องจำเป็นรับคำนับทางนี้ด้วย, เลยต้องแหงน ๆ ก้ม ๆ รับคำนับเขาเรื่อยตลอดหนทางมา.

พอรถราชทูตย่างเข้าไปสู่ธรณีประตูเมือง บรรดาพระสงฆ์ตามวัดวาอารามทั้งหลายในเมืองอาราสนั้น ต่างก็ให้ศิษย์ของตน ๆ ขึ้นตีระฆังเล็กใหญ่เสียงออกแซ่สนั่นเอิกเกริกโกลาหล และในโอกาสนั้นระฆังใบใหญ่มหึมา ซึ่งชาวบ้านตั้งฉายาเรียกกันว่า "ลาชัวเยอส์" (แปลว่า "แม่บรรเทิง" ค่าที่ก็ได้แต่จำเพาะต่อเมื่อมีการมหาศุภมงคล ซึ่งเป็นที่ยินดีทั่วหน้ากัน) ก็ได้มีผู้ตีให้อุโฆษณาการด้วยกระแสเสียงอันน่าบรรเทิงของตน พร้อมกับสรรพสำเนียงเก่งก่างหง่างเหง่งแห่งระฆังเล็กใหญ่ทั้งหลายอื่น ๆ ที่มีอยู่ทุกพระอารามในเมืองอาราสนั้น.

เมื่อทหารม้าซึ่งออกไปต้อนรับราชทูตนอกเมืองได้นำทางราชทูตมาถึงประตูเมืองแล้ว ทหารกองต่าง ๆ ในเมืองก็ยืนแหวกทางให้กระบวนรถราชทูตผ่านไปตรงกลาง ดังนี้ ตั้งแต่ประตูเมืองจนถึงประตูที่พักของท่านราชทูต และที่ประตูนั้นท่านเลอกงต์เดอวิลเนิฟก็กระทำคำนับปราศรัย เชื้อเชิญราชทูตให้ลงจากรถ แล้วนำขึ้นไปถึงห้องที่พักข้างในพร้อมกันกับท่านสตอร์ฟเจ้าพนักงานกรมประจำแขกเมือง แล้วก็ได้ลงมือสนทนาปราศรัยกันในระวางเวลาที่คอยพวกกรมการนคราภิบาลมณฑลอาร์ตูอาส์จะเข้ามาถึง สิ่งที่ราชทูตแสดงความกังวลอยากรู้ทันทีนั้น คือเมืองอาราสจะเป็นเมืองใหญ่โตสักเพียงไหน ? มีครอบครัวพลเมืองสักเท่าไร ? มีรูปสัณฐานเป็นอย่างไร ?

ขณะ ที่ท่านราชทูต กับท่านเหล่านั้นยังกำลังสนทนากันด้วยเรื่องเมืองอาราสอยู่นั้น ท่านเจ้าอธิการพระอารามของคณเยซวิตในเมืองนั้นได้มาแสดงความเคารพและความขอบพระเดชพระคุณในการที่พระเจ้ากรุงสยามทรงชุบเลี้ยงท่านบาดหลวง เยซวิต คณะของตนด้วยพระมหากรุณาธิคุณอันล้นพ้น ท่านอัครราชทูตตอบว่า.– "เท่าที่พระองค์ทรงเลี้ยงนั้นยังน้อยนัก, พระองค์มีพระราชประสงค์จะทรงชุบเลี้ยงให้มากยิ่งกว่านี้อีกสองเท่าสามเท่า, ขอคุณพ่อได้เป็นภาระธุระช่วยชี้แจงอธิบายตามราชประสงค์อันนี้กับหัวหน้าของคณะเยซวิตทั้งหลาย เพื่อท่านจะมิได้มีความรังเกียจและจะได้จัดการเผดียงสงฆ์ใจศรัทธาอื่น ๆ ส่งไปยังเมืองไทยเป็นลำดับต่อ ๆ กันไปเทอญ"

เมื่อปรารภกันถึงเรื่องบาดหลวงอยู่ก็พอดีกรรมการเมืองมาถึงราช ทูตก็ลุกขึ้นจากเก้าอี้ที่นั่งแล้วก็แสดงความเคารพตามขนบธรรมเนียมบ้านเมืองไทยเขา แล้วท่านปาลิซงแต่งกุรต์สมาชิกแห่งมณฑลสภาและสมาชิกผู้แทนคณะไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินของมณฑลอาร์ตูอาส์ ที่ประชุมรัฐสภาใหญ่ในกรุงหลวงก็ได้กล่าวสุนทรพจน์ ขึ้นว่า.–

ท่านราชทูตทั้งหลาย อันว่าเมืองอาราสนี้ พลเมืองมีชื่อว่าเป็นคนสัตย์ซื่อถือความจงรักภักดีต่อเจ้านายเหนือตน มีสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นต้นอย่างเต็มเปี่ยมบริบูรณ์ ไม่มีเงาแห่งความตำหนิติเตียนเลยแต่ไหนแต่ไรมา. ทรงรับสั่งให้ทำประการใด ก็เป็นอันกระทำประการนั้นจนสุดกำลัง. ก็บัดนี้เล่าทรงรับสั่งให้ข้าพเจ้าทั้งหลายชาวชนพลเมืองอาราสกระทำการต้อนรับและบำรุงเลี้ยงดูท่านราชทูตสยาม

อย่างเต็มที่ ข้าพเจ้าทั้งหลายจะไม่ยินดีกระทำปฏิสันถารต้อนรับท่านเจ้าคุณด้วยเต็มความสามารถอย่างไรได้ แต่ข้าพเจ้ามาเกรงว่าแม้จะต้อนรับให้สุดความสามารถของข้าพเจ้าทั้งหลาย ก็ยังหาได้เพียงพอกับเกียรติยศและบุญบารมีของเจ้าคุณราชทูตทั้งหลายไม่ และสำมหาอะไรกับบุญบารมีของพระมหากษัตราธิราชทั้งสองพระนครซึ่งเป็นต้นเหตุให้เจ้าคุณและข้าพเจ้าได้ มี โอกาส อันประ เสริฐที่จะพบปะ ซึ่ง กันและกันในกาลบัดนี้เล่า ถึงจะพากเพียรจนสุดกำลังก็คงรับรองไม่สมพระเกียรติยศของพระมหากษัตราธิราชทั้งสองพระนครเป็นแน่ แต่กระนั้นก็ดีข้าพเจ้าทั้งหลายยินดีแสดงความเคารพนับถือต่อท่านเจ้าคุณจนสุดความสามารถ จะยกพร่องประการใดก็แล้วแต่เจ้าคุณจะมีความเมตตากรุณาแก่ข้าพเจ้าทั้งหลายข้างหนึ่ง และแล้วแต่ทั้งสองพระมหากษัตริย์จะทรงพระเมตตาอีกข้างหนึ่ง.

อันว่าพระบารมีของพระมหากษัตริย์ฝ่ายประเทศฝรั่งเศสนี้ ปรากฏอยู่ชัดดุจเดียวกับพระคุณานุคุณ ของ พระอาทิตย์ ซึ่ง พระองค์ทรงเลือกเป็นศุภนิมิตรเครื่องหมายแห่งพระเดชานุภาพของพระองค์กล่าวคือ ทรงแผ่พระคุณแก่คนทั่วไปไม่เลือกหน้า ให้ต่างอุ่นอกอุ่นใจเกิดผลเกิดประโยชน์อันสมควรแก่ชีพิตแห่งตน, ทรงแผ่พระรัศมีให้รุ่งโรจน์ชัชวาลทั่วขอบจักรวาฬ, ทรงแผดแสงกล้าให้อริราชศัตรูหมู่ไพรีทั้งหลายสยดสยองพระเดชานุภาพทั่วทุกหมู่เหล่า สมควรอย่างยิ่งที่พระองค์ได้ ทรง เลือกหาดวง ทินกรมา เป็น ศุ ภ นิ มิตร เครื่องหมายสำหรับพระองค์.

ฝ่ายข้างพระเจ้าแผ่นดินสยามเล่า พระองค์ก็กอปด้วยพระญาณวิถีอันสุขุมคัมภีรภาพเป็นมหัศจรรย์ดุจเดียวกัน ด้วยว่าถึงแม้นพระองค์ทรงสถิตย์อยู่ในประเทศห่างไกลจนสุดโลกข้างบุรพทิศนั้นก็ดีพระองค์ยังทรงสอดส่องเล็งแลเห็นในพระอภินิหารของพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศส ถึงกับทรงส่งบรรดาเจ้าคุณทั้งหลายให้มาเชยชมพระบารมีต่างพระเนตรพระกรรณ ส่วนเจ้าคุณทั้งหลายเล่าในทุกวันนี้ ถ้าจะเปรียบก็คล้ายกับสมเด็จพระราชินีแห่งประเทศสะบาในสมัยโบราณซึ่งเมื่อได้ทรงสดับข่าวเล่าลือพระเกียรติคุณของสมเด็จพระเจ้าสะโลมนมหาราชเจ้าแล้ว ก็ได้เสด็จมาเยี่ยมเยือนสมเด็จพระเจ้าสะโลมนมหาราชจนถึงที่พระนครหลวงด้วยพระองค์เอง เพื่อจะใคร่ทรงทราบว่าคำเล่าลือนั้นจะมีมูลแห่งความจริงสักเท่าใด ครั้นได้มาแลเห็นด้วยพระองค์เองเข้าฉะนี้แล้ว ก็กลับทรงประหลาดพระทัยโดยที่คำเล่าลือนั้นยังยกพร่องกว่าพระเกียรติคุณที่เป็นจริงเสียอีก พระองค์ราชินีได้แต่ทรงเปล่งพระอุทานวาจาว่า.—"เดิมเมื่อได้ยินใครต่อใครสรรเสริญพระบารมีคุณของสมเด็จพระเจ้าสะโลมนมหาราช ว่าพระองค์ทรงพระเกียรติคุณประเสริฐเหลือล้น ข้าพเจ้ายังเคลือบแคลงสงสัยอยู่แต่ครั้นมาได้ยินกับหูรู้กับตาเข้าเองสิ กลับรู้สึกว่าคำเล่าลือกันมาแต่เดิมนั้นยังไม่พอเพียงกับพระเกียรติคุณที่เป็นจริงเสียอีก ที่จริงพระเกียรติคุณของพระเจ้าสะโลมนมหาราชมากเหลือล้นพ้นที่จะสรรเสริญให้สิ้นสุดได้"

สมัยเดี๋ยวนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ก็ควรนับว่าเป็นพระเจ้าสะโลมนมาสมภพอีกคราวหนึ่ง ข้าพเจ้าจึงมีความหวังใจเป็นอันมั่นคงว่าเมื่อเจ้าคุณได้ชมเชยบุญบารมีของพระองค์ซึ่งมีปรากฏประจักษ์อยู่ฉะเพาะหน้าเจ้าคุณในประเทศฝรั่งเศสนี้ เช่นที่พระราชวังต่าง ๆ ของพระองค์ ที่กระทรวงทหารบกทหารเรือของพระองค์, ที่ประเทศราชต่าง ๆ ซึ่งพระองค์ได้รวบรวมกับประเทศของพระองค์, ที่เมืองหน้าศึกต่าง ๆ ซึ่งพระองค์ได้ทรงสถาปนาให้เป็นเมืองมั่นคงถาวร ไม่กลัวเกรงอริราชไพรี, ที่พระกิริยาอาการของพระองค์อยู่ทุกเมื่อแล้ว บรรดาท่านเจ้าคุณทูตานุทูตทั้งหลายทั้งปวงคงรู้สึกในใจประดุจหนึ่งพระนางเจ้าราชินีเมืองสะบาว่าคำเล่าลือสรรเสริญพระบารมีของพระองค์ยังหาบริบูรณ์ไม่ ดูยังยกพร่องกว่าความเป็นจริงแท้อีกมากมายนัก ถึงคำเล่าลือจะสรรเสริญพระองค์เท่าใด เกียรติคุณของพระองค์ที่ควรจะสรรเสริญให้ยิ่งกว่านั้นยังมีอีกเป็นอันมาก ถ้าใครมิได้เห็นด้วยนัยน์ตาตนเองแล้วก็เป็นเหลือวิสัยที่จะเชื่อถือว่าเป็นจริงได้ แต่ครั้นได้มาแลเห็นเหมือนเจ้าคุณทั้งหลายแล้วไซ้ จึงเป็นอันเชื่อแน่อยู่ทุกคำและยังกลับซ้ำรู้สึกว่าคำเยินยอยศเกียรติของพระองค์ซึ่งลือไปในนานาประเทศยังหย่อนจากความเป็นจริงอีกมาก เป็นโชคอันประเสริฐของเจ้าคุณราชทูตที่ได้มีโอกาสมาชมเชยพระบารมีด้วยนัยน์ตาเช่นนี้ และข้าพเจ้าทั้งหลายขอรวมน้ำใจยินดีของข้าพเจ้ากับความยินดีของเจ้าคุณด้วย,”

เมื่อท่านปาลิซงแด็งกูรต์ ได้กล่าวคำต้อนรับฉะนี้แล้ว เจ้าคุณอัครราชทูตได้ตอบแทนคณะราชทูตทั้งหลายว่า.—"โอกาสนี้ ข้าพเจ้าทั้งหลายรู้สึกขอบใจท่านเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งท่านชวนให้ข้าพเจ้าทั้งหลายชาวสยามนี้ชมเชยพระราชกฤษฎาภินิหารบุญบารมีของสมเด็จพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส ข้าพเจ้าขอแถลงให้ท่านทราบว่า แท้จริงพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามทรงรู้สึกและทรงชมเชยมานมนานแล้ว พระองค์มีพระราชประสงค์มานานแล้วว่า จะกระทำดุจเดียวกับพระนางเจ้าราชินีเมืองสะบาได้กระทำต่อองค์สมเด็จพระราชาสะโลมน หากว่ากระทำให้สำเร็จสมตามพระราชประสงค์ไม่ได้ด้วยอุปสัคหลายประการ แต่เมื่อพระองค์เสด็จมาไม่ได้ด้วยพระองค์เองแล้ว พระองค์จึงทรงเลือกตั้งข้าราชการชั้นสูงมาแทนพระองค์เมื่อปีกลาย แต่ก็หาได้ถึงเมืองฝรั่งเศสไม่ เข้าใจว่าเป็นอันตรายเสียกลางทางในทะเลแถบอาฟริกาใต้ แต่กระนั้นพระองค์ก็ยังไม่สิ้นความมุ่งหมายในพระราชหฤทัย ยังซ้ำทรงเลือกตั้งข้าพเจ้าทั้งหลายบรรดาคนไทยซึ่งอยู่ในที่นี้ให้เข้ามาชมเชยพระบารมีแทนคณะทูตานุทูตชุดก่อนนั้น แต่หาใช่ส่งมาจำเพาะเพื่อจะทำไมตรีการค้าขายในระวางกันและกันไม่ พระราชประสงค์ซึ่งเป็นส่วนสำคัญก็เพื่อจะให้มาฟังเกียรติศักดิ์เกียรติคุณของพระองค์ว่ามากน้อยถึงเพียงไหน เพื่อจะได้นำไปกราบทูลให้พระองค์ทรงทราบเป็นรายละเอียดทุกอย่างทุกประการ พระองค์ทรงพระประสงค์อยู่อย่างเดียว คือทรงปรารถนาอยากกระทำความมิตรไมตรีภาพในระวางพระองค์และองค์สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินประเทศฝรั่งเศสได้สนิทสนมขึ้นเท่านั้น"

คำตอบของเจ้าคุณอัครราชทูตนี้ เป็นพะยานให้คนในที่ประชุมนั้นรู้เห็นว่า ถึงท่านเป็นคนไทยมาแต่เมืองไกล ภาษาฝรั่งเศสท่านฟังออกพอรู้พอเข้าใจเป็นแน่, ถ้าหาไม่ที่ไหนท่านจะเปรียบการมาเยี่ยมเยือนของพระนางราชินีแห่งเมืองสะบากับการมาเมืองฝรั่งเศสของท่านได้สนิทสนมดี ให้เป็นที่เข้าใจว่าท่านหาได้มาเพื่อการค้าขายอย่างธรรมดาราชทูตในเมืองอื่นไม่ ท่านมาเหมือนพระนางเจ้าราชินีเมืองสะบานั้น สำหรับจะได้รู้จะได้เห็นของน่ารู้น่าเห็นเท่านั้น

พอกรมการออกจากที่ประชุม เมื่อเสร็จกิจธุระคำนับรับรองท่านราชทูตแล้ว ท่านกงต์เดอวิลเนิฟซึ่งเหลืออยู่คนเดียวเป็นคนสุดท้ายได้มาอำลาท่านราชทูตตามธรรมเนียม และก่อนที่ท่านจะออกไปท่านได้กล่าวกับเจ้าคุณราชทูตว่า .— " ธรรมเนียมเมืองที่มีทหารอยู่ประจำ ย่อมมีอาณัติสัญญากันอย่างสั้น ๆสำหรับเมื่อพบปะกันที่ไหนจะได้ใช้ไต่ถามกันให้รู้ว่าเป็นทหารชาติเดียวกันหาใช่ศัตรูไม่ เพราะถ้าเป็นศัตรูแล้วก็ไม่รู้คำอาณัติสัญญา ทั้งนี้เพื่อป้องกันมิให้ศัตรูปลอมเข้ามาในเมืองได้โดยไม่มีใครรู้ตัว และเพื่อจะมิให้คำอาณัตินั้นจึดไปจนรั่วรู้ถึงคนอื่นซึ่งเผอิญอาจได้ยินจึงมีธรรมเนียมต้อง เปลี่ยนคำอาณัตินั้นทุก ๆ วันมิได้ขาด. วันนี้เจ้าคุณราชทูตก็เข้ามาอยู่ในเมืองอาราสซึ่งเป็นเมืองทหารสำคัญ คำอาณัติก็ต้องเลือกหาทุกวัน เพราะเหตุฉะนี้ขอเชิญเจ้าคุณจงโปรดเลือกคิดคำอาณัติ สัญญาไว้สักคำหนึ่งเถิด เพื่อเป็นศุภมงคลโชคดีแก่หมู่ทหารของพระบาทสมเด็จพระเจ้า

หลุยส์ที่ ๑๔ เชื่อว่าคำที่เจ้าคุณจะออกให้ทหารเมืองอาราสนี้คงเป็นคำศักดิสิทธิ์ขลังที่สุดเป็นแน่ เพราะอาศัยพระบารมีของพระเจ้าแผ่นดินทั้งสองพระนครเป็นร่มโพธิ์ทองกั้นกางอยู่.

ขณะนั้นเจ้าคุณอัครราชทูตกำลังรำพึงถึงเหตุอันเหมาะ สำหรับคิดคำอาณัติทหารนั้น ก็มาระลึกถึงความมั่นคงของเมืองอาราสซึ่งเป็นเมืองแข็งแรงอย่างยิ่ง เจ้าคุณราชทูตก็เลยให้คำอาณัติสำหรับคืนนั้นว่า.– "Qui m'attaque se perd" (กิมะต้ากเซอแปร์ด์) แปลว่าใครมาสู้ต้องแพ้ไปเอง. พออำลากันเสร็จสรรพแล้ว ท่านกงต์เดอวิลเนิฟ ก็ออกไป.

ส่วนท่านราชทูตนั้น รุ่งขึ้นวันหน้าท่านก็มิได้ออกไปเที่ยวที่ไหนเลย, ท่านอยู่ยังที่พักทั้งวัน คอยรับรองท่านผู้หลักผู้ใหญ่ซึ่งออกมาเยี่ยมเยี่ยนเป็นต้นว่าท่าน กงต์ เดอ วิล เนิฟ ซึ่ง เป็น ข้าหลวงพิเศษของพระเจ้าแผ่นดินในมณฑลอาร์ตูอาส์, นายบิสเตส์ผู้บังคับการทหารในเมืองอาราส, กับบรรดานายทหารและข้าราชการพลเรือนและขุนนางเป็นอันมาก

เย็นวันนั้นเจ้าหน้าที่ได้เชิญท่านราชทูตไปฟังดนตรีสังคีตพิเศษซึ่งได้เคยแสดงต่อหน้าพระที่นั่งที่เมืองโซซ์เมื่อพระองค์ได้เสด็จมาในงานของเจ้าคุณเซเญอแล เสนาบดีผู้ใหญ่, เจ้าคุณราชทูตก็ยินดีรับคำเชื้อเชิญ และถึงเวลาท่านกับขุนนางไทยอื่น ๆ ก็ได้พากันไปฟังดูเป็นที่พอใจในสำเนียงเสียงดนตรีคืนวันนั้นอย่างยิ่ง, รำคาญอยู่อย่างเดียวที่มีคนไปดูฟังกันมากมาย เพราะต่างไม่จำเพาะแต่อยาก

ฟังดนตรี อยากชมราชทูตของพระเจ้ากรุงสยามด้วย พอหมดการแสดงดนตรีท่านราชทูตก็กลับไปยังที่พัก.

ในขณะนั้นนายทหารเดอบิสเซส์ซึ่งเป็นผู้บังคับการทหารในเมืองนั้น ก็นำแผนที่เมืองอาราสมาให้ท่านราชทูต ให้สมความปรารถนาที่ท่านได้แสดงเมื่อแรกเข้ามาถึงในเมืองเมื่อคืนวันก่อน. ท่านราชทูตรับแผนที่ดูพลางแล้วถามพลางอย่างคนที่รู้อยู่แล้ว ในขบวนรักษาเมืองตามตำราพิชัยสงคราม. ก่อนที่ท่านผู้บังคับการทหารจะลากลับไปท่านก็ขอคำอาณัติสัญญาสำหรับทหารในคืนวันหน้าอีก, เจ้าคุณราชทูตระลึกถึงความกล้าหาญของพลเมืองอาราสเคยแสดงมาหลายครั้งหลายหนในคราวที่ขับขันที่สุด ท่านเลยเอาความกล้าหาญนั้นเป็นเกณฑ์แห่งคำอาณัติว่า.– "Actions éclatantes" (อักซิยงเอกลาตังต์) แปลว่า "กิจแกล้วกล้า" พอได้คำอาณัติสมประสงค์แล้วท่านผู้บังคับการจะลุกออกไป แต่เจ้าคุณราชทูตทักถามก่อนไปว่า.– "นี่แน่ะท่านผู้บังคับการ ท่านเป็นฝรั่งเศสแน่หรือ" ท่านผู้บังคับการตอบว่า.– "ข้าพเจ้าเป็นฝรั่งเศสแน่ซิครับ ทำไมเจ้าคุณยังสงสัยอยู่หรือ ? ถ้ามิฉะนั้นที่ไหนพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงมอบหน้าที่รักษาเมืองหน้าศึกอย่างเมืองอาราสนี้เล่า" ท่านราชทูตพูดต่อไปว่า.– "ที่ข้าพเจ้าถามเช่นนี้มิใช่เพราะเรื่องอื่น เป็นเพราะหน้าตาหนวดเคราเผ้าผมของท่านแทนที่จะมีลักษณะรูปและสีเหมือนชาวฝรั่งเศสอื่น ๆ ที่เคยเห็น ก็กลับไปมีลักษณะเหมือนคนไทยในเมืองสยามแทบทุกอย่าง จึงได้ถามดู" เมื่อได้ทราบความดังนั้นท่านผู้บังคับการ

ตอบว่า. – "ที่เจ้าคุณพูดมานี้เป็นที่ถูกใจข้าพเจ้ามาก และหาก ข้าพเจ้ามิได้เกิดมามีสัญชาติเป็นฝรั่งเศสแล้ว ข้าพเจ้าใคร่ได้เกิดมีสัญชาติเป็นคนไทยเหมือนเจ้าคุณด้วย เพราะรู้สึกว่าจะเป็นเกียรติยศมิใช่น้อย." พอพูดดังนี้แล้วต่างก็ลากลับไป.

บทที่ ๕๒

ท่านราชทูตดำเนิรทางตามมณฑล ฝ่ายเหนือต่อไป.

รุ่งขึ้นวันที่ ๒๑ เดือนตุลาคม ราชทูตสยามออกจากเมืองอาราสขึ้นรถม้าเวลาเช้า ๘ นาฬิกา มีผู้คนมาส่งเหมือนขาเข้าเมือง มีทหารรักษาหน้าที่ตามทางที่จะออกไปเหมือนกัน ตามวัดวาอารามก็ตีระฆัง, ตามป้อมก็ยิงปืนสลุตส่งเหมือนกับที่เคยทำเมื่อรับไม่มีผิด. ตอนกลางวันวันนั้นท่านราชทูตไปกินเข้าที่ชนบทย่อม ๆ แห่งหนึ่งครึ่งทางจากเมืองอาราสไปเมืองเบทึนเรียกว่า แอ็ส. ตอนเย็นวันนั้นก็ถึงเมืองเบทึน ซึ่งเป็นเมืองหน้าศึกมีป้อมคูประตูหอรบพร้อมสรรพเหมือนเมืองหน้าศึก และเป็นเมืองอยู่ในมณฑลอาร์ตูอาส์อย่างเดียวกับเมืองอาราสเหมือนกัน. มีแม่น้ำเล็ก ๆ ผ่านกลางเมืองเรียกว่าแม่น้ำเบียต. เมืองเบทึนนี้เดิมทหารฝรั่งเศสตีได้จากสะเปญเมื่อ ค. ศ. ๑๖๔๕ และเมื่อพระเจ้าแผ่นดินสะเปญกับพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสได้ทำหนังสือสัญญาสันติภาพในระวาง ๒ ประเทศซึ่งเรียกว่า

สัญญาแคปิเรเนส์เมื่อ ค. ศ. ๑๖๕๗ พระเจ้าแผ่นดินสะเปญยอมยกให้เป็นสิทธิขาดของเมืองฝรั่งเศสต่อไป.

รุ่งขึ้นวันที่ ๒๒ ราชทูตออกไปยังเมืองแอร์ ในมณฑลอาร์ตูอาส์อีก แต่เป็นเมืองใกล้เขตต์แดนมณฑลฟลังดร์. เมืองเล็กนี้เป็นเมืองสำคัญมากในเชิงพิชัยสงคราม ทั้งสำคัญเพราะถนนหนทางกว้างขวางเรียบร้อยมาก ทั้งวัดวาอารามโบราณแน่นหนาและสวยมากด้วยผิดกว่าธรรมดาเมืองเล็ก ๆ น้อย ๆ ทั้งปวง.

ก่อนที่จะถึงเมืองแอร์นี้ กองทหารก็ได้ออกมาต้อนรับราชทูตเหมือนที่อื่น และเมื่อผู้บังคับการทหารนั้นได้แลเห็นรถราชทูตก็ได้ลงจากหลังม้าเพื่อคำนับราชทูต. พอสนทนากันหน่อยหนึ่งกระบวนก็ออกเดิรเข้าในเมืองต่อไป. มีทหารกระทำวันทิยาวุธทั้งสองข้างทาง, พลเมืองคำนับและโห่ร้อง กรรมการเมืองก็ออกมาต้อนรับและพาไปยังที่พักเหมือนเช่นเมืองที่ท่านเคยผ่านไป.

พอสนทนายังที่พักเสร็จหมดแล้วท่านผู้บังคับการขอคำอาณัติสัญญาจากท่านราชทูตตามเคยทุกเมืองที่มีทหาร ท่านราชทูตก็เลือกเพ้นคำอาณัติที่เหมาะกับภูมิประเทศนั้นว่า.— "Bien attaqué, mieux défendu" (เบียงอะตะเก้, มิอื้ซ์เดฟังดือ) แปลว่า "เขาเก่งรุก, เราเก่งไล่" ที่ท่านราชทูตเลือกคำนี้ก็เพื่อเป็นเกียรติยศกับท่านผู้บังคับการเองซึ่งมารับหน้าที่รักษาเมืองนี้ เมื่อพวกราชศัตรูแวดล้อมเกือบได้แล้ว แต่พอได้มาอยู่บังคับการไม่นานพวกศัตรูที่ได้เปรียบอยู่แต่ก่อนกลับพ่ายแพ้ต้องทิ้งเมืองหนีเอาตัวรอดในไม่สู้ทันนาน.

รุ่งขึ้นวันหน้าท่านราชทูตกับท่านผู้บังคับการทหาร ได้พากันไปดูป้อม ชื่อป้อมแซงต์ฟรังซัวส์ ซึ่งเป็นป้อมสำคัญและเข้าทีน่าดูด้วย เมื่อราชทูตเข้าไปที่ป้อมพวกทหารยิงปืนใหญ่ยิงปืนกันเสียงสนั่น ส่วนพลทหารก็ยืนเป็นแถวรับ. ป้อมนั้นมีแปลกกว่าป้อมอื่นคือรอบข้างเป็นคู ถ้าถึงคราวขับขันแล้วคูนั้นกลับเป็นแม่น้ำลำคลองก็ได้ทันที เพราะมีประตูน้ำไหลเข้าในคูนั้นได้ทุกทาง. ท่านราชทูตเห็นป้อมคูชะนิดนี้ก็ชอบใจว่า:– "เหมาะสำหรับประเทศไทยนัก ประเทศไทยนั้นหาตำบลน้ำท่วมคูเมืองได้ง่าย แต่จะระบายน้ำให้คูแห้งตามชอบใจนั้นยาก นี่ยักเดี๋ยวแห้งเป็นถนน, ยักเดี๋ยวน้ำไหลเป็นแม่น้ำ ดีจริง"

เมื่อดูป้อมต่าง ๆ รอบเมืองแล้ว ท่านผู้บังคับการได้พาไปดูเมืองเอง แต่ไม่ว่าไปที่ไหนตำบลไหนในเมืองนั้นล้วนแต่พบคนงานกำลังสร้างอะไรต่ออะไรเสมอ. ท่านราชทูตเลยพูดขึ้นว่า.– "เราเที่ยวดูเมืองต่าง ๆ ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทรงตีได้ไม่ว่าที่ไหนดูมีแต่คนทำงานสร้างป้อมคูประตูหอรบทั้งนั้น ชวนให้นึกว่าพระองค์ได้แดนดินมากน้อยเท่าไร ก็จะทรงเปลี่ยนแปลงให้เป็นป้อมเสียหมดทรัพย์สมบัติและวิริยะความเพียร ของพระองค์ดูช่างไม่มีที่สิ้นสุดลงที่ตรงไหนเสียจริง ๆ"

เย็นวันนั้นท่านผู้บังคับการถามคำอาณัติตามธรรมเนียม และราชทูตยังกำลังฝันเรื่องป้อมมีคูรอบอยู่ ก็เอาเกียรติคุณของป้อม

ชะนิดนั้นมาตั้งเป็นคำอาณัติว่า.— "Ma valeur est comme aux Indes" (มา วาเลอร์ แอส์ต์ กอมม์ โอซ์ แซงด์) เข้าใจเป็นหมายความว่า "ใช้ได้ทั้งฝรั่งทั้งไทย".

ราชทูตอยู่ที่เมืองแอรนั้นจนถึงวันที่ ๒๔. ท่านได้ดูอะไรที่นั้น, ท่านได้ชอบใจอย่างไร, พลเมืองได้เป็นที่พอใจอย่างไร, ทหารรับรองราชทูตอย่างไร, ข้าพเจ้าของดไม่กล่าวเลย. ให้ท่านผู้อ่านเดาเอง เพราะก่อน ๆ เคยเป็นมาอย่างไรในเมืองอื่น การก็ได้ดำเนินเป็นแบบน่าชมอย่างเดียวกันไม่มีผิด. พอท่านผู้อ่านรู้ว่าราชทูตไปเที่ยวดูเท่านี้ ก็อาจเข้าใจว่าท่านไปดูอะไรมาอยู่แล้ว, เพราะสิ่งใดที่น่าดูมีอยู่ในเมืองนั้นเท่าไร (ท่านผู้อ่านซึ่งเป็นฝรั่งเศสก็ย่อมรู้ดีบดีอยู่แล้ว) ท่านก็ได้ไปดูหมดให้สมกับความประสงค์ของท่านที่อยากดูอยากเห็น.

วันที่ ๒๔ ท่านราชทูตไปนอนพักอยู่ที่เมืองแซงต์โอแมร์ในมณฑลอาร์ตูอาส์. เมืองแซงต์โอแมร์นี้ข้างหนึ่งเป็นเนิน เป็นเครื่องป้องกันอยู่ในตัว แต่อีกข้างหนึ่งเป็นบึงมีน้ำนองอยู่เสมอ. เดิมท่านสังฆราชแห่งเมืองเทรูอานเป็นคนคิดสร้างขึ้นเป็นเมือง เมื่อคริศตศก ๖๖๐, แล้วต่อมาเมื่อคริศตศก ๘๘๐ ท่านเจ้าอธิการฟุก ผู้ครองพระอารามเดอแซงต์แบร์แตง ก็ได้เริ่มการสร้างกำแพงล้อมแต่ทำไม่สำเร็จ; ต่อมาเมื่อคริศตศก ๙๐๒ ท่านกงต์เดอฟลังดร์ ซึ่งมีนามว่าโบดวงที่ ๒ และมีฉายาว่า "ท่านกงต์ศีร์ษะล้าน" ก็สร้างกำแพงเมืองสำเร็จรอบหมดทั้งเมือง. ครั้นนานต่อมาเมื่อคริศตศก

๑๖๗๗ ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔, สมเด็จพระอนุชาธิราชเจ้าของพระองค์ได้ชัยชะนะแก่อริราชศัตรูที่เมืองกาแซล์; เมืองแซงต์โอแมร์ซึ่งเป็นเมืองขึ้นของแว่นแคว้นนั้น ก็เลยตกเป็นสิทธิ์แก่พระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ อีกด้วย.

การรับรองที่เมืองนั้นก็เป็นที่พอใจของท่านราชทูตเหมือนกับที่เมืองอื่นเหมือนกัน และคำอาณัติที่ท่านเลือกให้สำหรับคนที่ท่านอยู่ที่นั้น คือคำนี้.– "A l' action on connait le sang" (อาลักซียง อง กอแนต์เลอซัง) แปลว่า "สำเนียงบอกภาษา กิริยาบอกสกุล" แต่ถ้าจะหันเข้าหาความตามศัพท์ฝรั่งแล้วแปลว่า "กิจการบอกสายโลหิต" คือกิจการกล้าทำสำเร็จได้แต่ผู้ที่มีสายโลหิตอันแกล้วกล้ามาแต่เดิม ทั้งนี้เพื่อยกย่องสรรเสริญพระเกียรติยศและพระเกียรติคุณของสมเด็จพระอนุชาธิราช คราวที่พระองค์ทรงชะนะศัตรูที่เมืองกาแซล์ซึ่งเป็นต้นเหตุให้เมืองแซงต์โอแมร์นี้ตกมาอยู่ในอำนาจประเทศฝรั่งเศส. เมื่อท่านราชทูตให้คำอาณัตินั้นท่านยังซ้ำกล่าวชมเชยสมเด็จพระอนุชาธิราชเป็นอเนกประการ ว่า "คำอาณัติสั้นๆ เพียงเท่านี้ไม่เพียงพอที่จะจุคุณความดีของพระองค์ เพราะพระองค์มิจำเพาะแต่ทรงพระคุณแกล้วกล้าอย่างเดียว พระองค์ทรงพระเมตตาคุณ, ทรงพระอากับกิริยาคุณอันละมุลละม่อมน่าจงรักภักดียิ่ง และเป็นดังนี้ด้วยสรรพคุณสมบัติซึ่งพระองค์มีอยู่บริบูรณ์ในดวงพระหฤทัยของพระองค์ ข้าพเจ้ายังจำได้แม่นเพราะได้เห็นปรากฏแก่ตาข้าพเจ้าคราวที่ข้าพเจ้าได้เข้าไปเฝ้าพระองค์นั้น

เย็นวันนั้นเมื่อราชทูตนั่งรับประทานอาหารได้มีนางผู้ดีมาคอยดูท่านราชทูตกินเข้ายิ่งกว่าทุกที. กำลังกินเข้าก็มีมะโหรีดนตรีพร้อม ครั้นกินเข้าเสร็จแล้วก็ได้ มีการเต้นรำเป็นเกียรติยศต่อท่านราชทูตนั้น

รุ่งขึ้นวันหน้าท่านสังฆราชสองพระองค์ คือพระสังฆราชเมืองแซงต์โอแมร์นั้นเอง และท่านสังฆราชเมืองอิปร์ส์ก็ได้มาเยี่ยมเยียนราชทูต ๆ ดีใจเหลือที่จะกล่าวที่ท่านผู้น่าเคารพยิ่งอย่างท่านสังฆราชสองพระองค์นี้ยังอุตส่าห์ออกมาเยี่ยมท่านถึงที่พัก. นอกจากท่านสังฆราชนี้ ไม่ว่าผู้ใหญ่มีหลักฐานอยู่ในเมืองแซงต์โอแมร์มีอยู่เท่าไร ก็ควรนับได้ว่าได้ออกมาเยี่ยมท่านราชทูตยังที่พักนั้นแทบทุกคนไม่มีเว้น

ครั้นรับเยี่ยมเสร็จแล้วเจ้าพนักงานผู้ประจำรับใช้ราชทูตก็ได้ชวนท่านราชทูตออกไปดูวัดคาเตดราลของท่านสังฆราชผู้มาเยี่ยมเยียนนั้น. ท่านราชทูตจึงถามว่า.– "เป็นวัดสวยไหม ?" "ไม่สู้สวยก็มากน้อย" ท่านเจ้าพนักงานตอบ "เพราะเป็นวัดสร้างครั้งโบราณกาลนานมาแล้ว"

"ท่านสังฆราชที่ออกมาเยี่ยมเรานี้จะอยู่ที่วัดด้วยหรือไม่ ?" ท่านราชทูตซัก.

"เห็นทีจะอยู่เป็นแน่ ถ้าท่านรู้ว่าเจ้าคุณไป ท่านคงไปด้วย"

"อ้อ ถ้าอย่างนี้ก็ดีแล้ว ท่านอยู่วัดก็สวย ถึงแม้จะโบราณคร่ำคร่าสักเท่าใด ถ้าท่านอยู่ด้วยละก็เป็นแห่งที่ควรไปดู"

ที่จริงราชทูตทั้งหลายก็ไปและไม่จำเพาะแต่องค์พระสังฆราชออกมาอยู่ต้อนรับเท่านั้น พระสงฆ์อันดับซึ่งประจำอยู่โบสถ์นั้น ก็ออกมาต้อนรับอยู่ด้วยกันพร้อม ไม่มีขาดสักองค์เดียว.

ครั้นออกจากวัดท่านสังฆราชแล้ว ท่านราชทูตได้ไปดูพระอารามใหญ่อีกแห่งหนึ่ง เรียกว่าพระอารามเดอแซงต์แบร์แตง. เมื่อท่านราชทูตเห็นพระอารามนั้นท่านก็แสดงความพิศวงว่า .– "แหม, วัดนี้ใหญ่จริง" ที่ท่านราชทูตแสดงความพิศวงนี้ มิใช่การแปลกอะไรมิได้ เพราะเป็นความจริง วัดวาอารามที่จะมีขนาดใหญ่กว้างเท่าพระอารามนี้ไม่ว่าที่ไหนเมืองไหนก็ย่อมเป็นของหายากนัก. นอกจากวัดนี้ท่านราชทูตได้ ออกไปดูเข้าของในเมืองตามเคย ครั้นพอท่านกลับถึงที่พักก็มีผู้หลักผู้ใหญ่ทุกตำแหน่งที่มีอยู่ในเมืองนั้นได้พากันออกมาเยี่ยมท่าน. การเลี้ยงดูราชทูตก็เป็นไปตามระเบียบธรรมดา คือมีนางผู้ดีมานั่งดูด้วยเป็นอันมาก. วันต่อไปคณะบาดหลวงเยซวิตในเมืองนั้นก็ได้เชิญท่านไปรับเลี้ยงที่พระอารามเหมือนที่เคยทำในเมืองอื่น.

เย็นวันนั้นเมื่อท่านผู้บังคับการทหารมาขอคำอาณัติ ซึ่งเกิดขึ้นเป็นธรรมเนียมแล้วไม่ว่าพักที่ไหน ท่านราชทูตเป็นต้องคิดออกให้เสมอ, ท่านราชทูตออกคำอาณัติว่า - "Magnifique en tout." (มาญีฟิก อังตูต์) แปลว่างามอัศจรรย์หมด เหตุซึ่งบันดาลให้คำนี้มาถูกเลือกเป็นคำอาณัติได้ก็เพราะราชทูตรู้สึกว่า การรับรองของท่านรู้ส์เซต์ ผู้บังคับการอยู่ในเมืองนั้น ไม่ว่าทำอะไรอันเกี่ยวกับการรับรองราชทูตมีเลี้ยงอาหารเป็นต้น ก็จัดการอย่างงามอัศจรรย์ใจทุกอย่างทุกประการ. เพราะฉะนั้นบรรดาคนที่ได้เห็นการรับรองท่านเมื่อได้ทราบคำอาณัติสัญญาของท่านราชทูตจึงไม่ต้องคิดนานนัก พอ

ได้ยินก็รู้สึกได้ทันทีว่าเป็นเพราะเหตุใด ท่านราชทูตจึงได้สรรค์เอาคำชะนิดนี้มาตั้งเป็นคำอาณัติ.

พอดูเมืองเสร็จแล้ว รุ่งขึ้นคณะราชทูตก็ลาออกจากเมืองนั้นดำเนินทางต่อไปอีก. ตอนออกจากเมืองก็มีพวกทหารแห่แหน ส่งเหมือนกับต้อนรับเมื่อขาเข้าเหมือนกัน.

บทที่ ๕๓

ราชทูตเยี่ยมเมืองกาแลส์.

วันที่ราชทูตออกจากเมืองแซงต์โอเมร์นั้น ท่านได้ไปพักและกินกลางวันที่เมืองย่อม ๆ ชื่อเรอคูชซึ่งอยู่ตามทางไปเมืองท่าสำคัญเมืองหนึ่ง ซึ่งท่านราชทูตมุ่งจะไปต่อ เรียกว่าเมืองกาแลส์, เมืองนี้ก็เป็นเมืองท่าอันสำคัญสำหรับจะเชื่อมเขตต์แดนเมืองอังกฤษให้ติดต่อกับประเทศฝรั่งเศสทางทะเลฝ่ายเหนือ, เมืองกาแลส์นี้เป็นเมืองที่งดงาม, ถนนหนทางเรียบร้อยมาก, มีผู้คนแน่นหนา, ทั้งตึกรามที่งาม ๆ ก็มีมาก.

เมืองกาแลส์นี้ แต่ไหนแต่ไรมาเป็นเมืองท่าอันแข็งแรงของประเทศฝรั่งเศส ฝรั่งเศสหวงแหนมาก แต่ถึงกระนั้น เมื่อปีคริศตศักราช ๑๓๔๗ พระเจ้าแผ่นดินอังกฤษทรงพระนามว่า พระเจ้าเอ็ดวาร์ดที่ ๓ ก็ได้ให้กองทัพมาล้อมเมืองกาแลส์นั้นไว้ตั้งปี เมืองกาแลส์ก็ยังไม่ยอมแพ้แก่อังกฤษ แต่นานไปสะเบียงอาหารขัดสนลง

ผู้คนตายลงทุกวันค่าที่อดอาหารไม่มีอะไรจะกิน เจ้าเมืองเห็นจะสู้ต่อไปอีกไม่ได้ก็ออกมาเฝ้าพระเจ้าเอ็ดวรด ยอมอ่อนน้อมให้อังกฤษเข้าเมืองได้. แต่อาศัยเหตุที่อังกฤษต้องล้อมเมืองอยู่ช้านานเสียสินทรัพย์และผู้คนเป็นอันมาก พระเจ้าแผ่นดินอังกฤษก็ยังไม่หายพระพิโรธ ดำรัสสั่งว่าจะเผาเมืองให้พินาสและจะจับพลเมืองทั้งสิ้นมาฆ่าเสีย. เจ้าเมืองทูลวิงวอนแล้ววิงวอนเล่าว่าจะยกเมืองให้ ขอแต่พลเมืองอย่าให้เป็นอันตราย. ถ้าพระองค์ไม่ทรงพอพระทัยเลี้ยงเป็นพลเมืองของพระองค์ เพราะเขาเป็นฝรั่งเศสชาติศัตรู เจ้าเมืองยังรับว่าจะอพยพครอบครัว ไปในเขตต์แดนฝรั่งเศสเสียให้หมด ไม่ให้มีเหลือเป็นที่บาดพระเนตรสักคนเดียว. พระเจ้าแผ่นดินอังกฤษก็ยังไม่ทรงยินยอม กลับทรงพระพิโรธหนักขึ้น ว่าจะไม่ให้ออกไปได้สักคนเดียวเป็นอันขาด. ครั้นเฝ้าวิงวอนนานเข้า พระเจ้าแผ่นดินทรงผ่อนโทษชาวเมืองกาแลส์ว่า แม้จะไม่ฆ่าหมดทั้งเมืองก็จะต้องฆ่าคฤหบดีผู้ใหญ่เสีย ๖ คน. เจ้าเมืองก็ต้องยอม.

พอเจ้าเมืองนำข่าวร้ายนั้นมาแจ้งให้ชาวเมืองกาแลส์ทราบแทนที่ชาวเมืองจะร่ำร้องไห้เสียดายชีวิต ต่างคนต่างสมัครตาย แทนเพื่อนบ้านเมืองเดียวกัน นับแต่ท่านเออสตาซ เดอ แซงต์เปียรซึ่งเป็นผู้ใหญ่ที่สุดลงมา จนเจ้าเมืองไม่ทราบว่าจะให้ใครไป ต้องจับฉลากกัน เพราะต่างไม่ยอมที่จะให้ผู้อื่นไปตายแทนตน. รุ่งขึ้นท่านเออสตาซเดอแซงต์เปียรกับเพื่อนผู้ใหญ่ที่สูงอายุ อีก ๕ นายก็ใส่เสื้อยาวคลุมตัวแต่คอลงไปถึงเท้า, ที่รอบคอมีเชือกผูกเป็นบ่วงอยู่

แล้วก็พร้อมกันออกไปเฝ้าพระเจ้าเอ็ดวรด ทูลถวายกุญแจเมือง และชีวิตของตนเพื่ออุทิศให้ชาวบ้านผู้เป็นเพื่อนด้วยกัน.

พอพระเจ้าเอ็ดวรดทรงเห็นกิริยาอาการของท่านผู้เฒ่า ผู้ใหญ่ทั้ง ๖ นายนั้นก็ยิ่งทรงกริ้วขึ้นมาทันที ทรงโบกพระหัตถ์ เรียกเพ็ชฌฆาฏให้ลงมือฆ่าต่อหน้าที่นั่งในบัดเดียวนั้น. ขุนนางข้าราชการฝ่ายอังกฤษเห็นดังนั้นต่างสงสารน้ำตาไหล ทูลวิงวอนขอให้ทรงผ่อนโทษท่านผู้ใหญ่ ๖ นายนั้นบ้าง อย่าให้ถึงแก่ชีวิต, พระองค์ก็ไม่ทรงยินยอม ทรงกระทืบพระบาทว่า.—"เร็ว ๆ เข้าฆ่าให้มันตายเสียเดี๋ยวนี้" ข้าราชการและราชบริพารก็ไม่กล้าทูลคัดค้านอีก, ตกลงเขาจะฆ่าให้ตาย, แต่เผอิญก่อนที่เพ็ชฌฆาฏจะลงดาพนั้น พระมเหษีของพระเจ้าเอ็ดวรดเสด็จเข้ามาถึง ก็คุกเข่าลงแทบพระบาทของพระเจ้าเอ็ดวรดทรงพระกรรแสง ขอมิให้ฆ่าพลเมืองดี ๆ ซึ่งรักชาติบ้านเมืองของตนถึงเพียงนี้, ในขณะนี้พระเจ้าเอ็ดวรดมีพระอาการตลึงไปเป็นครู่, พระมเหษีเห็นได้ท่วงทีก็ยิ่งทูลขอโทษด้วยความร้อนรนยิ่งขึ้น, ไม่ช้าพระเจ้าเอ็ดวรดก็ทรงพระกรุณาโปรดยอมตามคำวิงวอนของพระนางนั้น แต่ตรัสกับพระมเหษีโดยไม่พอพระทัยว่า:—"เมื่อจะเอาเขาไปก็เอาไปเถอะ, อย่ารำไร, แต่ความจริงถ้าเจ้าไม่อยู่ในเวลานี้ก็จะดีมาก" ตรัสเท่านี้ก็ทรงพระกรุณาโปรดให้ปล่อยคฤหบดีผู้ใหญ่ ๖ นายนั้นให้กลับไปบ้านตามชอบใจ แต่ก็มีผลร้ายเท่ากันสำหรับประเทศฝรั่งเศส คือพระองค์เสด็จเข้าไปในเมืองกาแลส์ในขณะนั้น. แล้วแต่นั้นมาถึงคริศตศักราช ๑๕๕๘

คือในราว ๒๐๐ ปีเศษ เมืองกาแลส์นั้นก็ได้ตกอยู่ในอำนาจอังกฤษตลอดมา จนเกิดมีนักรบฝรั่งเศสผู้ ๑ เป็นผู้เชี่ยวชาญในการพิชัยสงคราม เรียกว่า เลอ ดิ๊กเดอคิส ก็ได้กระทำยุทธสงครามกับอังกฤษจนชะนะได้เมืองกาแลส์คืน, นับว่าเป็นบุญอันประเสริฐยิ่งสำหรับประเทศฝรั่งเศส ด้วยที่เมืองกาแลส์นั้นเป็นเมืองท่า อยู่ตรงปากช่องทะเลระวางอังกฤษและฝรั่งเศส ถ้าประเทศใดได้ไว้ในอำนาจก็เป็นเหมือนได้กุญแจทะเลนั้นไว้ก็ว่าได้. ระวางเวลาที่ฝรั่งเศสเสียเมืองกาแลส์แก่อังกฤษนั้น ประเทศฝรั่งเศสเป็นเหมือนหนึ่งว่ามีเสี้ยนหนามยอกอยู่ที่สีข้างจะทำอะไรไม่ถนัด และมิหนำซ้ำยังเป็นทางเปิดโอกาสให้อังกฤษรุกเข้ามาเมืองฝรั่งเศสได้ทุกเวลาด้วย.

เมื่อท่านราชทูตดำเนิรทางมาถึงประตูเมืองกาแลส์นั้น ท่านผู้บังคับการทหารก็ออกมาต้อนรับอยู่ที่นั่น แล้วก็ได้นำท่านมายังที่พักตลอดหนทางทหารยืนรายทาง และตามโรงทหารและป้อมทั้งหลายก็ยิงปืนใหญ่ตามธรรมเนียม. เมื่อถึงที่พักสักครู่บรรดาข้าราชการผู้ใหญ่ในเมืองกาแลส์ก็ออกมาคำนับท่านราชทูตและนำสิ่งของต่าง ๆ มาเป็นของกำนัลไว้ในนามของเมืองกาแลส์ พอคำนับรับรองกระทำความคุ้นเคยซึ่งกันและกันแล้ว ท่านผู้บังคับการทหารขอคำอาณัติอีกตามที่เคยเป็นมาในเมืองอื่น. ท่านอัครราชทูตทราบว่าท่านผู้บังคับการคนนี้ไม่หลงกลอุบายของข้าศึกได้ง่าย ๆ เพราะปรากฏว่าตั้งแต่ท่านมาอยู่รับหน้าที่รักษาเมืองกาแลส์นี้ ข้าศึกได้มาล่อลวงเป็นอเนกานุประการแต่ก็ไม่สำเร็จสักที, ท่านผู้บังคับการรู้เท่าถึงการณ์ทุกที เพราะ

ท่านมิไหวพริบดีในท่านองกลอุบายของข้าศึกที่มา และท่านมิจำเพาะแต่รู้เท่าถึงการณ์เท่านั้น ท่านยังกลับเอากลซ้อนกลอีกก็มิใช่น้อยหน เพราะฉะนั้นท่านอัครราชทูต จึงเลยเอาการเฉลียวฉลาดของท่านนี้ ตั้งเป็นอาณัติกติกาว่า:—"Ou la valeur résiste, la ruse succombe" (อู ลา วาเลอร์ เรสิสต์, ลา รีสสึกกงบ์) แปลใกล้เคียงกับความเดิมก็ว่าไหวพริบดีดีกลแตก.

บทที่ ๕๔

ราชทูตถึงเมืองดึงแกร์ก.

ถัดจากเมืองกาแลส์แล้ว. ราชทูตไทยได้ไปดูเมืองดึงแกร์กซึ่งเป็นเมืองท่าเรือสำคัญเหมือนกัน. เมื่อเที่ยวดูเมืองเสร็จแล้วท่านอัครราชทูตออกปากสรรเสริญท่านเมครง ซึ่งเป็นผู้บังคับการในเมืองนั้นว่า ป้อมประตูหอรบและโรงทหารซึ่งท่านมีหน้าที่ดูแลรักษานี้ ข้าพเจ้าขอออกปากสรรเสริญว่าสะอาดสะอ้านที่สุด แม้สวนอุทยานหรือสนามหน้าพระลาน หน้าวังเจ้านายใหญ่โตกระบวนความสะอาดแล้วก็แพ้สนามทหารของท่านนี้แทบทุกแห่ง ที่ไหนจะหาสนามและตึกโรงร้านที่สะอาดเหมือนโรงทหารของท่านนี้ก็หายาก

คำสรรเสริญของท่านราชทูตนี้ ถ้าจะคิดดูให้ซึ้งหน่อยก็หาใช่เป็นที่สรรเสริญจำเพาะความสะอาดในป้อมและโรงทหารเท่านั้น แท้จริงก็เป็นคำสรรเสริญถึงองค์แห่งความสามารถของท่านเมครงอีกชั้น

หนึ่งด้วย เพราะว่าธรรมดาผู้ที่รับหน้าที่รักษาความสะอาดในที่อันกว้างขวางซึ่งมีผู้อาศัยมากมายเหมือนที่โรงทหารเมืองดึงแกร์กนี้แล้วได้บังคับบัญชาให้เป็นไปจนสำเร็จโดยเรียบร้อยได้ ก็เป็นพะยานให้ทราบอยู่ในตัวว่าท่านผู้บังคับการเป็นคนสามารถ พูดอะไรก็เป็นดังนั้นทีเดียว แปลว่าเป็นผู้มีวาจาศักดิสิทธิ์ประจำอยู่ในตัว มิฉะนั้นเมื่อผู้บังคับไม่อยู่ที่ไหนพนักงานเหล่านั้นจะทำการตามหน้าที่เล่า คงเป็นไปไม่ได้อยู่เอง เพราะเหตุนี้คนที่อาจให้คนในบังคับของตนรักษาวินัย, รักษาระเบียบโดยเคร่งครัดเช่นการรักษาความสะอาดเป็นต้น ต้องเป็นผู้มีคุณวุฒิมีสามารถเช่นท่านเมครงนี้ จึงจะเป็นผู้ปกครองบังคับบัญชาผู้อื่นได้

เมื่อลาท่านผู้บังคับการแล้ว ท่านราชทูตทั้งหลายก็ได้ออกไปเที่ยวดูเมืองพร้อมกับท่านเดอแวร์เยร์ ซึ่งเป็นผู้ดูแลการก่อสร้างตึกรามหลวงในเมืองนั้น และท่านผู้นี้มีคุณวุฒิมีสำหรับอธิบายของที่ผู้อื่นไม่รู้ให้รู้เข้าใจง่ายอย่างหาผู้เสมอยากนัก. เช่นท่านราชทูตสยามนี้ก็ยังไม่รู้ชำนาญในภาษาฝรั่งเศสนัก ส่วนท่านเดอแวร์เยร์เล่า แม้แต่คำไทยคำเดียวก็ไม่รู้จัก แต่ถึงกระนั้นอาศัยอุปนิสสัยพิเศษของท่านสำหรับอธิบายของยากให้เป็นง่าย ท่านได้อธิบายเรื่องก่อสร้างให้ท่านราชทูตฟังอย่างกระจ่างแจ่มแจ้งสนิทสนมราวกับเป็นชาติเดียวภาษาเดียวกันก็ว่าได้ ท่านราชทูตชอบใจนายช่างคนนี้จนติดใจทิ้งกันไม่ได้ ไปไหนไปด้วยกันเสมอ และท่านราชทูตว่าอยากจะ

เอาตัวไปถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามให้จงได้ เพราะนายช่างวิเศษชะนิดนี้ในเมืองสยามกำลังต้องการนัก. อย่างไรก็ดี ตลอดเวลาที่ราชทูตอยู่ที่เมืองดิงแกรกนั้น นายช่างคนนี้ก็ประจำอยู่กับท่านเสมอ และชั้นที่สุดเมื่อถึงเวลาจะออกจากเมืองไปเมืองอิปร์ส์ต่อไป ราชทูตยังชวนท่านนายช่างนั้น ให้ติดกระบวนมาส่งถึงเมืองแบร์คด้วย นายช่างก็ไป แล้วตอนเมื่อจะกระทำการอำลานั้น ท่านราชทูตกล่าวว่า "ข้าพเจ้าขอบใจท่านเป็นอันมาก เหลือที่ข้าพเจ้าสามารถจะหาคำมาแสดงให้เห็นจริง เพราะท่านอธิบายล้วนแต่ฟังง่าย, เข้าใจได้ทุกอย่างพิเศษกว่าคนทั้งหลาย ที่เคย พบเคยเห็นมาหนักต่อหนักแล้วในชีวิตของข้าพเจ้า แม้ที่สุดท่านจะไม่พูดเพียงแต่ทำท่าทางมือไม้ให้ดู เท่านั้นก็ยังรู้เรื่องกันง่าย กว่าผู้อื่นซึ่งอธิบายด้วยปากจนหมดพุงเสียอีก"

เมื่อท่านราชทูตได้ดูของในเมืองที่มีอยู่บนบก ท่านปาตูเลต์ซึ่งเป็นพนักงานบังคับการฝ่ายทะเลสำหรับเมืองดิงแกรกนั้น ก็ได้มาเชื้อเชิญท่านราชทูตให้ไปดูเรือแพทั้งอู่ประตูน้ำ ซึ่งอยู่ในบัญชาของท่าน ท่านปาตูเลต์กล่าวกับท่านราชทูตว่า:— "เชิญเจ้าคุณราชทูตมาเถิดเห็นที่เจ้าคุณคงชอบ บัดนี้ข้าพเจ้าได้เตรียมการไว้คอยรับเจ้าคุณเสร็จแล้ว ประตูน้ำและอู่ก็เตรียมครบบริบูรณ์อยู่แล้ว เพียงแต่จะขันสกรูออกนิดเดียวก็สำเร็จ เชิญเจ้าคุณมาเถิด บัดเดี๋ยวเดียวเจ้าคุณจะได้รู้เห็นสิ่งที่น่ารู้น่าเห็นเป็นอันมาก และโดยไม่เปลือง

แรงคิดเพราะเห็นกับตา, ทั้งไม่เปลืองเวลาดูเพราะอาจให้แล้วงานที่ควรดูรู้เห็นในพริบตาเดียวก็ว่าได้เชิญมาเถิด"

เจ้าคุณอัครราชทูตจึงซักถามทันทีว่า:– "อู่แพประตูท่าเหล่านี้เป็นของสร้างแต่โบราณหรือพึ่งมีขึ้นใหม่ในสมัยสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ นี้ ?"

"ของโบราณก็มีอยู่บ้างเหมือนกัน, แต่โดยมากเป็นของประดิษฐ์ขึ้นใหม่ในแผ่นดินของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ นี้เป็นพื้น"

"อ๋อ ถ้าอย่างนี้แล้วก็จำเป็นจะต้องไป ที่ใดมีสิ่งซึ่งสร้างขึ้นมาโดยรับสั่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินปัจจุบันแล้วไม่มีปัญหาเป็นต้องไปดูทั้งนั้น เพราะรู้ล่วงหน้าว่าเป็นของประเสริฐน่าชมเชย อย่าว่าแต่จะต้องเสียเวลาดูอยู่เพียงครู่เดียวเลย ถ้าเป็นของน่าดูคู่บารมีพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์มหาราชเจ้าแล้ว ถึงจะต้องอยู่ดูแลตั้งคืนตั้งวันก็ยินดีไปดูทั้งคืนทั้งวันไม่นึกเสียดายเวลาสักนิดเดียว"

พอท่านปาตูเลต์เห็นน้ำใจของท่านราชทูตเป็นดังนี้ แล้วท่านก็พูดว่า:– "ถ้าเจ้าคุณไม่รังเกียจ จะไปเดี๋ยวนี้ก็ได้เพราะรถเครื่องพาหนะสำหรับรับท่านราชทูต อุปทูต ตรีทูต ข้าพเจ้าได้เตรียมสำรองไว้พร้อมสรรพแล้ว กำลังคอยท่าท่านอยู่หน้าบ้านนี้เอง เจ้าคุณว่าอย่างไร ?"

"ไปเดี๋ยวนี้ก็ไปท่าน ดีเหมือนกัน" ว่าแล้วต่างก็ชวนกันไปขึ้นรถขับไปยังท่าเมืองดึงแกร์ก. พอรถจอดที่ริมประตูน้ำ, ท่าน

ปาตูเลต์ให้เปิดประตูน้ำทันที. ในไม่ทันไรอู่ก็เต็มไปด้วยน้ำเป็นที่น่าพิศวง, ท่านราชทูตจึงกล่าวว่า.- "ตรายใดที่ท่านรักษาประตูน้ำเหล่านี้ดี, ตรายนั้นข้าพเจ้ารับรองได้ว่าอู่เมืองดึงแกร์กจะไม่มีวันเสื่อมลงเป็นแน่, มีแต่จะเจริญขึ้นส่วนเดียว"

พอดูประตูน้ำเสร็จแล้ว ท่านปาตูเลต์ก็พาราชทูตานุทูตไปยังอู่พิเศษ ซึ่งพึ่งสร้างขึ้นใหม่สำหรับจอดเรือหลวง อู่นี้ก็นับว่าเป็นชิ้นหนึ่งในบรรดาของประเสริฐที่เกิดกับสำหรับพระบารมี พระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔. พอดูอู่เสร็จก็ได้ไปดูอู่ต่อเรือกำปั่นใหญ่ด้วย ล้วนเป็นที่ถูกใจราชทูตทั้งนั้น

บทที่ ๕๕

ราชทูตไปดูอู่เมืองตูร์เนย์.

ครึ่งทางจากเมืองดึงแกร์กไปเมืองตูร์เนย์ ราชทูตได้พักกลางทางที่เมืองแบร์ค. เรื่องรับรองและไปดูวัดดูวาดูป้อม ขอยกไม่กล่าวเลยเพราะเป็นไปตามเคย, ครั้นถึงวันที่ ๖ ราชทูตมาถึงเมืองตูร์เนย์ (ซึ่งในเวลานั้นเป็นของประเทศฝรั่งเศส แต่ทุกวันนี้เป็นของเมืองแบลเยี่ยมเสียแล้ว.) เมืองตูร์เนย์นี้เป็นเมืองแข็งแรงในทางศึก มีซาโตหรือป้อมโบราณอย่างใหญ่แน่นหนานัยว่าคนชาติอังกฤษได้มาสร้างไว้แต่ครั้งโบราณ.

การเข้าเมืองของราชทูต ได้เป็นไปด้วยเต็มเกียรติยศแก่ราชทูตเมืองใหญ่จะได้รับ กล่าวคือข้างในเมืองได้ยิงปืนใหญ่สลุตถึง ๒๐ นัด และทหารก็ยืนรายทางสองข้างถนนแต่ประตูเมืองถึงที่พักของราชทูต.

พอกระบวนแห่ราชทูตมายังที่พักแล้ว ท่านกงต์เดอโมเลเวรียร์ ซึ่งเป็นผู้ว่าราชการเมืองในจังหวัดตูร์เนย์นั้น ก็ได้พาข้าราชการมาคำนับท่านราชทูต และท่านเดอสีร์มง ได้ออกมาข้างหน้าคำนับราชทูตแล้วกล่าวคำต้อนรับแทนข้าราชการผู้อื่นว่า.–"ท่านอัครราชทูต นานมาแล้วข้าพเจ้าเคยได้ยินว่าพระเจ้าแผ่นดินเมืองสยามเป็นพระมหากษัตริย์ซึ่งมีพระอภินิหารอัศจรรย์ยิ่งนัก ว่าพระองค์ทรงปกครองพลเมืองของพระองค์ด้วยคุณธรรมอันมหาประเสริฐ วันนี้ข้าพเจ้าเห็นสมจริงดังคำที่เขาเล่าลือแล้ว โดยที่เห็นพระองค์ไม่ย่อท้อต่อความลำบาก ทรงพระอุตสาหะส่งเจ้าคุณมาให้สอดส่องกิจการในเมืองต่างประเทศ มีประเทศฝรั่งเศสนี้เป็นต้น เพื่อเจ้าคุณจะได้นำเอาแสงสว่างคือระเบียบแห่งการปกครองพลเมืองให้เป็นสุขของเมืองนี้ ไปกราบทูลให้พระองค์ทรงแลเห็นทางเจริญยิ่ง และเอาเยี่ยงอย่างอันงามจากความสังเกตเห็นของเจ้าคุณ. ข้าพเจ้าทั้งหลายรู้สึกปีติยิ่งในการที่เจ้าคุณได้เดิรทางทะเลไกลจากบุรพทิศถึงเมืองนี้ โดยปราศจากภัยอันตราย และข้าพเจ้าขอร่วมใจยินดีกับพระเจ้ากรุงสยามที่เห็นผลแห่งความเพียรพยายามของพระองค์อุบัติมีผลสำเร็จสมตามพระราชประสงค์ทุกประการอยู่แล้ว.

ข้าพเจ้าทั้งหลายขอโมทนาคุณพระผู้เป็นเจ้า ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดบันดาลให้พระเจ้าแผ่นดินสยามทรงปรารถนาที่จะผูกสัมพันธมิตรไมตรีกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศส ซึ่งทรงประกอบด้วยเดชานุภาพและทรงประกอบไปด้วยพระเมตตาธิคุณและปรีชาญาณ

อันประเสริฐยิ่งอย่างมหัศจรรย์สำหรับทำให้บรรดาลพลเมืองในพระราชอาณาจักรของพระองค์ก็ดี นอกพระราชอาณาจักรก็ดี มีความผาสุกกันทั่วไปในเหล่าประเทศยุโรปในยุคสมัยของพระองค์นี้.

สักขีพะยานแห่งพระเมตตาคุณของพระองค์อันหนึ่ง คือความพยายามของพระองค์ในการที่จะทรงชักชวนพระเจ้าแผ่นดินกรุงสยามให้เลื่อมใสในศาสนาของพระผู้เป็นเจ้าเป็นใหญ่ยิ่งในสากลโลก ให้พระเจ้ากรุงสยามเสวยผาสุกในพระทัยดุจเดียวกับชาวชนพลเมืองคริศตังทั้งหลายผู้มีความจงรักภักดีเลื่อมใสในองค์พระผู้เป็นเจ้านั้น."

พอกล่าวดังนี้แล้ว ท่านเดอสิรมง นำของกำนัลให้ท่านราชทูตในนามของเมืองตูร์เนย์ คือขวดเหล้าองุ่นเก่าต่าง ๆ ๑๐ ขวด แล้วท่านก็คำนับและถอยออกมาให้ห่างในที่อันควรแห่งหนึ่งพร้อมด้วยข้าราชการอื่น ๆ.

ท่านอัครราชทูตจึงกล่าวตอบไปว่า.— "ท่านทั้งหลาย พระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามทรงพระราชประสงค์จะกระทำมิตรไมตรีกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศส จึงได้ให้ข้าพเจ้าราชทูตานุทูตมาเจริญทางพระราชไมตรีให้สนิทสนม ก็เป็นพระเดชพระคุณอันล้นพ้น ฝ่ายข้างหนึ่ง แต่ว่าการต้อนรับของพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสก็เต็มไปด้วยพระเมตตากรุณาเหลือล้นเหมือนกัน การที่จะเตรียมทางทำมิตรไมตรีจึงเป็นการสะดวกสบายแก่ข้าพเจ้าทั้งหลาย ไม่ต้องหนักอกหนักใจอะไร กลับเป็นเกียรติยศและขวัญหูขวัญตาอย่างพิเศษพิสดารอีกส่วนหนึ่งด้วย เช่นที่เมืองตูร์เนย์นี้

เป็นต้น การต้อนรับของท่านก็เป็นที่เชื่อมไมตรีจิตต์ในระวางกันและกันอย่างสนิทเสน่หา, ข้าพเจ้าจึงขอแสดงความขอบพระคุณของท่านทั้งหลายในโอกาสนี้ด้วยเทอญ."

พอราชทูตพูดแสดงความขอบใจเสร็จแล้ว บรรดาข้าราชการทั้งหลายต่างก็ลากลับบ้าน, แต่ก่อนที่จะกลับท่านกงต์เดอโมเลเวรียร์ขอท่านอัครราชทูตคิดคำอาณติศุภฤกษ์ให้ทหารสำหรับคืนนั้น, ท่านอัครราชทูตดูไปดูมาตรงหน้าท่านกงต์สักครู่หนึ่งแล้วก็ให้อาณติเป็นเชิงปฤษณาว่า.— "Aussi belle que brave" (โอซี่ แบล์ เกอ บ๊ราฟ) หมายความถึงตัวท่านกงต์เองว่า ดวงหน้าก็งามและใจก็แกล้วกล้า แต่ถ้าจะรัดความไทยให้เข้าหาความฝรั่งตามวิธีผูกประโยคก็ควรว่า "งามเท่ากล้า"

เวลาบ่าย ๕ นาฬิกาท่านสังฆราชเมืองตูร์เนย์กับท่านเดอแมคริ นี ผู้บังคับการในป้อมค่ายก็ได้ไปหาท่านราชทูตยังที่พักแล้ว พอเวลาย่ำค่ำที่ศาลากลางได้จัดการจุดดอกไม้ไฟ เพื่อเป็นการรื่นเริงในการที่ท่านราชทูตมาถึง เครื่องร้านที่ตั้งดอกไม้นั้นสูงราว ๔—๕ เมตร, กินเนื้อที่ ๘ เมตรสี่เหลี่ยมจตุรัส ที่ตรงกลางมีรูปช้างอยู่ ๒ รูปตั้งอยู่บนฐานสูง, และในระวางช้างนั้นมีรูปดวงพระอาทิตย์ส่องรัศมีไปทั่วทุกทิศ นอกนั้นตามรอยตัวช้างก็ดี ตามบริเวณรอบดวงอาทิตย์ก็ดียังประดับด้วยคำอวยพรชัยแก่พระมหากษัตริย์ทั้งสองพระนคร. คำอำนวยพรพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสติด อยู่ในบริเวณ ดวง อาทิตย ซึ่ง เป็นเครื่องหมายพระองค์, และคำอำนวยพรถวายแด่พระเจ้ากรุงสยามก็ติดอยู่กับรูปช้าง ซึ่งเป็นเครื่องหมายของชาติสยาม.

ตอนเมื่อจะเขียนคำอำนวยพรชัยนี้ ได้เกิดเป็นปัญหาขลุกขลักอยู่สักหน่อย ข้าพเจ้าจะขอเล่าให้ท่านทราบบ้าง. คือตามธรรมดาเมืองฝรั่งเวลาจะโห่ถวายชัยก็ดี, จะเขียนคำอำนวยพรถวายก็ดี, มักไม่จำเพาะแต่ร้องไชโย หรือเขียน "ขอให้ทรงพระเจริญ" เฉย ๆ เหมือนในเมืองไทย มักเพิ่มร้องออกพระนามเช่นมักร้องว่า .—"วิฟ เลอ รูอา หลุยส์ เลอครังด์" คือ แปลว่า "ขอให้พระเจ้าหลุยส์มหาราชเจ้าทรงพระเจริญ" ดังนี้เป็นต้น. เมื่อเจ้าพนักงานจัดดอกไม้ไฟเขียน คำอำนวย พรชัยสำหรับสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ก็ไม่มีปัญหาเขียนกันง่าย, แต่ครั้นมาถึงคำอำนวยพรสำหรับสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามจึงได้เกิดเรื่องขึ้น. เจ้าพนักงานไม่รู้ในขนบธรรมเนียมเมืองไทยก็ถามท่าน ราช ทูตว่า .—"จะเขียนพระนามพระเจ้ากรุงสยามอย่างไรดีเจ้าคุณ?" ท่านราชทูตตอบว่า .— "เขียนพระนามไม่ได้. พระนามของพระองค์ชาวไทยเราไม่เรียก. ต่อเมื่อสิ้นพระชนม์ลงจึงจะเรียก ถ้าเมื่อพระองค์ยังดำรงพระชนม์อยู่ไม่มีใครเรียก. หรือจะว่าไม่มีใครรู้จักพระนามก็ว่าได้. ที่เมืองไทยไม่มีธรรมเนียมระบุพระนามของพระเจ้าแผ่นดิน" พอทราบธรรมเนียมกันเจ้าพนักงานก็เขียนคำอำนวยพรชัยอย่างกลาง ๆ ว่า "อุทิศถวายพระเจ้าแผ่นดินสยาม" ก็หมดปัญหาเรื่องพระนามพระเจ้าแผ่นดินเท่านี้ แต่ทำให้ชาวฝรั่งเศสแปลกใจมิใช่น้อย ที่ชาวเมืองไทยไม่รู้จักพระนามของพระเจ้าแผ่นดินแห่งตน.

ขอกลับกล่าวถึงเรื่องจุดดอกไม้ไฟอีกหน่อยหนึ่งว่า พอถึงเวลาเจ้า พนักงาน ก็เอาชะนวนจุดดอกไม้ไฟให้ราชทูตดูก็เป็นที่พอใจของ

ท่านทุกอย่าง แต่สิ่งที่พอใจมากก็ช้างกับดวงอาทิตย์นั้น; คือ ธรรมดาดอกไม้ไฟจุดแล้วก็ลุกเป็นแสงเพลิงสีต่าง ๆ แล้วก็ดับ ส่วน ตัว ช้าง สอง ตัวกับดวงอาทิตย์ที่อยู่ตรงกลางไฟนั้นลุกส่องแสง รุ่งโรจน์ชัชวาลอยู่เสมอ ไม่มีดับเหมือนดอกไม้อื่นที่จุดแซม ที่เป็น ดังนี้ ก็ เพราะเจ้าพนักงานใช้ชันกับน้ำมันดินชะนิดหนึ่งจึงทนไฟอยู่ได้ นานไม่ไหม้ เขากะให้จำเพาะมาดับเอาเมื่อเวลาที่เล่นงานมหรศพ เสร็จแล้ว ดอกไม้อื่นบัดเดี๋ยวลุก บัดเดี๋ยวดับ แต่ช้างกับดวงอาทิตย์นั้นยืนแผ่รัศมีอยู่ตรงกลางเสมอ.

ครั้นเล่นดอกไม้ไฟแล้วท่านราชทูตไปสังเกตเครื่องสูบน้ำ ๔ สูบ ซึ่งมีอยู่ในที่นั้นก็ซักถามเจ้าพนักงานว่า .— "นี่เป็นเครื่องอะไรกัน ?" เจ้าพนักงานตอบว่า .— "เครื่องนี้เป็นเครื่องสำหรับสูบน้ำเตรียมไว้ล่วงหน้า เพื่อหากว่าจะเกิดอัคคีภัยขึ้นเมื่อใดจะได้พ่นน้ำดับไฟนั้นเสียทันท่วงที ไม่ต้องเกิดอันตราย" ท่านราชทูตยังไม่คุ้นเคยกับเครื่องสูบน้ำชะนิดนั้น จึงขอให้เจ้าพนักงานได้โปรดเปิดสูบทดลองให้ดู เจ้าพนักงานก็ยินดีสูบให้ดู แต่เพราะเหตุที่มีคนมาดูออกหนาแน่นล้นหลามถนนรนแคมจะสูบเฉย ๆ ไม่ให้ถูกใครไม่ได้อยู่เอง ก็เลยเกิดเป็นการสนุกพิเศษอีกชั้นหนึ่ง ต่อเมื่อแลเห็นบรรดาคนที่มาดูต่างถูกสายน้ำสูบฉีดเข้าหูเข้าตา ต่างวิ่งตัวเปียกเอาตัวรอดคนละข้างสองข้างเป็นอลหม่าน พอสูบน้ำให้ดูแล้วท่านราชทูตก็ลุกจากที่นั่งอยู่เพื่อไปดูเครื่องสูบใกล้ ๆ ให้รู้ว่าเป็นเครื่องชะนิดไรแน่ แล้วพอได้เวลาหมดเรื่องไฟเรื่องน้ำต่างก็ลากลับบ้าน.

เย็นวันนั้น ในราว ๗ นาฬิกาท่านอัครราชทูตได้ให้ไปเชิญบุตรชายของท่านกงต์เดอโมเลเวรียร์มานั่งกินเข้าด้วยกันและท่านก็มา พอท่านมาถึงท่านราชทูตก็เชิญนั่งโต๊ะทันที เย็นวันนั้นมีนางผู้ดีหลายนางด้วยกันมาดูท่านราชทูตเวลาท่านกำลังรับประทานอาหารอยู่ การก็ดำเนิรไปตามปกติ.

รุ่งขึ้นวันที่ ๗ ท่านกงต์เดอโมเลเวรียร์ ให้รถ ๓ คันมารับคณะราชทูตพาไปดูเมืองตูร์เนย์ ตามป้อมต่าง ๆ ท่านก็ไปดูแต่ไม่ทั่ว ดูบ้างไม่ดูบ้าง เพราะท่านมีแผนที่อยู่แล้วพอดูหน่อยเดียว ก็อาจเดาเอาเองได้ อาศัยแผนที่นั้นเป็นหลักพิจารณาก็รู้ง่ายว่า ตอนอื่นเป็นอย่างไร วันนั้นท่านนั่งรถเที่ยวดูเมืองตลอดทั้งวัน หยุดเมื่อเวลากลางวันสำหรับกินอาหารเท่านั้น

เย็นวันนั้นภรรยาของเจ้าเมืองก็ได้จัดละคอนให้ท่านราชทูตดู เรื่องที่เล่นเป็นเรื่องตลก และธรรมดาเรื่องตลก ต้องแต่งเป็นพื้น ๆ ตามท้องเรื่องที่เป็นจริง แต่คราวนี้เพื่อจะอวดราชทูต ถึงเล่นเรื่องตลกก็ให้แต่งอย่างคนชาวโรมันครั้งโบราณ ทำท่าทางไว้ภูมิฐานจึงกลับเป็นของตลกคะนองผิดกว่าที่คาดไว้เสียอีก เป็นอันสมประสงค์ ๒ อย่าง คือได้อวดเสื้อแพง ๆ งาม ๆ ครั้งโบราณให้ท่านราชทูตดู และทั้งได้เล่นละคอน เรื่องตลกแปลกกว่าทุกที.

เวลาเลิกละคอนท่านผู้บังคับการทหารได้ขอคำอาณัติราชทูตอีก ท่านคิดให้ดังนี้.— "Je m'appuie du bâton en combattant de l'épée" "เยอ มัปปุ้ย ดื้ บาตง อังกงบะต้าง เดอ เลเป้" หมายความ

ว่า "ซ้ายถือไม้ ขวาถือดาพ" ทั้งนี้เพื่อเป็นเกียรติยศแก่ท่านกงต์เดอ โมเลเวรียร์ซึ่งเป็นคนแก่ ไปไหนต้องถือไม้เท้าเสมอ แต่ถึงแก่ดังนั้น หัวใจราวกับคนหนุ่มทำศึกสงครามอย่างแข็งแรง คำอาณัติที่ใครได้ยินเข้าอดไม่ได้ต้องชมทั้งนั้นว่าคมคายดีเหลือเกิน.

กลางคืนวันนั้น ท่านผู้ว่าราชการเมือง ๆ ตูร์เนย์ ยังได้พาราชทูตไปดูการยิงปืนใหญ่ ทั้งลูกระเบิด และอะไรต่อมิอะไรซึ่งเกี่ยวกับยุทธวิธีอีกหลายอย่าง เป็นที่ชอบใจไม่ว่าที่ไหน. ข้อที่เป็นที่ชอบของราชทูตนั้น คือเจ้าพนักงานไม่ปิดบังอะไร อยากดูอะไรก็ชี้อธิบายให้ดูให้ฟังจนเป็นที่พอใจเข้าใจทุกที.

พอดูยิงปืนแล้วก็กลับมากินเข้าที่บ้าน เวลากินเข้าก็ได้ฟังเครื่องสังคีตต่าง ๆ อีก.

รุ่งขึ้นเวลาเช้า ๙ นาฬิกา ราชทูตให้ไปเชิญท่านกงต์มานั่งกินเข้าด้วยกัน ท่านก็มา แล้วต่างก็พากันไปดูวัดใหญ่ที่มีอยู่ในเมืองนั้น ที่วัดนั้นเผอิญไปได้พบท่านสังฆราชอยู่ด้วย เดิมนึกจะไปหาท่านที่สำนักกุฎี แต่เมื่อพบกันในวัดแล้วก็เป็นอันงดไม่ต้องไปหา เวลาไปวัดนั้น ท่านราชทูตสยามแสดงอาการผิดกว่าคราวไปดูวัดอื่น คือไปวัดอื่นท่านไปเพื่อดูให้รู้เห็นว่าภายในจะเป็นไปอย่างไร แต่ที่วัดเมืองตูร์เนย์ ซึ่งเป็นวัดน่าดูยิ่งกว่าหลายวัดที่ท่านเคยไปดูมาแล้วนี้ ท่านไม่ค่อยจะผูกตาดูเหมือนที่อื่น ดูท่านสำรวมจิตต์เสงี่ยมกายอย่างกับถูกพระทรงดลใจให้เกิดเลื่อมใสศรัทธาหรืออย่างไร ท่าน

จึงได้พูดกับท่านสังฆราชเมืองตูร์เนย์นั้นว่า .— "ขอเจ้าคุณได้ช่วยสวดภาวนาอุทิศให้พวกข้าพเจ้าจงมาก ๆ ด้วยเถิดครับ ข้าพเจ้ายังรู้สึกมืดมนธ์และไม่เห็นแจ้ง ในข้อการณ์ข้างหน้าอีกมากมาย ควรเจ้าคุณจะเอาเป็นธุระวิงวอน ขอแต่พระเจ้าเที่ยงแท้ ให้ข้าพเจ้าหายมืดมนธ์ กลับเห็นสว่างแจ้งเถิดเจ้าคุณ" ส่วนท่านสังฆราชก็ตอบว่า .— "เจ้าคุณอย่าเดือดร้อนในเรื่องนี้เลย อย่าว่าแต่เราเท่านั้นยินดีสวดอุทิศให้ท่านที่ไม่เห็นความจริงให้ได้แลเห็น ถึงแม้สัปบุรุษทั้งหลายในทั่วจังหวัดพระศาสนาก็ย่อมต้องสวดอุทิศให้สำเร็จไปดังนั้นอยู่ทุกวันมิได้ขาด ขอแต่ให้เจ้าคุณทำใจให้เลื่อมใสตามความเห็นที่มีอยู่แล้วก็พอแล้ว ถ้าเจ้าคุณอุตส่าห์เสมอที่จะปฏิบัติตามความเห็นที่มีอยู่แล้วนั้น อย่าวิตกไปเลย สักวันใดวันหนึ่งพระเจ้าเที่ยงแท้คงทรงพระมหากรุณาโปรดดลใจ ให้เจ้าคุณแลเห็นแจ้งกระจ่างในทุกข้อซึ่งเวลานี้เจ้าคุณยังมีความสงสัยสนเท่ห์อยู่" ว่าแล้วก็พาไปดูพระแท่นและบริเวณแห่งพระแท่นนั้น ซึ่งเป็นพระแท่นขึ้นชื่อลือนามว่างามยิ่งแล้วต่างอำลากันไป.

ในวันเดียวกันนั้นคือวันที่ ๘ พฤศจิกายน ท่านราชทูตก็ออกจากเมืองตูร์เนย์ไปยังเมืองกงเด ซึ่งเป็นเมืองหน้าศึกฝ่ายข้างทิศตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นเมืองอยู่ในมณฑลแฮโนต์ ทั้งสองฟากแห่งลำแม่น้ำแอ็สโกต์ ได้ตกเป็นของฝรั่งเศส เมื่อคริศตศักราช ๑๖๗๖ ราชทูตได้พักอยู่ในเมืองนั้นวันเดียว.

บทที่ ๕๖

ราชทูตถึงเมืองวาลังเซียนส์

รุ่งขึ้นวันที่ ๙ พฤศจิกายน ราชทูตไปถึงเมืองวาลังเซียนส์ ซึ่งเป็นเมืองมีคนอยู่มาก นับครัวเรือนได้ถึงสี่พันห้าร้อยยี่สิบสามครัว (๔๕๒๓) มีพลเมืองถึงสองหมื่นหนึ่งพันร้อยแปดคน (๒๑๑๐๘) แต่พลทหารซึ่งมีอยู่เป็นอันมากก็มิได้นับเข้าในจำนวนนี้ด้วย. โบสถ์มีอยู่ถึง ๓๔ หลัง, พระอารามมีอยู่ ๒๓ พระอาราม เป็นเมืองโบราณที่มีชื่อมานาน ได้ตกมาอยู่ในปกครองของประเทศฝรั่งเศสในมงคลสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ โดยพระองค์ได้จากราชศัตรู. เมืองวาลังเซียนส์นี้มีสำนักหลวงอยู่ถึงสองสำนัก ๆ หนึ่งตั้งอยู่ในป้อมเดียวนี้ และอีกสำนักหนึ่งซึ่งเคยเป็นที่ประชุมของรัฐมนตรีสภาแห่งพระเจ้าชาร์ลมหาราชเป็นครั้งแรก เดี๋ยวนี้เปลี่ยนเป็นพระอารามแคลส์คอร์เดอเลียรส์เสียแล้ว.

เมื่อท่านเจ้าเมืองได้เชิญให้ราชทูตเข้าไปพักอยู่ในที่ซึ่งเตรียมไว้สำรองเรียบร้อยแล้ว ท่านจึงได้นำข้าราชการและคฤหบดีผู้สำคัญในเมืองนั้นมาคำนับท่านราชทูต และในโอกาสนั้นท่านซาโตซ์ข้าราชการชั้นสูงตำแหน่งที่ปรึกษาสำหรับเมืองนั้นก็ได้ยืนขึ้นกล่าวคำต้อนรับราชทูตเป็นใจความดังนี้ว่า.

"ท่านอัครราชทูต :

ข้าพเจ้ามีความยินดีอย่างยิ่งที่ได้มีโอกาสมาพบปะราชทูตานุทูตแห่งพระมหากษัตริย์ผู้ทรงอำนาจราช ศักดิ์อันสูงสุดในบุรพประเทศ

การที่พระเจ้าแผ่นดินของท่านได้ทรงมุ่งหมายพระทัยส่งท่านมากระทำมิตรไมตรีกับพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสพระมหากษัตริย์ของข้าพเจ้าทั้งหลายนี้ เป็นราชกรณียกิจอันมหาประเสริฐ เพราะว่าพระมหากษัตริย์ของข้าพเจ้าทั้งหลายบรรดาชาววาลังเซียนส์นี้ มิจำเพาะแต่ทรงพระเดชานุภาพจนอาจทรงปราบอริราชศัตรูทั้งปวงให้อ่อนน้อมต่อพระองค์อย่างเดียวเท่านั้น แม้พระเมตตาธิคุณและราชธรรมจริยาอันประเสริฐ พระองค์ก็ได้ทรงบำเพ็ญให้เป็นไปในหมู่กษัตริย์ ขัตติยาธิบดีทั้งหลาย ที่เป็นสัมพันธมิตรไมตรีกับพระองค์ทั่วไป เพราะเหตุฉะนี้ การที่พระเจ้าแผ่นดินของท่านได้ส่งท่านเข้ามาทำไมตรีกับพระเจ้าแผ่นดินของข้าพเจ้าคราวนี้ มีแต่จะนำศุภอิฐวิบุลยผลเป็นอเนกประการไปสู่ประเทศสยามของท่านเป็นมั่นคง ฉะนี้ข้าพเจ้าจึงรู้สึกปิติยินดีเป็นอันยิ่ง.

แต่บัดนี้ ถ้าท่านราชทูตทั้งหลายจะใคร่ให้ข้าพเจ้าทั้งหลายในที่นี้รู้สึกปิติยินดีให้ทวีมากขึ้นอีก ข้าพเจ้าขออัญเชิญท่านได้โปรดรับเครื่องกำนัลบ้างเล็กน้อย ซึ่งข้าพเจ้ายินดีนำมามอบให้ท่าน คือเหล้าองุ่นเกียรติยศซึ่งเป็นธรรมเนียมบ้านเมือง ย่อมต้องนำกับผู้มีเกียรติคุณในโอกาสที่มาเหยียบเมืองวาลังเซียนส์นี้อย่างหนึ่ง เพื่อเป็นทางเชื่อมความคุ้นเคยและมิตรไมตรีในระวางข้าพเจ้าและผู้มาเยี่ยมเยือนนั้นให้ยิ่งแน่นแฟ้นขึ้น อีกประการหนึ่ง อนึ่งข้าพเจ้ายินดีมอบตัวอย่างแพรตัวอย่างผ้าที่ทอขึ้นในเมืองวาลังเซียนส์นี้ให้แก่ท่านเพื่อเป็นการเชื่อมพณิช การให้ติด ต่อกัน ในระวางประ เทศสยามและ

ประเทศฝรั่งเศส ดังที่ได้เคยทำมาแล้วสำหรับนานาประเทศที่อยู่ห่างไกลกับประเทศฝรั่งเศส ตลอดทางทวีปอาเซีย, ทวีปอาฟริกาและอเมริกา. นานาประเทศเหล่านั้น แต่พอได้เห็นตัวอย่างหัตถกรรมแห่งเมืองวาลังเซียนส์ต่างก็แสดงความพึงพอใจ อยากได้ต่อไปเสมอ ข้าพเจ้าหวังว่า วันใดที่ประเทศสยามได้แลเห็นตัวอย่างซึ่งข้าพเจ้ามอบให้ท่านราชทูตคราวนี้แล้ว การเชื่อมพณิชการในระวางสองประเทศคงจะดำเนิรไปตามรอยนานาประเทศนั้นและต่อไปทั้งสองประเทศก็จะแสดงอาการความอยากได้กระทำการติดต่อกันในเชิงค้าขายเข้ารูปกัน เหมือนกับนานาประเทศฉะนั้น, เพราะเหตุนี้ ขอท่านราชทูตจงยินดีรับวัตถุกำนัลของเมืองวาลังเซียนส์นี้ด้วยเทอญ."

เมื่อสิ้นคำคำนับของท่านซาโตซ์แล้ว ท่านก็นำเอาผ้าแพรที่เป็นชะนิดเอกอย่างละผืนมาส่งให้ท่านราชทูต ชั้นแรกท่านราชทูตจะไม่รับเพราะท่านไม่เคยรับสินค้าชะนิดใดเลย แต่เมื่อได้พิเคราะห์ดูรู้ว่าเป็นแต่ตัวอย่างสินค้า หาใช่ของกำนัลส่วนตัวของท่านไม่ ท่านจึงได้รับพลางกล่าวว่า.— "รับก็ได้ จะได้นำขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามทรงเห็นเป็นตัวอย่าง" แล้วท่านก็รับเอาไป.

ครั้นถึงเวลาจะเลิกประชุมต้อนรับกันนั้น ท่านเดอมาคาลอตีได้มาขอคำอาณัติตามเคย, ท่านราชทูตออกคำอาณัติให้ว่า.— "Miracles de nos jours" (มิรากล์ เดอ โนส์ ยูรส์) ซึ่งแปลว่า "ปัตยุบันปาฏิหาร" คือหมายว่าตัวอย่างหัตถกรรม เชิงทอผ้าทอไหมของเมืองวาลังเซียนส์นั้น เป็นของทำโดยประณีตบรรจง

ไม่มีใครอาจทำได้ให้เหมือนเป็นที่น่าอัศจรรย์ ซึ่งคนสมัยยุคก่อนไม่อาจทำขึ้นได้แต่สมัยนี้ทำได้ เลยควรเรียกว่า "ปัตยุบันปาฏิหาร" นั่นเอง.

รุ่งขึ้นวันหน้าท่านสตอร์ฟ เจ้าพนักงานผู้ประจำราชทูตป่วยเป็นไข้, ท่านราชทูตได้ออกไปเยี่ยมหลายหน และแสดงความเสียใจที่ท่านสตอร์ฟมาป่วยลงดังนี้ ท่านสตอร์ฟขอบใจท่านราชทูตและพูดว่า .— "ที่เจ้าคุณออกมาเยี่ยมข้าพเจ้าโดยตนเองดังนี้ เป็นการไม่สมควร เพราะเจ้าคุณเป็นถึงราชทูต และข้าพเจ้าเป็นเพียงข้าราชการผู้น้อย ตำแหน่งต่ำกว่าท่านมาก ไม่ควรที่ท่านจะมาเอง เพียงใช้คนมาถามข่าวก็พอแล้ว" เจ้าคุณราชทูตตอบว่า.— "อย่าว่าสูงว่าต่ำเลย ขอให้คิดว่าเป็นเพื่อนมนุษย์ด้วยกันคนหนึ่งก็แล้วกัน ที่จริงเราก็รักท่านเหมือนพี่น้องจะใช้คนอื่นมาแทนดูไม่สมควร เราจึงมาด้วยตนเอง และใช่ว่าเราจะเป็นแต่เพียงมาเยี่ยมเท่านั้นเมื่อไร ใจเรายังอยากให้ท่านหายวันหายพรุ่งเสียอีก"

ในวันเดียวกันท่านราชทูตทั้งหลายได้ออกไปดูป้อม และในสนามข้างป้อมนั้นท่านราชทูตได้มีโอกาสดูนักเรียนนายร้อยหลายกอง ซึ่งกำลังหัดเพลงอาวุธและท่านองยุทธวิธีต่าง ๆ กันอยู่. ท่านอัครราชทูตดูเพลินอยู่สักครู่แล้วเกือบจะขอลงไปลองทำท่าทำทางทหารอย่างท่านองยุทธวิธีเหมือนเขาบ้าง. เจ้าพนักงานผู้ไปด้วยเห็นท่านราชทูตชอบดังนั้นก็ถามว่า.— "เจ้าคุณชอบหรือ?" ท่าน

ราชทูตก็ตอบว่า.— "เราชอบ ชอบจริงชอบแทบลืมตัวทีเดียว ทุกวันนี้ถ้าแม้นเรามิได้เป็นอัครราชทูตตำแหน่งผู้ใหญ่ เราก็ยินดีแสนที่จะยินดีที่จะลงไปทำเพลงอาวุธกับด้วยนักเรียนทหารเหล่านี้ ตัวเราเป็นเชื้อทหารแท้วิชชาใดเกี่ยวกับการทหารแล้วเป็นวิชชาที่โปรดของเราทั้งนั้น ความปรารถนาอันใหญ่ยิ่งของเราคือถ้าหากว่าเวลานี้จะมีศึกสงครามเกิดขึ้นในเมืองฝรั่งเศสนี้ เรายินดีสละชีวิตถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔. เสียดายโอกาสนั้นไม่มา ซรอยเราเป็นคนบุญวาสนาไม่ถึงจึงมิได้มีโอกาสอันประเสริฐดังที่ปรารถนาอยู่นี้"

เย็นวันนั้นข้าราชการผู้ใหญ่มีท่านผู้ว่าราชการเมืองเป็นต้นได้มานั่งกินเข้าเป็นการส่งราชทูตออกจากเมืองวาล็งเซียนส์นั้น การก็ได้เป็นไปโดยเรียบร้อยทุกประการ รุ่งขึ้นเวลาเช้าท่านเคอมาคาลอติกับขุนนางผู้ใหญ่ทั่วหน้ากันก็ได้มาส่งท่านราชทูตทั้งหลาย ท่านราชทูตได้ขอบใจท่านเจ้าเมืองและท่านผู้อื่นทั่วไปตามสมควร ว่าเมื่อถึงเมืองสยามตนจะไม่ลืมแสดงความชอบของเมืองวาล็งเซียนส์นี้ให้ทรงทราบในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท สมเด็จพระเจ้ากรุงสยามว่าเป็นผู้มีใจโอบอ้อมอารีเอื้อเฟื้อเป็นอย่างดี ทั้งฝีไม้ลายมือทางหัตถกรรมก็จัดเป็นเยี่ยมยอดน่าชมเชยทุกอย่าง ว่าแล้วก็ตรงไปขึ้นรถพอย่างเท้าก้าวขึ้นไปบนรถนั้น ท่านราชทูตก็ได้เห็นรูปใหญ่ ๆ ใส่กรอบงามอยู่สองรูปภายในรถ คือรูปที่ได้ส่งมาจากเมืองปารีสเพราะเจ้าพนักงานได้ทราบมานานแล้วว่า ท่านราชทูตทะเยอทะยาน

อยากได้เป็นที่สุด ค่าที่รูปนั้นเกี่ยวกับท่านราชทูตอยู่ด้วย เป็นรูปที่นายช่างเอกได้วาดตามรับสั่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ เพื่อไว้เป็นที่ระลึกถึงการกระทำมิตรไมตรี ในระวางกรุงสยามและกรุงฝรั่งเศส รูปนั้นเป็นรูปท่านราชทูตานุทูตไทยทั้งสำรับกับพระบรมรูปของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ และพระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการขุนนางฝรั่งเศส เมื่อคราวรับราชทูตที่พระที่นั่งวังแวร์ซายส์นั้นเอง และเพื่อจะให้ท่านราชทูตรู้จำผู้คนในรูปนั้นได้ง่าย ที่ใต้รูปของคนหนึ่ง ๆ ในรูปนั้นก็ได้ทำเป็นเครื่องหมายให้รู้จักเช่นถ้าเป็นฝ่ายฝรั่งเศสก็มีตัว A ตัว B และถ้าเป็นไทยก็มีเลข 1. 2. 3. ตามลำดับแล้วก็มีอธิบายชื่อเสียงตำแหน่งพร้อมเสร็จกำกับตัวอักษรและตัวเลขอยู่ด้วย. เมื่อราชทูตได้รูปงาม ๆ ดี ๆ เหล่านั้นสองรูปท่านก็แสดงความชื่นชมยินดีเป็นล้นพ้น เพราะมิจำเพาะเป็นขวัญตาสำหรับท่านเองอย่างเดียว เป็นขวัญตาที่จะได้เป็นสักขีพะยานแห่งความเป็นไปของอาการส่งพระราชสาส์นแห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามต่อพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส ให้ทรงทราบเห็นตระหนักอยู่กับพระเนตร์ ว่าได้ดำเนิรเป็นไปอย่างไรด้วย เพราะรูปนั้นเหมือนกับความเป็นจริงทุกอย่างทุกประการ.

นี่เป็นลำดับรูปบุคคลซึ่งปรากฏอยู่ในสองรูปนั้น :

a. สมเด็จพระเจ้าหลุยที่ ๑๔

b. สมเด็จพระยุพราช " เลอ โดแฟง "

c. สมเด็จพระอนุชาธิราช " มงเซียร์ "
d. ในกรม " ดึก เดอ ชาร์ตร์ "
e. พระโอรสของในกรมดึกเดอชาร์ตร์
f. เจ้า " ดึก เดอ บูร์บง "
g. เจ้า " ดึก ดือ แมน "
h. เจ้า กงต์ เดอ ตูลูส
i. อธิบดีกรมพระภูษามาลา
j. หมู่มหาดเล็กรับใช้
1 ท่านอัครราชทูต
2 ท่านอุปทูต
3 ท่านตรีทูต
4 นายพล เดอ ลา เฟอย๊าด
5 นายพล เดอลึกซังบูร์ค์
6 ท่านเดอ บอเนย กรมรับแขกเมือง
7 ท่านสตอร์ฟ กรมรับแขกเมือง
8 ท่านบาดหลวง เดอลิยอน (ล่าม)
9 ท่านยิโรด์
10 ขุนนางไทย ๖ นาย
11 คนใช้ถือเครื่องยศของราชทูต.

แต่เดิมนั้นเจ้าพนักงานได้นึกจะทำรูปพิเศษ จำเพาะรูปของท่านราชทูตแผนกหนึ่งต่างหาก ไม่ให้เกี่ยวข้องกับรูปของผู้อื่นเลย แต่

ครั้นเมื่อได้เห็นรูปหมู่ในที่เฝ้าที่วังแวร์ซายส์นี้ เห็นรูปท่านราชทูตได้ชัดเจนดี จะทำให้ชัดกว่านี้อีกเป็นเหลือฝีมือเป็นแน่ เพราะเหตุนี้การดำริที่จะทำรูปเดียวนั้นเป็นอันต้องเลิกเสีย ทำแต่รูปหมู่อย่างเดียว เพราะถึงจะเพิ่มรูปจำเพาะราชทูตก็ไม่ให้ดีขึ้นอะไร.

บทที่ ๕๗

นางภิกษุนีเมืองเดอแนง

ขณะเมื่อเดิรทางจากเมืองวาลังเซียนส์ จะไปเมืองดูแอย์นั้น ท่านเดอมาคาลอติ เจ้าเมืองวาลังเซียนส์ได้แนะนำท่านราชทูตว่า ทางที่จะไปข้างหน้ามีพระอารามภิกษุนีอยู่พระอารามหนึ่ง เป็นพระอารามแปลกด้วยเหตุหลายประการ. เมื่อผ่านไปทางนั้นควรแวะเข้าไปชมดูบ้าง เพราะเหตุฉะนี้พอถึงเมืองเดอแนง ราชทูตจึงได้เข้าไปชมพระอารามนั้น.

พระอารามนี้มีตำนานกล่าวว่า ท่านเจ้าเมืองผู้หนึ่งสมัยก่อนชื่ออาดัลแบร์ต์ ดอสตระวัง กับคุณหญิงของท่านชื่อแรน เป็นภคินีของสมเด็จพระเจ้าเปแปง แห่งประเทศฝรั่งเศสต่างมีศรัทธากล้าหาญพร้อมใจกันอุทิศเคหะสถานบ้านเรือนที่อยู่ของตนให้เป็นพระอารามสำหรับบวชภิกษุนี และยังอุทิศเรือกสวนไร่นาถวายเป็นที่ธรณีสงฆ์สำหรับบำรุงพระอารามนั้นอีก แต่ทุกวันนี้ที่ธรณีสงฆ์เหล่านั้นได้ตกเป็นของหลวงเสียโดยมาก.

ท่านเจ้าเมืองนี้มีธิดาถึง ๑๐ คน ๆ หัวปีชื่อนางรังฟรวัยและธิดา ๑๐ คนเหล่านั้นล้วนแต่ได้บวชเป็นภิกษุนีอยู่ในอารามนี้ หมดด้วยกันทั้ง ๑๐ คน และภายหลังปรากฏว่าได้สำเร็จพระอรหันต์เป็นนักบุญสิ้นทุกคนพร้อมทั้งบิดามารดาด้วย นับว่าเป็นวงศ์สกุลนักบุญแท้.

ตามปกติพระอารามนี้มีเสนาสนะพอเพียงแก่ภิกษุนีถึง ๑๘ คน แต่คราวที่ท่านราชทูตสยามเข้าไปเยี่ยมดูนั้น มีแต่เพียง ๑๕ คนเท่านั้น ซึ่งล้วนเป็นธิดาของขุนนางชั้นสูงด้วยกันทุกคน เพราะมีวินัยอยู่ว่า ถ้าไม่ใช่เป็นลูกขุนนางมาแต่เดิมแล้วจะเข้ามาขอบวชในพระอารามนี้ไม่ได้เป็นอันขาด.

ตามธรรมเนียมนักบวชในพระคริศตศาสนาในวันที่ตนบวชต้องให้ปฏิญาณสัญญาว่าจะลองบวชดูเท่านั้นปีเท่านั้นวรรษาก่อน. ครั้นเมื่อตนได้ร่ำเรียนและฝึกหัดถือพระวินัยตามนิกายที่ตนเลือกบวชนั้นครบจำนวนปีที่สัญญาไว้แล้ว เมื่อไม่มีศรัทธา จะลาสึกก็สึกได้ แต่ถ้ามีศรัทธาจะบวชต่อไปก็ต้องทำสัญญาใหม่ ว่าตนจะบวชอยู่ในพระศาสนาตามนิกายที่ตนนิยมเห็นชอบนั้นจนตลอดชีวิต ไม่มีวันสึกหรือลาสึกขาบทอีกต่อไปเป็นอันขาด คือบวชอยู่จนตายนั้นเอง

แต่สำหรับอารามนางภิกษุนีนี้ ความเป็นไปในวิธีบวชไม่ได้ดำเนิรตามแบบนี้เลย วิธีขอบวชสำหรับภิกษุนีเหล่านี้นั้นในชั้นต้นเป็นแต่เพียงใช้ให้ทนายเชื้อขุนนางผู้หนึ่ง ให้การรับรองแทนตนว่าตนเป็นเชื้อขุนนางจริง เพราะได้เห็นตราประจำตระกูลของนางนั้น

เป็นสำคัญ พอทนายรับรองแล้วนางที่ขอบวชนั้นก็คุกเข่าลงต่อหน้าที่ประชุมภิกษุนีและอ้อนวอนว่า – "เคชะ พระบารมีของพระผู้เป็นเจ้า ขอแม่พระและนักบุญรังฟรวย์ (นางภิกษุนีองค์แรกในพระอารามนั้น) เป็นที่พึ่งขอได้โปรดให้ข้าพเจ้ารับส่วนแบ่งในภักษาหารแห่งพระอารามนี้ด้วยเทอญ" ว่าเท่านี้แล้วนางหัวหน้าภิกษุนีก็เรียกขนมปังก้อนใหญ่ ๆ มาสองก้อนแล้วยื่นให้นางภิกษุนีผู้ขอบวชใหม่นั้น เป็นอันเข้าใจกันในที่ว่าขอบวชและให้บวชสำเร็จบริบูรณ์ แล้วส่วนนางภิกษุนีใหม่นั้นพอได้รับขนมปังสองก้อน แล้วก็ตัดให้และแจกจ่ายไปให้คนขอทานทันที เป็นอันเสร็จพิธีบวชภิกษุนีในพระอารามนี้เท่านี้ดูไม่สู้ยากเลย.

ถึงเมื่อรับเข้าบวชแล้วเล่า การวินัยก็ไม่เคร่งครัดอะไรมีได้มีอยู่แต่ว่าเมื่อบวชใหม่ตลอดสี่ปีต้นต้องเรียนทางวินัยบัญญัติและวิปัสสนาธุระประจำวัด สวดภาวนาทุกเช้าเย็นเหมือนพระภิกษุสงฆ์ไม่มีผิดออกจากบริเวณพระอารามไม่ได้เป็นอันขาด แต่ครั้นล่วงพ้น ๔ ปีต้นนี้แล้วจะออกไปจากพระอารามบ้างก็ได้แต่ไม่เกินกว่าปีละ ๒ เดือน

การนุ่งห่มของนางภิกษุนีนี้ขาวล้วน เสื้อธรรมดาเป็นเสื้อยาวปกคลุมแต่ศีรษะลงมาถึงข้อเท้า แต่เวลาเมื่อจะเข้าโบสถ์ต้องสวมเสื้อชะนิดสั้นและหลวมทับอีกชั้นหนึ่ง แล้วก็คลุมเสื้อใหญ่ ๆ ปิดทับอีกชั้นที่ ๓ เสื้อสามชั้นเหล่านี้เป็นเครื่องขาวล้วนดังว่ามาแล้ว

แต่ริม ๆ เย็บเป็นขลิบต่างสีกัน คือเสื้อที่ใช้ประจำนั้นขลิบด้วยสีน้ำเงิน ชั้นที่ ๒ ขลิบด้วยกำมะหยี่ดำชั้นที่ ๓ ขลิบด้วยขนสัตว์สีขาว เว้นแต่สำหรับนางอธิการินี เสื้อชั้นที่ ๓ นี้ขลิบด้วยสีขาวสีดำสลับกัน เบื้องบนศีรษะนั้นนางภิกษุนีใช้ปกปิดด้วยผ้าขาวบาง ๆ สองชั้น แล้วมีหมวกทับเป็นหย่อมอยู่ตรงกลางกระหม่อมอีกชั้นหนึ่ง คล้ายกับสวมมงคลในงานพิธี ดูเหมาะเจาะดีสำหรับนางภิกษุนีไม่สวยไม่งามเหมือนหมวกแหม่ม ซึ่งประดับด้วยดอกไม้ต่าง ๆ.

เมื่อราชทูตได้แลเห็นนางภิกษุนีเหล่านี้ในชั้นแรกชักงง ๆ ไปสักครู่หนึ่ง ค่าที่เห็นแปลกตาในการนุ่งห่ม ซึ่งตั้งแต่ท่านเข้ามาเมืองฝรั่งเศสยังไม่เคยเห็นที่ไหนมาก่อนเลย พอค่อย ๆ หายงงลงบ้างแล้วจึงได้พูดออกมาว่า .– "เสื้อขาว ๆ ดังนี้เข้าทีมากสมควรกว่าเสื้อสีอื่น ๆ ทั้งหมด ขึ้นชื่อว่าสตรีแล้วแต่งขาวเป็นการเหมาะ" การที่ท่านราชทูตออกความเห็นในเรื่องสีขาว ว่าเหมาะสำหรบการนุ่งห่มของสตรีนั้นบางทีจะเป็นเพราะท่านเคยเห็นนางชีไทยนุ่งขาวห่มขาวเป็นพื้นเสียกะมัง แต่อย่างไรก็ดีพอท่านแสดงความเห็นเรื่องนุ่งขาวห่มขาวนี้แล้วการเจรจาในระวางราชทูตและนางภิกษุนีเหล่านั้นจึงค่อยสนิทกันขึ้นไม่กระดากเหมือนตอนต้นเมื่อแรกพบ.

เมื่อคำนับกันเสร็จแล้ว ราชทูตก็ได้พากันไปดูพระอารามแล้วได้แวะเข้าไปดูกระฎีของนางภิกษุนีผู้มีอาวุโสสูงในพระอารามนั้น แต่หาได้ไปที่กระฎีของนางอธิการินีไม่ เพราะตำแหน่งว่างมาตั้งแต่นาง

อธิการินีเก่าถึงแก่ความมรณภาพลง จนในเวลานั้นก็ยังหาได้ทันตั้งอธิการินีขึ้นใหม่ไม่ ในระวางเวลาที่ไม่มีอธิการินีนี้ การบังคับบัญชาในพระอารามนั้นสำเร็จไปโดยนางภิกษุนี ๔ นาง ซึ่งถูกเลือกตามอายุอาวุโสให้เป็นผู้รั้งหน้าที่อธิการินี เมื่อท่านราชทูตไปชมกระฎีของนางภิกษุนีผู้มีอาวุโสนี้แล้วก็ได้เลยคุยกันถึงเรื่องวินัยบัญญัติต่าง ๆ แล้วนางภิกษุนีเหล่านั้นได้อธิบายให้ฟังว่า เวลาใดตำแหน่งอธิการินีว่างลงการเลือกตั้งอธิการินีใหม่เป็นไปโดยวิธีดังนี้ คือให้บรรดานางภิกษุนีทั้งหลายต่างเลือกเอานางที่ตนเห็นว่า ควรแก่ตำแหน่งอธิการินีคนละสามนาง ครั้นแล้วจึงรวมคะแนนความเห็นเหล่านั้นดูแล้วก็เลือกเอานางภิกษุนีที่ได้คะแนนสูงแต่เพียงสามนาง และนางภิกษุนีที่ได้คะแนนสูงสามนางนี้ก็ยังอยู่ในระวางพิจารณาของพระเจ้าแผ่นดินที่จะต้องทรงเลือกตั้งขึ้นนางหนึ่งแต่ในสามนางนั้นให้เป็นอธิการินีต่อไป นางอธิการินีนี้ แท้จริงก็ไม่ต้องมีคำมั่นสัญญาพิเศษกว่านางภิกษุนีอื่นว่าจะบวชและปกครองพระอารามอยู่นาน เท่าใดจะเป็นก็พรรษา ๆ ก็ได้แล้ว แต่ใจสมัคร แต่โดยมากนางภิกษุนีเหล่านี้มักบวชอยู่ในพระอารามนั้นเพียงชั่วคราวทั้งนั้น ต่อเมื่อใดนางใดมีโอกาสที่จะกระทำการวิวาหมงคลกับขุนนางผู้ใดก็ลาสิกขาบทในเวลานั้น และการลานั้นไม่ต้องมีพิธีรีตองอะไรเลย เป็นแต่ลาเพื่อนภิกษุนีด้วยกันและขอบใจในการที่ได้ให้อาศัยอยู่ในร่มพระศาสนาเท่านั้น

เมื่อท่านราชทูตทราบวิธีบวชวิธีสึก ทั้งทราบในพระวินัยของนางภิกษุนีเหล่านั้นแล้ว ท่านกล่าวว่า "วินัยนี้ดูเหมือนถือไม่ยากเลย

อะไร ๆ ดูเหมือนช่างง่ายดายด้วยกันทุกข้อ จะบวชเมื่อไรก็ได้ จะสึกเมื่อไรก็ได้ ถ้าเป็นเมืองไทยละก็เข้าใจว่าคงบวชไม่นานเป็นแน่ เพราะชายผู้ดีหมดทั้งบ้านทั้งเมือง ต่างคงหมุ่งหมายแต่จะใคร่ขอเป็นคู่ครองหมดด้วยกันทั้งนั้น"

คุยกันไปคุยกันมา นางภิกษุณีเหล่านั้นเลยเชื้อเชิญราชทูตเข้าไปในห้องกิน เข้าหวังจะเลี้ยงท่านตามธรรมเนียมแขกเมืองชั้นผู้ใหญ่ แต่ราชทูตไม่รับเชิญ เป็นแต่รับเลี้ยงน้ำชานิดหน่อยพอมิให้เสียไมตรีแล้วก็ลาออกจากพระอาราม ทั้งนี้ก็เพราะเกือบถึงกลางวันอยู่แล้ว และเจ้าพนักงานหลวงแผนกรับรองดูแลราชทูตก็ได้เตรียมอาหารสำหรับรับประทานกลางวันคอยท่าอยู่ที่เมืองเล็ก ๆ ชื่อเกรองซึ่งเป็นเมืองรายทางใกล้เข้าไปกับพระอารามนั้นอยู่แล้ว.

บทที่ ๕๘

ราชทูตถึงเมืองดูแอย์.

เมื่อท่านราชทูตรับประทานอาหารกลางวันที่เมืองย่อม ๆ ชื่อเกรองนั้นแล้ว ก็เริ่มออกเดิรทางจะไปเมืองดูแอย์ ซึ่งเป็นเมืองหน้าศึกแน่นหนาแข็งแรงต่อไป ตามความสันนิษฐานของนักโบราณคดีเข้าใจกันว่า เมืองดูแอย์นี้คือเมืองหลวงของชาวกาตูอักส์เก่า ซึ่งพระเจ้ายุลเซซาร์พระมหาจักรพรรดิโรมันกล่าวถึงในหนังสือพงศาวดารที่พระองค์ทรงนิพนธ์ เมื่อพระองค์มีชัยชะนะแก่โคลัวส์ คือชาวฝรั่งเศสโบราณ.

เมืองดูแอย์นี้ยังมีชื่อระบุปรากฏอยู่ในพระราชพงศาวดารแผ่นดินสมเด็จพระเจ้ากลอวิสอีกครั้งหนึ่งว่า ในรัชสมัยของพระเจ้ากลอวิสนั้น มีนางผู้ใหญ่ของพระองค์คนหนึ่งชื่ออัสกานาล์ดเป็นผู้มีศรัทธาสร้างวัดแม่พระชื่อน็อตร์ด้ามขึ้นที่เมืองดูแอย์ อยู่ในราวศตกะที่ ๕ แห่งคริศตศก ในเมืองนี้มีโบราณสถานสำคัญที่น่าดูน่าชมอยู่สามแห่ง คือโรงเรียนวัดสองโรงเรียน และโรงเรียนมหาวิทยาลัยซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าฟิลิเปที่ ๒ แห่งประเทศสเปญได้เป็นผู้ทรงสถาปนาขึ้นตามคำขอร้องของสันโตปาปาปีโอที่ ๔ เมื่อ ค. ศักราช ๑๕๖๓ เมืองนี้ได้อยู่ในอำนาจความปกครองของประเทศสเปญมาเป็นกาลนานจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ครั้นได้เกิดสงครามในระวางประเทศฝรั่งเศสและประเทศสเปญขึ้นใหม่ ๆ เมื่อศก ๑๖๖๗ นี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ทรงยกทัพเข้ายึดเอาเมืองดูแอย์นี้ได้ และครั้นทำหนังสือสัญญาพระราชไมตรีกันใหม่ เมื่อศกหลังที่เมืองแอกส์ลาชาแปล์ พระเจ้าแผ่นดินสเปญเลยยกเมืองดูแอย์นี้ถวายแก่พระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ เป็นสิทธิขาด.

ก่อนที่ราชทูตจะถึงเมืองดูแอย์ หนทางประมาณ ๒ ลี้ (๘,๐๐๐ เมตรเท่ากับ ๒๐๐ เส้น) มีทหารม้าเมืองดูแอย์ออกมาต้อนรับอยู่แล้ว และตอนเข้าในเมืองก็ได้มีการแห่แหนอย่างเอิกเกริกเหมือนกับที่เคยทำสำหรับพระเจ้าแผ่นดินที่ออกมาเยี่ยมเมือง คือมีทหารรายยืนรายทางสองข้างถนน ตั้งแต่ประตูน็อตร์ด้ามถึงที่พักของราชทูตเป็นเกียรติยศ และมีชาวชนพลเมืองออกมาดูมารับด้วยเป็นอันมาก.

พอถึงราชทูตก็ลงจากรถขึ้นไปยังบ้านที่พักท่านเดอปอมะเรย์ ผู้เป็นเจ้าเมืองก็นำพวกขุนนางข้าราชการฝ่ายทหารและพลเรือนเข้ามาเยี่ยมเป็นลำดับ แล้วท่านเยคะเกต์ กรรมการพิเศษของเมืองตูแอย์ได้กล่าวคำต้อนรับคำนับท่านราชทูตแทนชาวเมืองว่า .–

เจ้าคุณราชทูต

การที่ข้าพเจ้าชาวเมืองตูแอย์พากันทำปฏิสันถาร ต้อนรับเจ้าคุณทั้งหลายโดยเกียรติยศอันสูงเช่นนี้ แม้จะเป็นไปตามกระแสพระบรมราชโองการก็ดี แต่ข้าพเจ้าขอกล่าวโดยน้ำใสใจจริงว่า ข้าพเจ้าทั้งหลายได้ทราบข่าวอยู่ก่อนที่กระแสพระบรมราชโองการจะมาถึงแล้วว่าคณะราชทูตานุทูตสยามจะเข้ามาเยี่ยมเมืองตูแอย์ และข้าพเจ้าก็ได้ตกลงพร้อมใจกันอยู่ก่อนแล้วว่า จะจัดการรับรองท่านทั้งหลายโดยเกียรติยศอย่างสูงตามความสามารถที่จะทำได้ให้สมแก่ฐานานุรูปแห่งท่านทั้งหลาย ผู้เป็นราชทูตของพระมหากษัตราธิราชอันยิ่งใหญ่ เพราะฉะนั้นขอให้เจ้าคุณราชทูตพึงทราบตระหนักเถิดว่า การรับรองที่ข้าพเจ้าทั้งหลายได้จัดทำไปแล้ว และจะทำต่อไปอีกนั้น มิใช่ข้าพเจ้าทั้งหลายจะปฏิบัติฉะเพาะตามกระแสพระบรมราชโองการอย่างเดียวหามิได้ ข้าพเจ้าต่างยังมีความปลาบปลื้มยินดีที่จะรับรองด้วยความตั้งใจของตนเองอีกส่วนหนึ่งต่างหากด้วย เพราะต่างมารู้สึกระลึกถึงความเมตตาของเจ้าคุณที่ได้อุตส่าห์ดำเนินทางมาเยี่ยมเมืองของข้าพเจ้าทั้งหลายด้วยความลำบาก ข้าพเจ้าทั้งหลายถือว่า

เจ้าคุณได้นำสิริมงคลและเกียรติยศมาสู่เมืองข้าพเจ้า เพราะฉะนั้นต่างจึงมีความยินดีรับรองทั่วทุกตัวคน ถ้าเจ้าคุณยังพักแรมอยู่ในเมืองนี้ตราบใด ข้าพเจ้าทั้งหลายก็ยินดีจะรับใช้สอยอยู่ทุกเมื่อ ขอเจ้าคุณอย่าได้เกรงใจเลย.

ในที่นี้ ข้าพเจ้ามิได้ตั้งใจที่จะรำพันสรรเสริญคุณานุคุณและบุญบารมีของพระมหากษัตริย์สยามโดยพิสดารให้เป็นการเนิ่นช้า เพราะรู้สึกอยู่เต็มตัวแล้วว่าจะรำพันเท่าไรก็มิรู้สิ้นสุด ทั้งจะหาคำมาอุประมาสาธกก็เหลือที่จะหาให้สม แต่กระนั้นจะเว้นไม่กล่าวถึงต้นเหตุแห่งความยินดีปราโมทย์ของข้าพเจ้าในการรับเจ้าคุณเสียเลยทีเดียวก็ไม่เหมาะ ข้าพเจ้าจึงขอโอกาสกล่าวแต่เพียงปฐมเหตุเท่านั้น ปฐมเหตุนั้นคือที่เจ้าคุณตั้งใจมาครั้งนี้ก็โดยจะมาผูกพระราชสัมพันธมิตรไมตรีให้เป็นสุวรรณปถพีแผ่นเดียวกัน ในระวางกรุงสยามกับกรุงฝรั่งเศส และจะใคร่ปลูกความสมัครรักใคร่และนิยมนับถือกันและกันของพลเมืองแห่งประเทศทั้งสอง ให้สนิทสนมมั่นคงถาวรไปชั่วกาลนาน ปฐมเหตุที่เจ้าคุณมานี้แหละ ได้เป็นปฐมเหตุแห่งความยินดีปรีดาของข้าพเจ้าทั้งหลายเป็นอย่างยิ่งด้วย.

ก่อนเมื่อเจ้าคุณจะออกมาจากประเทศสยามนั้นเจ้าคุณได้ยินคำยกย่องสรรเสริญบุญบารมีของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ของข้าพเจ้าเป็นอเนกประการมาแล้ว เป็นต้นได้ยินว่าพระองค์ทรงชะนะทุกทิศนับตั้งแต่แม่น้ำแรงในปราจิณทิศถึงภูเขาอัลปส์ในทิศอาคเณย์ ตลอด

ถึงเขาปิเรเน่ส์ในทักษิณทิศ กับได้ยินยกยอสรรเสริญพระองค์ว่าทรงบุญญฤทธิปราบปรามบรรดากษัตราธิราช ซึ่งยังไม่มีใครอาจปราบปรามให้ราบคาบลงได้ และทรงทำการสำเร็จนี้ไม่ว่าในเวลาฤดูกาลอันเหมาะแก่การสงคราม หรือในเวลาที่มีฝนฟ้าอากาศมาขวางเป็นอุปสัค ถึงกับควรทรงพระนามว่าพระเจ้าผู้ทรงชะนะทั่วทั้งสิบทิศ.

อนึ่ง ใช่ว่าพระองค์จะมีชัยชะนะฉะเพาะแต่ศัตรูหมู่ปรปักษ์ภายนอกเท่านั้นหามิได้ แม้ข้าศึกภายในมีโลภศัตรูเป็นต้นซึ่งยากที่บุคคลจะชะนะได้ พระองค์ก็ทรงประหารด้วยพระขรรคาวุธอันวิเศษกล่าวคือพระศรัทธาญาณของพระองค์จนพ่ายแพ้แก่พระองค์ เกิดเป็นมหาชัยมงคลพิเศษขึ้นอีกส่วนหนึ่ง เช่นพระองค์ทรงมีชัยชะนะแก่ราชศัตรูตีได้เมืองนี้เมืองนั้น แล้วเพื่อทรงเห็นแก่สันติภาพและความสุขสบายของชาวชนพลเมืองในเมืองนั้น ๆ พระองค์กลับทรงมอบคืนเมืองเหล่านี้เหล่านั้นแก่เจ้าของเดิม มิให้อนาทรร้อนใจถึงไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินของพระราชศัตรูเอง ชัยชะนะอันนี้แหละเจ้าคุณ เป็นชัยชะนะอันมหาประเสริฐ ซึ่งน้อยคนอาจกระทำลงไปได้ เพราะต่างโลภต่างอยากได้ยิ่งมากยิ่งดีเป็นธรรมดา อาศัยมหาชัยอันประเสริฐนี้ ชาวชนพลเมืองทั้งหลายจึงยินดีถวายพระบรมนามาภิธัยพิเศษ เรียกพระองค์ว่า มหาราชา หรือมหาราช เพราะพระองค์ทรงไว้ซึ่งคุณานุภาพ ธรรมานุภาพอย่างมหัศจรรย์จริง.

ส่วนพระคุณความดีต่าง ๆ นอกจากที่เจ้าคุณเคยได้ยินเขาเล่าลือกันทั่วโลกนั้น ข้าพเจ้าจะมิพักกล่าวถึงเลยเพราะเจ้าคุณอาจ

ทราบตระหนักด้วยตนเองโดยเอาหูเอาตาเป็นเครื่องพิศูจน์ กระทำดุจอาการของพระนางเจ้าราชินีเดอสบา ซึ่งเคยตรัสเมื่อพระนางได้ชมพระบารมีสมเด็จพระเจ้าสโลมนในอดีตกาลว่า.— "Verus est sermo quem audivi in terra mea?" แปลว่า คำเล่าลือที่ข้าได้ยินในเมืองข้า ๆ เห็นสมจริงทุกประการแล้ว .

เจ้าคุณไม่เคยนึกชมพระบารมีพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ดุจพระนางเจ้าราชินีเดอสบาชมพระบารมีของสมเด็จ พระเจ้าสโลมนบ้างแลหรือ เจ้าคุณไม่เคยนึก เห็นเป็นการ ควรอย่างยิ่งหรือ ที่พระราชาในโลกจะกระทำมิตรไมตรีกับพระมหากษัตริย์เช่นสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ ที่ ๑๔ นี้ ข้าพเจ้าหวังใจว่าคงเคยได้นึกมาแล้ว แต่ยังไม่อาจพยากรณ์ยืนยันลงเป็นหนึ่งแน่ได้ จะอย่างไรก็ตามบัดนี้ข้าพเจ้ามีความยินดีขอเชิญเจ้าคุณรับเหล้าองุ่นแห่งไมตรีซึ่งชาวเมืองคูแอย์ได้จัดรับรองในบัดนี้เทอญ"

เมื่อท่านอัครราชทูตได้ฟังคำต้อนรับนี้เสร็จแล้ว ท่านจึงตอบว่า.— "ท่านทั้งหลาย ใจความในสุดท้ายแห่งสุนทรพจน์ของท่านนี้ เรายินดีขอรับรองว่าเป็นการสมจริง เพราะกิตติศัพท์ที่สรรเสริญพระบารมีสมเด็จพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส ซึ่งเราเคยได้ยินมาแต่เมืองไทยนั้น เราได้มาเห็นประจักษ์แก่ตาอยู่แล้ว ว่าสมคำเล่าลือทุกประการ อนึ่งที่ว่าพระองค์ทรงชะนะทุกทิศนั้นก็มีราชอาณาเขตต์ขอบขัณฑเสมามณฑลต่าง ๆ ซึ่งเรากำลังผ่านไปเป็นลำดับอยู่ในเวลานี้เป็นสักขีพะยานปรากฏอยู่ และคำเล่าลือที่ว่าพระองค์ทรงพระอภินิหารบารมีศรีสง่า

ก็มีพะยานในพระราชสำนักวังแวร์ซายส์ ซึ่งเราได้ไปดูรู้เห็นมาแล้ว เพราะเป็นความจริง ตั้งแต่เกิดมาเรายังมิเคยได้แลเห็นพระราชสถานใด ๆ จะงดงามตระการตาเท่ากับพระราชสำนักนั้นเลย อนึ่งที่ลือว่าไพร่ฟ้าประชาราษฎรของพระองค์ล้วนแต่เจริญด้วยธรรมสมบัติ และคุณสมบัตินา ๆ นั้น เราก็เห็นประจักษ์แก่ตาดุจเดียวกัน โดยเพียงดูพึ่งท่านทั้งหลายผู้มาต้อนรับบรรดาเราคราวนี้ ฉะนี้เราจึงมีความพอใจและขอบใจท่านทั้งหลายทั้งเพราะวาจาที่ท่านพึ่งกล่าวเชื้อเชิญเราในบัดนี้ ทั้งเพราะของกำนัลอันถูกใจที่ท่านนำมาคำนับให้เรารับด้วย" ครั้นเสร็จการต้อนรับกันเรียบร้อยแล้ว ท่านเจ้าเมืองดูแอย์ก็ได้พาท่านราชทูตไปชมมหาวิทยาลัยในเมืองนั้น.

ที่มหาวิทยาลัยนั้นได้มีคำอวยพรคำนับราชทูต และอธิบายความเป็นไปของวิทยาลัยนั้นด้วย แต่เพื่อจะให้สมเหมาะกับที่เป็นสถานศึกษาเล่าเรียนโบราณคดีชั้นสูง แทนที่จะได้ใช้ภาษาฝรั่งเศสตามที่เคยในที่อื่น ๆ คณบดีผู้แสดงคำภิปรายเชื้อเชิญนั้นได้ใช้ภาษาละตินซึ่งเป็นภาษาโบราณมีรศมีศรีสง่าอยู่ในตัวกว่าภาษาสมัยปัจจุบันซึ่งเป็นธรรมดาต้องเป็นที่นิยมนับถือของปราชญ์ราชบัณฑิตน้อยกว่าภาษาละตินซึ่งเป็นภาษามีอายุอาวุโสสูง,

เย็นวันนั้น ท่านอัครราชทูตได้คิดคำอาณัติสัญญาสำหรับทหารในเมืองว่า.— "Tant qu' il triomphera, Je me réjouirai" (ตังต์กิล ตรียงเฟ่อรา เยอ เมอเรยู้ยเร่ย์) ซึ่งแปลว่า :— "พระองค์จะทรงมหาชัยอยู่นานตราบใด ข้าพเจ้าก็มีความยินดีอยู่นานตราบนั้น"

แท้จริง แม้ถึงท่านเดอปอมะเรยซึ่งเป็นนักดนตรีและชำนาญในทางจินตกระวี เคยนิพนธ์คำเฉลิมพระเกียรติถวายจนมีชื่อเสียงมาหลายครั้งแล้วได้เป็นผู้ออกอาณัติเอง ก็คงคิดไม่เหมาะกว่าคำนี้เลย ทั้งนี้เป็นที่น่าสรรเสริญท่านราชทูตสยามไม่ใช่น้อย.

การรับประทานอาหารเย็นของราชทูตที่เมืองดูแอย์ได้ดำเนินไปตามธรรมเนียมที่เคยมาในเมืองอื่น คือท่านเจ้าเมืองได้จัดให้พวกมะโหรีมาบรรเลง และมีนางผู้ดีมานั่งดูและสนทนากัน แต่เพราะเหตุที่เมืองดูแอย์เป็นเมืองใหญ่ นางผู้ดีที่มาประชุมในเย็นวันนั้นออกจะมากจนล้นห้อง บรรดาพวกผู้ชายเข้าไม่ได้เลยสักคนเดียว.

รุ่งขึ้นเวลาเช้า ท่านเดอ ปอมะเรย ได้จัดรถของท่าน ๓ คัน มาคอยรับราชทูตจะพาไปดูโรงหล่อของกรมทหาร วันนั้นมงเซียร์เกล์แลร์ ผู้บังคับการแผนกหล่อหลอมต่าง ๆ ในโรงหล่อนั้น ได้ตระเตรียมจะหลอมปืนใหญ่ชะนิดกะสุนหนัก ๒๕ ชั่ง ๔ กะบอก และชะนิดกะสุนหนัก ๑๒ ชั่ง ๒ กะบอกให้ท่านราชทูตดู.

แต่ขณะที่ราชทูตไปถึงนั้น น้ำแร่ที่จะหล่อเป็นปืนนั้นยังหลอมไม่ค่อยจะได้ดี ฉะนั้นในระวางเวลาคอยน้ำแร่ให้ได้ที่เหมาะสำหรับหล่อนั้น มงเซียร์เฟลอริจเรปืนใหญ่ได้พาท่านราชทูตไปดูแม่พิมพ์สำหรับหล่อปืนเหล่านั้นไปพลางก่อน และได้อธิบายเรื่องแม่พิมพ์แบบหล่อนั้นให้ราชทูตเข้าใจดี สิ่งในแม่พิมพ์ซึ่งท่านราชทูตได้ดูแล้วดูอีกด้วยความกะเยอทะยานอยากรู้อยากเข้าใจจริงคือแม่พิมพ์ที่ใช้สำหรับหล่อกันปืนใหญ่ ท่านเฟลอรีก็ได้อธิบายให้ราชทูตฟังจนเข้าใจตอนนี้

แล้ว ท่านก็ได้พาไปดูเครื่องมือต่าง ๆ มีเลื่อยเหล็กเป็นต้นซึ่งใช้เลื่อยสกัดแต่งปุ่ม ๆ ปม ๆ ที่มีติดตามลำกะบอกปืนบ้างตามกันปืนบ้าง.

ดูพลางคุยพลางท่านราชทูตกล่าวว่า:– "ที่เมืองไทยก็มีปืนเขื่องๆ อยู่เหมือนกัน แต่ทำเกลี้ยง ๆ ไม่วิจิตรพิสดารเท่าที่เห็นอยู่ที่เมืองดูแอย์นี้ แต่ทว่าถ้าจะพูดไปถึงเนื้อแร่ธาตุที่ใช้ทำปืนแล้ว ก็ดูเหมือนว่าเนื้อแร่ที่ใช้ในเมืองไทยจะดีกว่าเนื้อแร่ที่ใช้ในเมืองดูแอย์นี้เสียอีก"

ต่อมาท่านราชทูตสังเกตเห็นตามลำกะบอกปืนใหญ่นั้น บางกะบอกเป็นรูปสัตว์สิงห์และเครื่องไม้ต่าง ๆ ท่านก็ถามว่า.– "ก็รูปสัตว์สิงห์ต่าง ๆ เหล่านี้เขาทำอย่างไรกัน เห็นจะยากกะมัง" ท่านเฟลอรีตอบว่า:– "ทำไม่ยากอะไรนักดอกเจ้าคุณ เชิญเจ้าคุณมาทางนี้เถอะ จะได้เห็นว่าเขาทำอย่างไรกัน" แล้วก็พากันไปดูพวกช่างแผนกแกะกะบอกปืน พอท่านราชทูตแลเห็นวิธีเขาทำกันก็เข้าใจได้ทันทีว่าเป็นของทำไม่สู้ยาก นอกนั้นท่านยังได้รอดูการขัดเกลาลำกะบอกข้างใน และการหล่อเล็กหล่อน้อย จนกว่าน้ำแร่สำหรับหล่อปืนใหญ่จะได้ที่ ต่อมาสักครู่หนึ่งพอน้ำแร่ได้ที่ดีแล้วเจ้าพนักงานก็ได้เชิญท่านไปดูการหล่อปืนใหญ่นั้นแต่ต้นจนสำเร็จ ก็เป็นที่พอใจอย่างยิ่ง การไปดูครั้งนี้ท่านราชทูตถามแล้วถามอีก วัดแล้ววัดเล่า จนรู้ขนาดวิธีสร้างอาวุธยุทธภัณฑ์อย่างที่ทำกันในเมืองดูแอย์สิ้นทุกอย่างทุกชะนิดก็ว่าได้.

ครั้นออกจากการดูหล่อปืนใหญ่แล้ว เจ้าพนักงานได้พาไปดูโรงเก็บสาตราวุธต่าง ๆ สำหรับค่ายเมืองดูเอย์ มีทั้งปืนใหญ่กะบอกยาว

กะบอกสั้น ปืนยิงด้วยกะสุนเหล็กกะสุนศิลา พร้อมด้วยลูกกะสุนเสร็จนับตั้งสามร้อยกะบอก ท่านราชทูตจึ่งกล่าวชมเชยไปต่าง ๆ ว่า:- "เจ้าคุณเสนาบดีกระทรวงกลาโหมช่างมีปรีชาญาณและเพียรพยายามสำคัญจริงหนอท่าน หาไม่ก็ไหนเมืองตูแอย์นี้ยังจะพร้อมไปด้วยเครื่องสาตราวุธยุทธภัณฑ์มากมายล้นหลาม เหมือนกับที่มีอยู่เดียวนี้เล่า อย่าว่าแต่มีอาวุธและกะสุนดินปืนเพียงพอสำหรับป้องกันมิให้เมืองตูแอย์ตกอยู่ในเงื้อมมือศัตรูเลย ถึงจะส่งอาวุธยุทธภัณฑ์เหล่านั้นไปยังค่ายอื่นเมืองอื่นเพื่อป้องกันตัวข้างเท่าไร ๆ ก็ยังเหลือพอถมเถไปเสียอีก"

เมื่อเดิรออกมา ท่านราชทูต ยังกล่าว ชมเชยท่าน เสนาบดีกลาโหมไปอีกต่าง ๆ ว่า.- "พณ ฯ ล ฯ ช่างสามารถจริงเชียวเพราะเมืองตูแอย์นี้เป็นแต่เพียงซีกเสียวอันเล็ก ๆ น้อย ๆ ในหน้าที่ของท่าน ๆ ยังจัดการได้แข็งแรงถึงเพียงนี้ แท้จริงก็ไม่ประหลาดอะไร เพราะธรรมดาพระมหากษัตราธิราชเจ้า ผู้ทรงพระอภินิหารเป็นที่มหัศจรรย์เหมือนพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส ที่ ๑๔ พระองค์นี้แล้ว เป็นต้องประกอบไปด้วยข้าบาทราชบริพาร อันสามารถสำหรับคู่พระบารมีอยู่เสมอ พระองค์ท่านทรงพระวิจารณญาณอันประเสริฐจริงจึ่งเลือกเฟ้นจำเพาะวีรยบุรุษที่สามารถ ซึ่งนี้มาทรงตั้งเป็นเจ้าพนักงานสำหรับดูแลการบ้านเมืองทั่วไปต่างพระเนตรพระกรรณของพระองค์" ที่จริงท่านราชทูตกล่าวยกย่องพระบารมีที่ตรงหัวข้อนี้ นับว่าเป็นความเฉลียวฉลาดของท่านเป็นพิเศษยิ่ง เพราะความจริงประเทศบ้านเมืองฝรั่งเศส

รุ่งเรืองถึงปานนี้ ก็ด้วยเหตุที่พระองค์ทรงตั้งผู้สามารถในหน้าที่สำคัญต่างพระองค์นั้นเองมิใช่อื่นเลย.

พอออกจากโรงแสงสรรพาวุธแล้วได้ไปดูโรงเรียนทหารปืนใหญ่ และเจ้าพนักงานให้ลองยิงปืนใหญ่นั้นให้ดู ท่านราชทูตเห็นแล้วก็สรรเสริญว่า:– "ยิงแม่นจริง ถูกสูนย์กลางขาวแทบทุกที แต่การยิงแม่นยำนั้นเป็นแต่ส่วนหนึ่งแห่งความดีของทหารปืนใหญ่เหล่านี้เท่านั้น สิ่งที่หน้าชมยิ่งอีกก็คือการแคล่วคล่องว่องไว ไหนบัดเดี๋ยวบรรจุ บัดเดี๋ยวเล็ง บัดเดี๋ยวยิง บัดเดี๋ยวบรรจุใหม่อีก บัดเดี๋ยวเช็ดแล้วในทันควันทีเดียว หน้าชมมาก" พอดูการยิงปืนใหญ่แล้วก็ได้ดูการขว้างปาด้วยลูกระเบิด แล้วไปเที่ยวดูรอบค่ายเมืองตลอด.

ในตอนบ่ายวันนั้นราชทูตได้ ไปดูค่ายเดอแลสการ์ บ่อีกค่ายหนึ่ง ท่านดือ เรอแปร์ ผู้บังคับการอยู่ที่นั้นก็ได้ยิงปืนคำนับรับราชทูต และมีทหารยืนเรียงรายเป็นเกียรติยศอีกตามเคย แล้วท่านก็ได้เชิญบรรดาราชทูตให้เข้าไปในบ้านของท่าน เพื่อจะให้อบอุ่นบันเทาความหนาวลงหน่อยเพราะวันนั้นอากาศค่อนข้างจะหนาวมากอยู่ด้วย ที่บ้านนั้นท่านราชทูตได้พบกับนางดือ เรอแปร์และธิดากับแหม่มบารอนเดอแคงซี และนางผู้ดีอีกหลายคน ได้สนทนากันอยู่ริมเตาไฟสักครู่หนึ่งแล้วๆ แหม่มเดอเรอแปร์ได้เลี้ยงท่านราชทูตด้วยของว่างกลางวัน แต่ท่านดือเรอแปร์คัดค้านว่า :– "วันนี้หนาวนักเชิญเจ้าคุณรับประทานเหล้าองุ่นด้วยกันเสียก่อนเถิด แล้วจึงค่อย

รับประทานของอื่นต่อไป" ใคร ๆ ก็เห็นพ้องด้วย ก็เลยพากันชิมขวดนี้ขวดนั้นเป็นหลายขวดหลายชะนิดจึงได้ลงมือรับประทานอาหาร.

ในเวลาที่กำลังเลี้ยงกันอยู่นั้น ท่านราชทูตได้สังเกตุเห็นธิดาของท่านคือเรอแปร์ประกอบด้วยลักษณะรูปร่างสวยงามนัก ท่านจึงเอ่ยขึ้นว่า:– "บุตรีของท่านคนนี้รูปร่างเข้าทีมาก ถ้าท่านและบุตรีของท่านเห็นด้วย ข้าพเจ้ายินดีจะรับเป็นลูกสะไภ้ เพราะที่เมืองไทยนั้นข้าพเจ้ามีลูกชายอยู่คนหนึ่ง เข้าใจว่าสมเหมาะกับที่จะมาเป็นลูกเขยของท่าน ด้วยว่าต่อไปข้างหน้าข้าพเจ้าเชื่อว่าเขาคงมียศบรรดาศักดิ์เป็นขุนนางผู้ใหญ่ในเมืองไทยคน ๑ เหมือนกัน ท่านจะว่ากะไร" ท่านพ่อยังไม่ทันตอบ บุตรีชิงค้านขึ้นก่อนว่า:– "ดิฉันไม่เห็นด้วย จะเห็นด้วยไม่ได้ เดี๋ยวจะเป็นน้อยเป็นหลวงอะไรกันยุ่ง เมียตั้งร้อยดังนี้ดิฉันไม่ยินดีเจ้าค่ะไม่ยอมรับเป็นอันขาด" ท่านราชทูตจึงตอบว่า:– "เธออย่าพึ่งปฏิเสธเด็ดขาดเลย ถ้าเธอได้ไปเมืองไทยให้ลูกเราเห็นหน้าแล้วเข้าใจว่า ลูกเราคงผูกสมัครรักใคร่แต่เธอคนเดียวเป็นแน่ คงไม่กังวลกับการที่จะแสวงหาหญิงอื่นมาปรนนิบัติอีกต่อไป ขอเธออย่ามีความสงสัยเลย"

ขณะที่กำลังสนทนาปราศรัยกันอยู่อย่างเพลิดเพลินเจริญใจยังมิทันที่จะสิ้นเรื่องราวลงก็พอดีคนใช้มาบอกว่า:– "คุณพ่อเยซวิตได้เตรียมการไว้คอยท่าสำหรับรับรองท่านราชทูตอยู่พร้อมเพรียงแล้ว"

ก็เลยลาและพากันไปเยี่ยมสำนักของท่านบาตหลวงเยซวิตซึ่งอยู่ในเมืองดูแอย์นั้น พอย่างเข้าไปในสำนักนั้นก็เห็นเป็นห้องโถงใหญ่สำหรับเป็นที่ประชุมคนมาก ๆ มีคนดีดสีตีเป่าร้องรับขับเพลงต่าง ๆ อย่างที่ราชทูตยังไม่เคยเห็นที่ไหน ดูก็น่าจะเล่าสู่กันฟังบ้างพอเป็นใจความเลา ๆ โดยสังเขป

การต้อนรับที่สำนักบาตหลวงเยซวิตนี้จัดเป็นละคอนเทวดากับมนุษย์สลับกัน ในองก์แรกมีเทพยดาผู้ประจำเมืองฝรั่งเศส (จะสมมุติเป็นพระเสื้อเมืองพระหลักเมืองฝรั่งเศสก็ไม่ผิด) เสด็จออกมาจากหลังฉาก จูงพระหัตถ์พระสยามเทวราชพลางชวนว่า:—
"เชิญน้องมาเถิด ! มา ! เราจะพากันทำมิตรไมตรีกับพระเจ้าหลุยส์ขัตติยมหาราชเชิญน้องมาเถิด ! มา !"

ถัดมาองก์ที่ ๒ เมื่อพระสยามเทวราชกำลังเจรจากับพระฝรั่งเศสเทวราชอยู่นั้น มีเทพยดาอีก ๒ องค์ คือพระเทพเผยเดชกำจาย และพระเทพบรรยายคุณกำจรซึ่งมีหน้าที่เป็นผู้ประกาศพระเดชานุภาพและเกียรติคุณของพระมหากษัตราธิราช ได้ออกมาร้องเพลงสรรเสริญพระบารมีชมพระเกียรติ พระยศ พระคุณธรรมพระศรัทธาธรรมของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ให้โลกเห็นว่าพระองค์ทรงธรรมาภรณ์และกอปไปด้วยเดโชชัย สมเป็นปิยมหาราชาธิราชโดยแท้.

ในองก์ที่ ๓ เมื่อพระสยามเทวราชได้ทราบคุณประวัติอันเป็นศุภมงคลจากเทพยดาทั้ง ๒ ซึ่งได้อุโฆษณาการในองก์ที่ ๒ ดังนี้แล้ว ก็ยังเกิดความโสมนัสปิติยินดีเป็นที่สุดที่จะเห็นชาวไทย คนในอารักขาของตนได้มารับส่วนร่มเย็นในฉายา แห่ง พระ เกียรติ คุณของพระองค์ พร้อมด้วยมหาสัมพันธมิตรของพระองค์อันมีอยู่ใน โลกวิสัยทั้ง ๘ ทิศ ก็ร้องเพลงสาธุการยินดีชวนชาวไทยให้มาทำ มิตรไมตรีกับชาวฝรั่งเศส.

ในองก์ที่ ๔ ซึ่งเป็นองก์สุดท้าย พระสยามเทวราช พระฝรั่งเศสเทวราช กับบริวาร ก็เสด็จมาแต่ทิพยวิมาน สำหรับช่วยเหลือในพิธีการมงคลซึ่งบังเกิดมีในมนุษยโลกครั้งนี้ ต่างก็กวักหัตถ์ชวนชาวไทยชาวฝรั่งเศสเข้ามาทำมิตรไมตรี สมัคร รัก ใคร่ กันเป็นเหมือนพี่น้อง ฉลองเป็นงานใหญ่หลวงและหลามไป ด้วย ชาวชนพลเมืองทั้งสองพระนคร ซึ่งแสดงความยินดีเอิกเกริกครึกครื้น

ครั้นสิ้นละคอนเทวดาแล้ว คุณพ่อเยซวิตนั้นได้เชิญราชทูตไปรับประทานอาหารอีก แต่อาศัยที่พึ่งได้รับประทานมาจากบ้านของท่านคือเรอแปร์ผู้บังคับการในค่ายไม่สู้นาน จึงเป็นแต่เข้านั่งร่วมโต๊ะด้วยพอเป็นพิธีมากกว่าอื่น เพราะใคร ๆก็ยังไม่หิวเลย ท่านราชทูตจึงกล่าวคำขอบใจบรรดาคุณพ่อเหล่านั้นว่า.– "อาหารเครื่องบำรุงกำลังที่คุณพ่อจัดนี้ก็ล้วนแต่ของดีมีโอชาวิเศษอยู่ แต่

อาหารเครื่องบำรุงใจ กล่าวคือละคอนเทพยดานั้นยิ่งมีโอชารสกว่าอาหารอื่นๆเสียอีก ยิ่งรับประทานก็ยิ่งอยากไม่มีอิ่มเลย น่าชมเชยคุณพ่อเป็นอันมาก ในการที่อุตส่าห์พยายามฝึกฝนกุลบุตรให้เฉลียวฉลาดในทางที่ดีที่งามดังนี้ แท้จริงขบวนครูบาอาจารย์แล้วคุณพ่อเป็นเอกไม่มีที่สงสัยไม่มีใครจับเป็นแน่ดีจริง เป็นการกุศลจริง"

เย็นวันนั้น เมื่อกลับบ้านแล้วราชทูตให้อาณัติสัญญาสำหรับทหารในคืนวันนั้นว่า.– "Aux amis je fournis du bruitaux ennemis la mort" (โอซามิส์เยอ ฟูร์นิซ์ ดือ บรุยต์; โอเซเนอมิส์ ลามอรต์) แปลว่า ขึ้นชื่อว่ามิตรแล้วข้าร้องสรรเสริญ, แต่ขึ้นชื่อว่าศัตรู ข้าร้องขู่จนตาย หมายความว่า เมืองดูแอย์นี้ถ้าใครมาเยี่ยมเป็นมิตรเหมือนเช่นราชทูตไทยนี้เป็นต้องยิงปืนสลุตทันที แต่หากจะเป็นศัตรูขู่เข้ามาแล้วเป็นต้องยิงปืนจนมันวินาสทีเดียว กล่าวทั้งนี้เพื่อเกียรติยศแก่เมืองดูแอย์ ซึ่งเป็นเมืองสำคัญในทางหล่อปืนใหญ่นั้นเอง.

เย็นวันนั้นถึงราชทูตจะได้กินเข้ามาสามแห่งแล้วก็ดี แต่เมื่อท่านแลเห็นมีนางผู้ดีมาคอยจะทักทายปราศรัยในเวลาท่านกินเข้าตามธรรมดา ท่านก็ยังอุตส่าห์นั่งที่โต๊ะกินไปอีกหนหนึ่งเป็นครั้งที่ ๔ เพื่อมิให้เสียพิธีให้นางผู้ดีเหล่านั้นเก้อกลับบ้าน โดยไม่ได้พูดจาปราศรัยกับราชทูตสมดังกับที่ตั้งใจมา,

บทที่ ๕๙

ราชทูตถึงเมืองกังแบรย์

รุ่งขึ้นวันที่ ๑๓ เดือนพฤศจิกายน ราชทูตพากันเดิรทางไปเมืองกังแบรย์ต่อไป การออกจากเมืองดูแอย์มีทหารเป็นกองเกียรติยศรายเรียงไปตามทางดุจเดียวกับเมื่อเข้าเมืองไม่มีผิด พอมาถึงเมืองกังแบรย์ ก็มีการยิงปืนและมีทหารเรียงรายไปตามทางคอยรับเป็นแบบเดียวกัน ผิดกันอยู่ก็แต่ที่มีผู้คนมาคอยดูแน่นกว่าที่เมืองดูแอย์เท่านั้น.

เมืองกังแบรย์นี้ มีชื่อปรากฏมาแต่โบราณว่า เป็นเมืองใหญ่โตงามสง่าแข็งแรงในทวีปยุโรป ตั้งอยู่เหนือแม่น้ำแอสโกต์ มีป้อมอยู่สองป้อมแน่นหนายิ่งนัก และมีวัดน็อตรด้ามอยู่วัดหนึ่งเป็นวัดใหญ่และงามมากกว่าวัดอื่น ๆ พระสงฆ์ที่ทรงถานันดรศักดิ์ในวัดนั้นมีอยู่ถึง ๕๘ องค์ และพระสงฆ์อันดับอีก ๙๕ องค์ เดิมวัดนี้เมื่อก่อนคริศตศก ๑๐๙๕ ก็เป็นวัดขึ้นของท่านสังฆราชเมืองอาราส แล้วต่อมาก็มีสังฆราชปกครองคณะสงฆ์เป็นอิสสระอยู่ต่างหาก ไม่ต้องขึ้นต่อท่านสังฆราชเมืองอาราสตลอดมา จนศก ๑๕๕๙ ครั้นถึงศาสนสมัยขององค์สันโตปาปาเปาโลที่ ๒ พระองค์ได้ทรงเพิ่มเกียรติยศแก่วัดเมืองกังแบรย์อีกชั้นหนึ่ง ทรงตั้งตำแหน่งสังฆราชขึ้นเป็นมหาสังฆราช มีอำนาจว่ากล่าวสั่งสอนสังฆราชวัดอื่นอีกด้วย

เมืองกังแบรย์นี้ สมเด็จพระเจ้าโคลดิยงเป็นพระราชาองค์แรก ที่ได้ตีเอามาเป็นราชอาณาจักรของประเทศฝรั่งเศส ในคริสตศักราช ๕๕๕ เมืองกังแบรย์จึงได้ตกเป็นของฝรั่งเศสตลอดมาจนถึงศก ๘๕๓ ซึ่งเป็นรัชชสมัยของพระยาทสมเด็จพระเจ้าชาร์ล เลอ โชฟ (ขุนหลวงชาร์ลศีร์ษะล้าน) ขณะนั้นเมืองกังแบรย์ได้เป็นเมืองแก่งแย่งกันในระวาง ๓ เจ้าของ คือกษัตริย์ฝรั่งเศสฝ่ายหนึ่ง กษัตริย์สเปญฝ่ายหนึ่ง และท่านกงต์เดอ ฟลังดร์ ซึ่งเป็นเจ้าแคว้นฟลังดร์ คือดินแดนซึ่งเป็นปริมณฑลแวดล้อมเมืองกังแบรย์นั้นเอง ข้างฝ่ายฝรั่งเศสเพื่อจะมิให้เสียไมตรีกับประเทศสเปญ ได้ยินยอมให้เมืองกังแบรย์เป็นเมืองเอกราชส่วนหนึ่งต่างหาก มิให้พระเจ้ากรุงสเปญเข้าไปมีอำนาจเกี่ยวข้องด้วย การแก่งแย่งก็เป็นอันสงบมา ส่วนพระเจ้ากรุงสเปญต่อมาอีกหลายพระองค์ต่างก็ยังถือสัญญาเพื่อจะมิให้เสียทางพระราชไมตรีเหมือนกัน คงยินยอมให้เมืองกังแบรย์เป็นอิสสระกั้นกลางอยู่ในระวางแดนดินฝรั่งเศสและเมืองขึ้นของสเปญเป็นลำดับมา แต่ครั้นมาถึงรัชชสมัยของพระมหาจักรพรรดิ ชาร์ลแกงต์ หรือพระเจ้าชาร์ลมหาราชที่ ๕ แห่งสเปญพระองค์ทรงอานุภาพมาก กลับไม่ทรงยินยอมให้เมืองกังแบรย์เป็นเมืองอิสสระกลาง ๆ สมตามความตกลงเดิม พระองค์จึงยกกองทัพเข้าเมืองกังแบรย์ได้ แต่เพื่อจะมิให้ชาวเมืองกำเริบ พระองค์มิทรงบอกเงื่อนแห่งพระราชประสงค์ กล่าวคือพระองค์ทรงประกาศว่า การที่พระองค์ยกมาครั้งนี้ ขออย่าให้ชาวเมืองเข้าใจผิด พระองค์มิได้มาเพื่อจะยึด

เอาเมืองกังแขรย์นี้เป็นเมืองขึ้นของประเทศสเปญหามิได้เลย พระองค์มา โดยหวังความสวัสดิ์ต่อชาวเมืองเองมิใช่อื่น และพระองค์อ้างว่า พระองค์ได้ทราบในราโชบายของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสว่าทรงหมายพระทัยจะตีเมืองกังแขรย์ ทำเป็นประเทศราชของประเทศฝรั่งเศสต่างหาก และคราวนี้เพื่อจะรักษาอิสสระของเมืองกังแขรย์ให้มั่นคงถาวรต่อไป ขอให้บรรดาชาวชนพลเมืองทั้งหลายจงช่วยชาวสเปญให้พรักพร้อมเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน จะได้สร้างค่ายคูประตูหอรบให้แข็งแรงมั่นคง ถึงข้างฝ่ายกรุงฝรั่งเศสจะปองร้ายหมายตีครั้งใด ชาวเมืองจะได้รักษาบ้านเมืองมิให้เป็นอันตรายแก่ศัตรูโดยง่าย เมื่อชาวเมืองได้ยินดังนี้ จะเป็นเพราะเกรงพระบารมีหรืออะไรไม่ทราย กลับเห็นดีด้วยพระราชกระแสของพระเจ้ากรุงสเปญเลยพร้อมกันช่วยสร้างค่ายคูข้อมกำแพงแข็งแรงแน่นหนา แต่นั้นมา (คริศตศักราช ๑๕๔๓) เมืองกังแขรย์ก็เลยตกเป็นเมืองประเทศราชของสเปญ ทั้งที่ขึ้นชื่อลือนามว่าเป็นเมืองตีไม่แตก (กรุงศรีอยุธยาอีกกรุงหนึ่งนั้นเอง) ก็เนื่องมาจากที่สร้างกำแพงคราวนี้ แต่ถึงเป็นเมืองที่ลือว่าตีไม่แตกนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์มหาราชเจ้ายังทรงตีแตกได้ในไม่กี่วันเลยเข้าเมืองกังแขรย์ได้ในวันที่ ๑๖ มีนาคม ๑๖๗๗.

ข้อมใหญ่สำหรับข้องกันเมืองกังแขรย์นั้นมีอยู่สองข้อมๆหนึ่งอยู่ในที่สูงเด่นกว่าเมืองอาศัยข้อมนี้ข้อมเดียวอาจข้องกันเมืองทั้งเมืองก็ได้คูรอบข้อมนี้ขุดออกมาจากเนินศิลาล้วน ฝั่งคูจึงเป็นกำแพงหินแข็ง

แรงทนท่านยิ่ง คูอื่น ๆ รอบเมืองขุดลึกและกว้างทั้งนั้น ซ้ำมีหอรบอยู่รายทางตลอด และตามด้านฝั่งแม่น้ำมีป้อมใหญ่อยู่อีกป้อมหนึ่ง ป้องกันเมืองจากทางที่ราบ เพราะด้านนั้นเป็นท้องทุ่งลุ่มมาก หากเปิดประตูคูเมื่อไรน้ำจะท่วมทุ่งฝ่ายข้างด้านนี้หมด เป็นที่ป้องกันเมืองอย่างดีอีกชั้นหนึ่ง

ถนนหนทางต่าง ๆ ในเมืองกังแบรย์นั้นล้วนหันเข้าหาศูนย์กลางของเมืองทุกสาย และตรงหัวต่อที่ศูนย์กลางของเมืองนั้น เป็นที่ตั้งอยู่ของศาลากลางสำหรับว่าการมณฑลเป็นตึกสูงสง่างาม ข้างด้านหน้ามีหอนาฬิกาใหญ่ เป็นนาฬิกาอย่างประหลาดน่าดู ไม่ว่าแขกเมืองไหนที่มาเมืองกังแบรย์ต้องพาไปดูนาฬิกากลางเมืองนี้ด้วย.

เมื่อราชทูตถึงที่พักแล้ว ไม่ช้าท่านกงต์เดอมงบรงผู้ว่าราชการเมืองก็นำข้าราชการมีท่านแดส์ ครีอ เซเลียรส์ เป็นต้นมาเยี่ยมเยียนราชทูตตามธรรมเนียม แล้วท่านแดส์ครีอเซเลียรส์ซึ่งใส่หมวกกำมะหยี่ดำสวมเสื้อยศยาวดำตามตำแหน่ง ก็ได้กล่าวรับรองราชทูตว่าดังนี้

"ท่านเจ้าคุณราชทูต กิจศุภมงคลซึ่งทำให้ข้าพเจ้าทั้งหลายมาประชุมกันเพื่อคำนับรับรองท่านวันนี้เป็นสักขีพะยานให้รู้เห็นเด่นชัดว่าถึงแม้พระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์มหาราชเจ้าเป็นพระมหากษัตริย์ ซึ่งบริบูรณ์ไปด้วยศฤงคารอย่างเหลือล้น ก็ยังไม่เทียมเท่ากับราชคุณธรรมอันประเสริฐซึ่งอบรมอยู่ในดวงหฤทัยของพระองค์ และเปล่งรัศมีสว่างไพโรจน์แผ่สร้านไปทั่วทิศานุทิศ กระทั่งทิศบุรพาอันแสน

ไกลของท่านเจ้าคุณราชทูตพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามมหาราช เจ้าของเจ้าคุณ จึงได้ทรงพระปรารภในการที่จะผูกพระราชไมตรีกับพระองค์ พระองค์จึงได้ทรงเลือกตั้งเจ้าคุณทั้งหลายเป็นราชทูตานุทูตของพระองค์ส่งมายังกรุงฝรั่งเศสคราวนี้ แท้จริงพระเจ้ากรุงสยามของเจ้าคุณทรงปรารภในทางที่ถูก ด้วยเหตุว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสของเรานี้ เป็นที่นิยมยินดีของชาวชนพลเมืองทั้งหลายในแว่นแคว้นของพระองค์ ว่าพระองค์ทรงเจริญในทางสุจริตธรรมให้ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินของพระองค์อยู่เย็นเป็นสุขปราศจากทุกข์จนสุดพระกำลังของพระองค์ จนแซ่ซร้องไปทั่วขอบจักวาฬ."

"เจ้าคุณจงโปรดสังเกตว่า การผูกสัมพันธมิตรไมตรีคราวนี้เป็นการสำคัญอย่างใหญ่หลวง ชะนิดที่ไม่ค่อยมีปรากฏในพงศาวดาร เพราะเป็นพระราชไมตรีในระวางพระมหากษัตราธิราชเจ้าแห่งบุรพทิศและพระมหากษัตราธิราชเจ้าแห่งปัจฉิมทิศ ซึ่งพระองค์เป็นหลักโลกองค์เดียวฝ่ายละทิศ ถ้าพลิกพงศาวดารกลับถอยหลังเกือบตั้งพันพรรษา จึงจะได้พบมงคลสมัยมิตรไมตรีอันวิเศษในระวางบุรพทิศและปัจฉิมทิศ กล่าวคือรัชชสมัยของพระมหาจักรพรรดิฝรั่งเศสองค์แรก คือสมเด็จพระเจ้าชาร์ลมหาราชเจ้า เมื่อพระองค์ทรงปราบพวกลมบาร์ด ซึ่งเบียดเบียฬองค์สันโตปาปาอาดริยาโนที่ ๑ และองค์สันโตปาปาทรงถวายพระเกียรติยศให้พระองค์เป็นพระมหาจักรพรรดิในบรรดาคริศตขัตติยราชทั้งหลายนั้น ขณะนั้นเกียรติยศเกียรติคุณของพระองค์ระบือลือไกลไปทั่วทิศานุทิศ

จนกษัตริย์กรุงเปอร์เซีย กษัตริย์กรุงแฟล์ ต่างส่งราชทูตานุทูตมาเจริญพระราชไมตรีกับพระองค์ มีอยู่แต่คราวนั้นคราวเดียว และบัดนี้ก็จำเพาะมามีซ้ำในมงคลสมัยของพระบาทสมเด็จ พระเจ้าหลุยส์มหาราชเจ้าของเรานี้เข้าอีก ทั้งนี้ก็เพราะพระองค์ทรงคุณธรรมอันประเสริฐ เสมือนหนึ่ง พระมหาจักรพรรดิ ซาร์ล มหาราชพระองค์เดิมนั้นนั่นเอง ทั้งสองพระองค์ทรงมุ่งพระทัยถือเป็น เกณฑ์แห่งการปกครองอย่างเดียวให้ราษฎรพลเมืองอยู่เย็นเป็นสุข และเป็นด้วยเหตุนี้ที่พระองค์ทรงขับไล่พวกมิจฉาทิฏฐิบรรดาถือลัทธิวิสัยของมิจฉาจาริย์ลูแทร์และกัลวิน มิให้มันทำวุ่นวายในบ้านเมืองได้.

เป็นบุญของพลเมืองแห่งพระองค์ที่จำเพาะได้อุบัติขึ้นในรัชชสมัยของพระองค์ และบุญมหาลาภอันนี้หากพระเจ้ากรุงสยามจะจำลองอย่างพระองค์ในการปกครองราษฎรแล้วไซร้ ก็ได้ยังเกิดมีขึ้นในดวงกมลแห่งชาวเมืองไทยด้วยเหมือนกัน ถ้าต่างคนต่างเลื่อมใสในทฤษดีเห็นชอบของเจ้าคุณ ซึ่งเจ้าคุณจะได้นำไปเป็นสมบัติส่วนตัวจากเมืองนี้แล้ว อย่าว่าแต่จะอยู่เป็นสุขในใต้ร่มโพธิ์ทองอันประเสริฐของพระมหากษัตริย์ในโลกนี้เท่านั้นเลย ยังจะหวังต่อความบรมสุขในใต้ร่มโพธิ์ทองอันประเสริฐยิ่งของกษัตริย์แห่งกษัตริย์ทั้งหลายในวิมานสวรรค์ กล่าวคือพระผู้เป็นเจ้าผู้ทรงครองดินฟ้าอากาศให้ดำรงในความร่มเย็นสุขสภาพอย่างหาเปรียบเทียบมิได้ด้วย.

อาศัยความหวังของเราต่อชาวเมืองไทยในสุดท้ายนี้ เราจึงขอกล่าวคำอำนวยพรของจินตกระวีละตินโบราณว่า:—"Vivite Foelices,

quibus est fortuna, peracta. Vobis parta quies est. nullum jam sequor a andum ซึ่งแปลว่า:- ' จงอยู่เป็นสุขสถาวรเถิด การที่ท่านได้พากเพียรพยายามจนทำ การ สำเร็จ ตาม ความ มุ่ง หมาย นั้นบัดนี้ก็ถึงเวลาพักด้วยสิริมงคลแล้ว ไม่จำเป็นที่จะต้องตรากตรำให้ลำบากแล้ว ขอจงอยู่เป็นสุขเถิด" และเราขอเพิ่มคำอธิบายของเราติดท้ายคำกลอนสองวรรคนี้ว่า :- 'บรรดาชาวสยามทั้งหลายเอ๋ย ขอจงอยู่เป็นสุขเถิดในวาระที่ราชทูตอันแกล้วกล้าของท่านจะได้กลับไปสั่งสอนให้ท่านทั้งหลายรู้จักทางดำเนิรอันชอบ เพื่อจะประสพพบเห็นบรมสุขอันแท้จริงทั้งในโลกนี้ทั้งในโลกหน้าด้วยเทอญ นี่แหละเจ้าคุณทั้งหลาย คำอำนวยพรของเราชาวเมืองกังแบรย์ในโอกาสที่ท่านมาเหยียบบ้านเมืองของเราคราวนี้"

เมื่อเสร็จคำเชื้อเชิญของท่านแดส์ครือเซเลียรส์แล้ว บรรดาท่านกรมการเมืองกังแบรย์ได้นำเอาเหรียญทองที่ระลึกมาให้ราชทูต เหรียญทองนี้หนัก ๒๗ ปิสตอล (ประมาณ ๗ บาท ๒ สลึงไทย) ด้านหน้ามีพระบรมฉายาลักษณ์แห่งสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ และมีคำจารึกว่า,- Ludovico Victore et pacis Datore' (สมเด็จพระเจ้าหลุยส์ผู้ทรงชัยและสันติภาพ) และด้านข้างหลังเป็น รูปเมืองกังแบรยมีคำจารึกว่า:- "DVLCIVS VIVIMVS" (เราอยู่เป็นสุข) คำจารึกด้านหลังนี้มีแปลกอยู่ที่อักษรเหล่านี้ (ยกเสียแต่ตัว S) ถ้าจะรวมคำนวณตามราคาตัวหนังสือที่สมมุติใช้ต่างเลข (เช่นที่หน้าปัดนาฬิกาเป็นต้นซึ่งเรียกว่าเลขโรมันนั้น) ก็ได้จำ

นวนเลข ๑๖๗๘ ซึ่งตรงพอดีกับปีคริศตศักราชที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ทรงชัยชำนะต่อพระเจ้ากรุงสเปญ พระเจ้ากรุงสเปญต้องยอมยกเมืองกังแบรย์นี้ขึ้นเป็นสิทธิขาดแก่พระองค์ (ขออธิบายวิธีนับนั้นหน่อย คือตัว D = ๕๐๐, ตัว V = ๕, ตัว L = ๕๐, ตัว C = ๑๐๐ ตัว I = ๑, ตัว V = ๕, ตัว V = ๕, ตัว I = ๑, ตัว V = ๕, ตัว I = ๑, ตัว M = ๑๐๐๐. ตัว V = ๕ รวมได้จำนวนเลขดังนี้ ๕๐๐ + ๕ + ๕๐ + ๑๐๐ + ๑ + ๕ + ๕ + ๑ + ๕ + ๑ + ๑๐๐๐ + ๕ = ๑๖๗๘ ซึ่งตรงกับศักราชที่เมืองกังแบรย์ได้ตกเป็นของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔) เมื่อท่านแดส์ครือเซเลียรส์ได้ยื่นเหรียญทองแผ่นนี้ให้เจ้าคุณราชทูตแล้ว ท่านได้กล่าวว่า :– "เจ้าคุณโปรดรับเหรียญที่ระลึกนี้ด้วยเถิด เจ้าคุณรักษาไว้ตราบใดก็จะเป็นเครื่องเตือนสติตราบนั้น ว่าเมืองกังแบรย์ อยู่เย็นเป็นสุข ในร่มโพธิ์ทองของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์มหาราช ดังคำจารึกซึ่งชาวเมืองได้เขียนไว้ในนี้เป็นสักขีพะยานปรากฏอยู่ไม่รู้หาย ขอเจ้าคุณจงทราบตระหนักใจและโปรดป่าวร้องให้ชาวชนพลเมืองสยามทราบด้วย เพราะเป็นสิ่งน่าป่าวร้องให้รู้ในทั่วทิศานุทิศ ให้คนทั้งโลกทราบด้วย"

ว่าเท่านี้แล้วท่านก็ยื่นเหรียญทองให้เจ้าคุณราชทูตแต่บนหน้าซองที่ใส่เหรียญทองนั้นยังมีคำกลอนภาษาละตินเขียนอำนวยพรชัยอีกชั้นหนึ่งดังนี้:– Vicisti, Princeps, Urbi Pacemque dedisti, dabis. Qui Rex et Pater es, dulcius esse ซึ่งแปลว่า 'ขอพระองค์ผู้ทรง

มหาชัยได้ทรงพระเจริญ ด้วยว่าพระองค์ได้ทรงนำสันติภาพมาสู่โลก และยังตั้งพระทัยจะทรงนำของพิเศษกว่านี้ให้มาสู่ต่อไป ขอพระองค์ผู้ดำรงตำแหน่งเป็นพระชนกและพระขัตติยมหาราชของเราทรงพระเจริญเทอญ"

เมื่อเสร็จการให้เหรียญทองแล้ว กรมการยังได้เอาผ้าอย่างเนื้อละเอียดอีกสามผืนซึ่งเรียกตามภาษาตลาดมา หลายร้อยปีแล้วว่า "ผ้ากังแบรย์" มาให้เจ้าคุณราชทูตเพื่อนำเอาไปไว้ดูเป็นตัวอย่าง เป็นเสร็จการเชื้อเชิญฝ่ายพลเมืองกังแบรย์เท่านี้ เจ้าคุณอัครราชทูตจึงได้แสดงความขอบใจว่า:—

"ท่านทั้งหลาย การที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสทรงจัดการ รับรองบรรดาเราชาว สยามด้วยเกียรติยศอันสูงใหญ่ดังนี้ เป็นพระมหากรุณาธิคุณหาที่สุดมิได้ พระตำหนักของพระองค์มีอยู่เท่าใด ของประเสริฐคู่พระบารมีมีอยู่มากน้อยเท่าใด เมืองประเทศราชที่พระองค์ทรงตีมีชัยชะนะอยู่ในทิศใด พระองค์ทรงพระมหากรุณาโปรดโอกาสให้เราได้ไปเยี่ยมได้ชมดู ตามปรารถนาทุกสิ่งทุกอย่าง เป็นพระเดชพระคุณอันเหลือล้น และไม่ว่าในที่ใดทั่วประเทศฝรั่งเศสชาวเมืองทั้งหลายพร้อมกันยินดีรับรองเราและอำนวยชัย มงคลถวายแด่สมเด็จพระเจ้ากรุงสยามปิยมหาราชของเรา ข้อนี้เป็นข้อซึ่งจารึกฝังอยู่ในดวงใจของเรามิรู้หาย ถ้าวันใดเราได้เหยียบประเทศสยามมีโอ กาสเฝ้าพระบารมีแห่งสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามแล้ว วันนั้นท่านทั้งหลายอย่ามีความวิตกเลย เราตั้งใจจะกราบทูลความ

ชอบความงามของท่านทั้งหลายในทั่วเมืองฝรั่งเศสให้พระองค์ทรงทราบทุกอย่างทุกประการ ถ้าถึงเวรกราบทูลกล่าวถึงเมืองกังแบรย์ของท่านนี้แล้ว เราจะถวายเหรียญทองอันประเสริฐที่ท่านให้เราเวลานี้ และไม่ต้องสงสัยว่าพระองค์จะไม่ทรงชอบพระทัยรักษาไว้เป็นพะยานแห่งไมตรีจิตต์ของท่านต่อไปจนชั่วกัลปาวสาน" แล้วท่านอัครราชทูตยังแสดงความพอใจส่วนตัวของท่านในเรื่องเหรียญทองที่ระลึกนั้นเป็นหลายประการว่า :– " ถึงแม้เราจะได้รับเงินทองตั้งร้อยตั้งล้านก็ดี เราก็จะไม่อิ่มใจเท่ากับที่ได้เหรียญทองอันนี้เลย" แล้วท่านว่ากับท่านแดส์ครือเซเลียรส์ ผู้กล่าวสุนทรพจน์นั้นว่า :– " เรายังติดใจคำเชื้อเชิญของท่านเมื่อกี้นี้ยิ่งนัก ถ้าท่านมีความเมตตามอบร่างให้เราถือไปดูตามชอบใจเมื่อเราว่าง ๆ จะถือเป็นพระคุณยิ่ง"

ครั้นตกเวลาเย็น ท่านเดอเฟเนอลงมหาสังฆราชแห่งเมืองกังแบรย์ซึ่งเป็นผู้มีชื่อเสียงปรากฏในทางจินตกระวี ได้นิพนธ์หนังสือต่าง ๆ เป็นต้นว่า หนังสือเตเลมักสำหรับถวายท่านชาย ดึก เดอบูรคอญ พระราชนัดดาทรงอ่าน เพราะท่านเป็นพระครูสำหรับถวายอักษรแก่องค์ขัตติยางกูรนี้ก็ได้เข้ามาหาท่านราชทูตถึงสำนักที่พักของท่าน ท่านอัครราชทูตซึ่งเคยได้ยินถึงคุณวุฒิและคุณสมบัติต่าง ๆ ของท่านพระครูองค์นี้มาก่อนแล้ว ทั้งท่านราชทูตก็เป็นผู้ที่มีสัมมาคารวะต่อพระต่อเจ้าเป็นนิสสัยติดตัวอยู่แล้ว ก็รู้สึกเป็นพระคุณพิเศษของท่านมหาสังฆราชในการที่ท่านมาเยี่ยมถึงที่พักดังนี้.

เมื่อพูดกันไปมาเสร็จแล้ว ท่านมหาสังฆราช เดอเฟเนอลง ได้สังเกตในจำพวกชาวสยามที่มาด้วยกับท่านราชทูตนั้น มีพระสงฆ์เมืองไทยองค์หนึ่งชื่ออันโตเนียวบินโตเป็นคนมีความสามารถหลายอย่าง พูดได้คล่องแคล่วหลายภาษา เป็นต้นภาษาฝรั่งเศสและภาษาละติน ท่านมหาสังฆราชเดอ เฟเนอลง ก็เชิญพระสงฆ์เมืองไทยองค์นั้นให้มานอนพักที่สำนักพระสังฆราช พร้อมด้วยกันกับท่านตลอดเวลาราชทูตอยู่ในเมืองกังแบรย์นั้น ท่านอันโตเนียวบินโตก็กินอยู่หลับนอนกับท่านมหาสังฆราชเดอเฟเนอลง ท่านมหาสังฆราชได้ถามเรื่องราวเมืองสยามต่าง ๆ นา ๆ ท่านอันโตเนียวบินโตก็อธิบายความเป็นไปของเมืองไทยจนท่านมหาสังฆราชรู้เรื่องได้อย่างดี เป็นที่พอใจอย่างยิ่ง และเมื่อจะอำลากันไปนั้นท่านมหาสังฆราชเดอเฟเนอลงได้ให้เสมาทองต่าง ๆ และลูกประคำสายหนึ่งไว้เป็นที่ระลึกแห่งกันและกัน.

เมื่อท่านกงต์เดอมงบรงจะลาราชทูตนั้น ท่านขอคำอาณัติสำหรับทหารในคืนหน้าต่อไป และท่านอัครราชทูตก็คิดให้ว่า :– "Fidèle à son choix" (ฟีแดล อาซง ชูอาซ์) ซึ่งแปลว่า 'สมพระทัย' ทั้งนี้เพื่อหมายความว่า การที่พระเจ้าแผ่นดินทรงเลือกตั้งท่านเดอมงบรงเป็นเจ้าเมืองกังแบรย์อันเป็นเมืองหน้าศึกอย่างสำคัญนั้น เป็นการเหมาะ "สมพระทัย" ทุกอย่าง ด้วยที่ท่านกงต์นั้นปฏิบัติราชการล้วนแต่ตามพระราชประสงค์ด้วยความเคร่งครัดสัตย์ซื่อ ซึ่งเป็นการน่าสรรเสริญอย่างยิ่ง เพราะท่านยัง

มีอายุวัยไม่สู้มาก ถ้าตามปกติข้าราชการผู้ใหญ่แล้วต้องมีอายุมากกว่านี้เป็นอันมากจึงจะได้รับหน้าที่สำคัญเช่นนี้ได้.

รุ่งขึ้นเวลาเช้าเจ้าเมืองให้รถมารับราชทูตพาไปดูเมือง พอราชทูตขึ้นรถไปถึงกำแพงเมือง ก็ได้เห็นเจ้าเมืองได้จัดม้าไว้คอยท่าอยู่แล้ว ราชทูตจึงลงจากรถและขึ้นขี่ม้าไปดูค่ายคูประตูหอรบครบทุกค่าย ถึงค่ายใดผู้บังคับการค่ายนั้นก็คลี่แผนที่ให้ท่านราชทูตดู เมื่อราชทูตเห็นคูลึกและป้อมกำแพงสูงชันมาก ก็กล่าวว่า:– "ป้อมอย่างนี้ถ้าหากข้าพเจ้าได้มาอยู่รวมกับทหารฝรั่งเศสแล้ว อย่าว่าแต่ไม่กลัวใครเท่านั้นเลย เข้าใจว่าไม่มีศัตรูใดกล้าจะเข้ามาต่อกรเสียด้วย เหตุไฉนหนอพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ยังทรงติได้เล่า" ขณะเมื่อท่านราชทูตดูป้อมอยู่นั้น ฝ่ายนักเรียนทหารต่าง ๆ ก็แสดงกีฬายุทธให้ท่านดู ท่านมีความพอใจมากถึงกับออกอุทานชมพระบารมีสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินอีกเป็นหลายประการ เป็นต้นท่านกล่าวว่า.– "ตั้งแต่เด็กจนแก่เฒ่าขึ้นชื่อว่าทหารแล้ว พระองค์ทรงชุบเลี้ยงเหมือนบิดาเลี้ยงบุตร ๆ ไม่ต้องเป็นกังวลด้วยการหากินทุกเช้าค่ำตลอดชีวิต และไม่ว่าที่ไหนทั่วแผ่นดินล้วนแต่พยปะบุตร เลี้ยง ที่รัก ของ พระ องค์เสมอ ทำไมพระองค์จะไม่ทรงชะนะราชศัตรูเล่า" ว่าเท่านี้แล้วท่านก็แสดงความประสงค์จะลาไป โดยอ้างว่า.– "การดูทหารดังนี้ใช่ว่าจะไม่อยากดูอีกต่อไปเมื่อไร แต่ต้องขออำลาท่านก่อน เพราะเย็นวันนี้เราตั้งใจจะไปเยี่ยมท่านมหาสังฆราชเดอเฟเนอลง เพราะว่าท่านสังฆราชองค์นี้เป็นบุรุษอันประกอบด้วยคุณานุคุณอันล้ำเลิศ นาน ๆ

ถึงจะได้มีโอกาสพบเห็นสักที แต่ทหารกับป้อมนี้เคยเห็นมามากต่อมากแล้ว ทั้งเข้าใจว่าคงมีโอกาสเห็นข้างหน้าต่อไปอีกเป็นแน่" ว่าเท่านี้ท่านก็อำลาเจ้าเมืองขึ้นรถไปหาท่านมหาสังฆราชนั้น.

พออย่างเข้าไปในโบสถ์ก็เห็นพระสังฆราชเดอเฟเนอลง มาคอยรับท่านราชทูตอยู่พร้อมทั้งพระสงฆ์อันดับด้วยแล้ว ครั้นคำนับรับรองด้วยกันทั้งสองฝ่ายตามธรรมเนียมแล้ว ท่านสังฆราชเชิญท่านราชทูตเดิรไปข้างหน้าเข้าไปดูในโบสถ์ต่อไป แต่ท่านราชทูตไม่ค่อยยอมไปข้างหน้าเกี่ยงว่า.– "เจ้าคุณสังฆราชเป็นผู้อยู่ในศีลธรรมประกอบด้วยจิตต์ศรัทธาและญาณความรู้อันพิเศษ มิบังควรเลยที่จะเดิรหลังเชิญพระคุณเจ้าได้โปรดเดิรไปก่อน พวกผมยินดีจะเดิรตามรอยอันน่าเคารพของพระคุณเจ้า" เจ้าคุณสังฆราชเดอเฟเนอลงจึงเดิรไปหนาพาไปดูอะไรต่ออะไรอันควรดูในโบสถ์ของท่าน มีพาไปชมและฟังหีบเพลงออร์คันใหญ่อันมีอยู่ในวัดนั้นเป็นต้น.

เย็นวันนั้นเมื่อราชทูตกลับยังที่พักแล้ว ท่านเจ้าเมืองให้ไปขออาณัติตามที่เคย วันนั้นอาณัติเป็นดังนี้.– "Il achèvera son ouvrage" (อิลาแซเวอร่าซอนูวราซ) ซึ่งหมายความว่ากิจการต่าง ๆ สำหรับป้องกันบ้านเมืองกังแบรย์ มิให้ตกไปในเงื้อมมือของศัตรูกล่าวคือค่ายคูประตูหอรบที่ท่านเดอมงบรงกำลังคิดสร้างอยู่นั้นคงสำเร็จ และคำนี้เป็นที่ชมเชยท่านเจ้าเมืองเท่าไร ข้าพเจ้าไม่จำเป็นจะต้องอธิบายในที่นี้ เพราะย่อมแจ้งอยู่ในตัวเสร็จแล้ว

บทที่ ๖๐

ราชทูตถึงเมืองเปรอน.

รุ่งขึ้นวันที่ ๑๕ พฤศจิกายน ราชทูตลาออกจากเมืองกังแขรย์ เดิรทางไปเมืองเปรอนต่อไป เมืองเปรอนนี้นับในจำพวกเมืองสำคัญของประเทศฝรั่งเศสเหมือนกัน เป็นดังกุญแจของประเทศก็ว่าได้ ผู้ที่จะตีนั้นต้องเป็นคนสามารถจริง เพราะเป็นเมืองที่ตียาก ค่าที่มีหนองบึงบางล้อมอยู่แทบทุกด้าน พวกสเปญได้ลองแล้วลองอีกที่จะเข้าเมืองเปรอนนี้ให้จงได้ ก็ไม่สำเร็จสักที แท้จริงถึงเมืองใดจะมั่นคงแข็งแรงและตั้งอยู่ในที่วิเศษอย่างไร ถ้าชาวเมืองเองไม่เป็นใจรบ เมืองนั้นก็เป็นอันต้องตกไปในเงื้อมมือของศัตรูสักวันหนึ่งเป็นแน่ แต่เมืองเปรอนนี้ทั้งมั่นคง และทั้งชาวเมืองด้วยกันก็ล้วนขึ้นชื่อลือนามมาแต่ไหนแต่ไรว่าเป็นชาตินักรบแท้ ฉะนี้จึงรักษาเมืองได้ไม่เป็นอันตราย.

ตอนเมื่อจะรับราชทูตเข้าเมืองนี้ หากไม่มีผู้บอกแล้วเข้าใจไม่ได้ว่าเป็นเมืองหน้าศึกหรือเมืองกลางประเทศ โดยธรรมดาเพราะแลเห็นคึกคักไปด้วยทหาร น่าจะเป็นเมืองหน้าศึก แต่แท้จริงก็เปล่า มิใช่เมืองหน้าศึก มิใช่เมืองมีทหาร เป็นเมืองมีแต่พลเรือนล้วนทั้งนั้น แต่กระนั้นเหตุไฉนจึงมีทหารมาต้อนรับราชทูตอย่างเอกเกริกแน่นหนาเหมือนเมืองหน้าศึกไม่มีผิด ข้อนี้อธิบายว่า พลเมืองเองชอบเป็นทหารถึงกับสมัครหัดเอง ตัดเสื้อ ซื้ออาวุธเองเสร็จ วันที่ราชทูตมาจึงได้รับท่านอย่างทหารแท้ มียิงสลุต

ด้วยปืนใหญ่ มีกระทำวันทิยาวุธด้วยหอกด้วยดาพ ด้วยธงพร้อมเสร็จ กระบวนทหารรับนั้นมีอยู่ ๑๖ กอง ยืนเรียงรายไปตามทาง และที่ประตูบ้านพักของราชทูตมีกองปืนสั้นอีก ๕๐ คนอยู่ใต้บังคับบัญชาของนายร้อยเอก นายร้อยโท และนายร้อยตรี คนสนิทของนายกองใหญ่ถือธงชัยประจำเมืองเปรอนซึ่งเรียกว่า ธงสุทธิธวัช หรือธงบริสุทธิเหมือนสาวพรหมจารี เพราะศัตรูยังไม่เคยแตะต้องเลย เป็นธงพิเศษสำหรับเมืองนี้ ซึ่งศัตรูยังไม่เคยตีแตกสักคราวเดียว.

ในการต้อนรับราชทูตที่หน้าเมืองนั้น บรรดากรมการก็ออกมาทั้งสิ้น มีท่านโอเบเป็นหัวหน้า และนอกนั้นยังมีขุนนางข้าราชการพร้อมด้วยท่านมาร์กีส์เดอแกงกูร์ต ผู้ว่าราชการเมืองเป็นหัวหน้าอีกฝ่ายหนึ่ง หัวหน้าทั้งสองนี้คือ หัวหน้าฝ่ายราชการและหัวหน้าฝ่ายราษฎร ต่างถือลูกประแจเมืองคนละพวง ท่านมาร์กีส์ถือในนามของรัฐบาล และท่านโอเบถือในนามของเมืองซึ่งเป็นเกียรติยศพิเศษของเมืองนี้ที่ได้ถือประแจเมืองเอาเอง เพราะยังไม่เคยแพ้แก่ศัตรูหมู่ปัจจามิตร จึงทรงไว้พระทัยชาวเมืองได้ พอรถราชทูตมาถึงสะพานหันข้ามคูรอบเมืองที่หน้าประตูเมือง ก็ลงจากรถเพื่อกระทำพิธีมอบและรับประแจเมือง ท่านมาร์กีส์ยื่นให้ท่านราชทูตถึงสามครั้งตามธรรมเนียมราชทูตจึงรับ ครั้นแล้วท่านโอเบหัวหน้าราษฎรยื่นให้อีกที แล้วจึงได้เข้าเมือง ขณะนั้นเสียงปืนใหญ่, เสียงระฆัง และเสียงผู้คนก็ประสานกัน เป็นที่แสดงความยินดีต้อนรับราชทูต

เข้าเมืองเปรอน หน้าสำนักที่พักราชทูตก็ประดับด้วยธงทิว และตราแผ่นดินสยามสลับกับดอกไม้ใบไม้สด มีใบยี่โถซึ่งถือเป็นใบไชยพฤกษ์เป็นต้น.

พอราชทูตมาถึงที่พักไม่นาน ท่านมาร์กีส์เดอแกงกูร์ตพร้อมด้วยขุนนางฝ่ายรัฐบาลและขุนนางฝ่ายเมืองก็พากันมาเยี่ยมราชทูต และในโอกาสนั้นท่านโอเบหัวหน้าราษฎรเมืองเปรอนได้กล่าวสุนทรพจน์ว่า :– "เจ้าคุณราชทูต

"กรมการเมืองเปรอนขอโอกาส เพื่อยืนในที่ฉะเพาะหน้าท่านสักหน่อย จะได้แสดงให้ท่านหยั่งรู้วาระน้ำใจว่า อยากต้อนรับท่านให้สมเกียรติยศอันสูงของท่าน และสมพระราชประสงค์แห่งพระเจ้าแผ่นดินของข้าพเจ้าด้วย ดูเอาเถิดท่านราชทูต เหตุการณ์อันไม่น่าเป็น พระผู้เป็นเจ้าบนสวรรค์ยังอาจบันดาลให้เป็นไปได้ เมืองฝรั่งเศสกับเมืองไทยหรือก็ตั้งอยู่ในที่อันแสนไกล มีภูเขาและมหาสมุทรกันมิให้ไปมาหาสู่กันได้ง่าย ถึงกระนั้นอาศัยพระบารมีแห่งพระผู้เป็นเจ้าซึ่งทรงถือพระหฤทัยแห่งกษัตริย์ทั้งหลายในกำพระหัตถ์ก็ว่าได้ พระองค์ยังทรงบันดาลให้กษัตริย์ของสองประเทศนี้ได้ทำมิตรไมตรีกัน นี่ควรมิใช่หรือที่จะถือว่าเป็นเหตุการณ์อันไม่น่าจะพึงเห็นแล้วยังได้มาเห็นอยู่ฉะนี้ อีกประการหนึ่งเมืองเปรอนนี้ก็เป็นเมืองลี้ลับอยู่กลางประเทศ ควรอยู่เมื่อไรที่จะได้เป็นพะยานแลเห็นการเป็นไปอันมหามงคลนี้ได้ แต่พระองค์ยังทรงดลใจให้ท่านมาเยี่ยมเมืองน้อยอันลี้ลับได้ฉะนี้ นี่ก็เป็นข้ออัศจรรย์น่าพิศวงอันไม่

น่าจะพึ่งเห็นก็จำเพาะยังมาได้แลเห็นอีกชั้นหนึ่ง นับว่าเป็นบุญแก่ข้าพเจ้าทั้งหลาย แท้จริงบรรพบุรุษของข้าพเจ้าทั้งหลายในเมืองเปรอนนี้ ได้สระสมไว้ซึ่งเกียรติยศอันใหญ่ยิ่งมอบไว้เป็นมฤดกของชาวเมืองในชั้นหลัง ดูก็ไม่น่าจะหวังต่อเกียรติยศอื่นเสียอีกแล้ว แต่ครั้นมาซ้ำดลเกียรติยศที่ท่านนำเข้ามาสู่เมืองในคราวมหามงคลครั้งนี้อีก โดยไม่มีใครคาดได้ว่าจะพึงมีมาถึง ข้าพเจ้าทั้งหลายจะไม่พากันชื่นชมยินดีคำนับท่านราชทูตทั้งหลายกะไรได้ ขอจงเชื่อเถิดว่า บรรดาชาวเปรอนทุกคนมีวาระน้ำใจล้วนแต่ปิติยินดีดุจเดียวกับถ้อยคำที่ข้าพเจ้าอุตส่าห์บรรยายให้ท่านฟังฉะนี้แหละ ข้าพเจ้าทุกคนใคร่แสดงความเคารพนับถือในท่าน และใคร่ภาวนาขอให้ไมตรีซึ่งท่านมาผูกนี้ ได้มั่นคงถาวรมิรู้สิ้นมิรู้สุดเลย"

เมื่อสิ้นกระแสสุนทรพจน์ลงแล้วท่านผู้ที่เป็นล่ามของราชทูตจึงได้ขอร่างสุนทรพจน์นี้มาจากท่านปาฐก และท่านปาฐกส่งให้พลางว่า:- "ข้าพเจ้ารู้อยู่ก่อนแล้วว่า ท่านราชทูตคงจะใคร่ได้คำเชื้อเชิญของข้าพเจ้า ไปอ่านดู เพราะได้ทราบว่าท่าน เคยขอมาจาก เมืองอื่นแล้ว เมื่อรู้ฉะนี้จึงได้เตรียมไว้พร้อมเสร็จ และยินดีมอบให้ท่าน ในบัดนี้" เมื่อล่ามรับมาแล้วก็อ่านพลางแปลพลางให้ราชทูตฟังจนรู้ความได้ดีบดี ท่านอัครราชทูตจึงกล่าวตอบว่า:- "เราขอบคุณท่านทั้งหลายเป็นอันมาก ที่ท่านมาแสดงความยินดีในการต้อนรับเราฉะนี้ ถึงแม้เราจะกลับไปเมืองไทยท่านอย่าพึงเข้าใจว่าจะลืมจะจดจำไว้จนชั่วอายุกาลส่วนสัญญาพระราชไมตรีซึ่งพระมหากษัตริย์ทั้งสองพระนครกระทำ

กันนี้ ก็คงจะมั่นคงถาวรอยู่ชั่วเดือนตะวัน ขอท่านทั้งหลายจงสวด ภาวนาให้ฝรั่งเศสมีน้ำใจกลายเป็นไทยและไทยกลายเป็นฝรั่งเศส มิตรไมตรีจะไม่รู้มิวันสิ้นสุดลงเลย ”

เมื่อกล่าวดังนี้แล้วพวกขุนนางฝ่ายตุลาการและพระสงฆ์สมณะก็ได้มาอวยพรชัยให้ราชทูตเป็นลำดับต่อไป ข้างฝ่ายพวกขุนศาลมีมงเซียร์วายังต์เป็นหัวหน้า และฝ่ายพระสงฆ์ก็มีท่านอาเบเดอแวส์เตียร์ เป็นหัวหน้า เพราะเป็นผู้มีอาวุโสกว่าพระสงฆ์อื่นในเมืองเปรอน ทั้งเป็นมหาเปรียญ เป็นที่ปรึกษาประจำของราชตระกูลเดอนาวาร์รด้วย คำอวยพรของท่านอาเบเดอแวส์เตียร์นั้นดำเนิรเป็นใจความดังนี้

“เจริญพรยังท่านอัครราชทูต

ก็เมื่อมหาชนทั้งหลายกำลังพิศวงอยู่ในพระบารมีแห่งพระมหากษัตริย์ซึ่งเจ้าคุณรับตำแหน่งเป็นผู้แทนพระองค์ในเวลานี้ และเมื่อต่างคน ต่างกำลังสรร เสริญพระปรีชาญาณซึ่งพระองค์ทรง แสดงในราชกรณีย กิจทั้งหลายของพระองค์เป็นต้นความ เพียรพยายาม เพื่อจะประสานพระราชไมตรีกับพระบาทสมเด็จพระทรงชัยของเรา ส่วนอาตมภาพควรจะต้องสำแดงความเคารพนับถือต่อเจ้าคุณมากสักเท่าไร ถึง จะ สม กับอิสสริยยศของราชทูตแห่งพระมหากษัตราธิราชเจ้าซึ่ง ทรง พระ คุณ ธรรมอันมหาประเสริฐเป็นที่รักใคร่นับถือของคริศตศาสนิกชนทั่วไป อาศัยที่พระองค์ทรงปกป้องรักษาสัปบุรุษคริศตังทั้งหลายในแว่นแคว้นอันแสนไกลให้อยู่เป็นปกติสุขเห็นปานดังนี้

ดูกรท่านราชทูตานุทูตทั้งหลาย ขอพระองค์บนสรวงสวรรค์ทรงอำนวยพระพรชัยยังท่านทั้งหลายเพื่อความเพียรอุตสาห์ของท่านทั้งหลายจะได้ประสพซึ่งผลสำเร็จสมมโนรถปรารถนาทุกประการเทอญ ขอผลานิสงส์แห่งเมตตาจิตต์มุทิตาจิตต์ซึ่งท่านทั้งหลายเผยแผ่แก่ข้ารับใช้ของพระผู้เป็นใหญ่ยิ่งได้บันดาลให้เป็นอมฤตย์ผลาผลสำหรับท่านทั้งหลายในปรโลกเบื้องหน้าเทอญ ขอผลานิสงส์แห่งปรีชาญาณอันสุขุมคัมภีรภาพและคุณานุคุณทั้งหลายอื่นเป็นอันมาก ซึ่งเป็นเหตุบันดาลให้สมเด็จพระเจ้าหลุยส์มหาราชเจ้าทรงผูกพระทัยรักใคร่นับถือท่านทั้งหลายพร้อมด้วยพลเมืองทั้งหลายของพระองค์ จงบันดาลให้บรรดาท่านทั้งหลายได้ประสพซึ่งรัศมีแห่งความปรีชาญาณอันประเสริฐหาที่สุดมิได้ กล่าวคือพระผู้เป็นเจ้าซึ่งทรงสรรพคุณานุคุณทั้งปวงในสถานวิมานสวรรค์ด้วยเทอญ นี้แหละท่านราชทูตทั้งหลาย เป็นใจความย่อแห่งความรู้สึกซึ่งได้บังเกิดขึ้นในดวงกมลของอาตมภาพทั้งหลาย บรรดาพระสงฆ์เมืองเปรอนซึ่งได้ออกมาหาท่านคราวนี้! เจริญพร!"

ขณะเมื่อราชทูตกำลังฟังคำอำนวยพรต่าง ๆ และโต้ตอบล้วนเหมาะ ๆ กับคำอวยพรอยู่นั้น ฝ่ายทหารสมัครซึ่งมาต้อนรับราชทูตนั้น กำลังเข้าแถวทำท่ารบอยู่หน้าสำนักที่พักของราชทูต พวกนายทหารชั้นนายร้อยเอก เป็นแถวหน้า พวกนายร้อยตรีสลับกันอยู่หัวแถวปลายแถว และแถวหลังที่สุดมีพวกนายร้อยเอกอีกแถวหนึ่งเหมือนแถวหน้า การจัดแถวนี้เข้าทีมาก ค่าที่หมวกนาย

ทหารนั้นล้วนติดขนนกสีขาวเป็นพวงพู่ เมื่อแลดูรอบแถวทหารทั้งหลายเหล่านั้น จึงเห็นขนนกปลิวสะบัดสะบิ้งล้วนเป็นสีขาว น่าดูมาก.

พอถึงคราวจะรบอย่าไปเข้าใจว่ารบจริง เปล่าไม่มีทั้งนั้น แทนที่จะรบกันจริงกลับเป็นรบกับขวดเหล้าองุ่นต่างหาก คือเมื่อสนทนาปราศรัยให้พรซึ่งกันและกันเสร็จแล้ว ฝ่ายเจ้าพนักงานเลี้ยงของกรมการเมือง ๑๒ คน ก็นำเอาขวดองุ่นมาเป็นขบวนแห่ คนเลี้ยงมิใช่คนอื่นล้วนผู้ใหญ่ฝ่ายพลเรือนทั้งนั้น เช่นพวกศาลเป็นต้น แล้วถัดมาผู้บังคับการทหารสมัครที่ ๑ กับผู้ช่วยพร้อมด้วยธงสมาคมหัตถกรรม ๓๐ ธง ซึ่งมาแทนสมาคมของตน ๆ แล้ว ยังแซมคนตีกลองอีกเป็นอันมาก ตอนปลายขบวนแห่นั้นมีนายทหารอีกคนหนึ่งเป็นเสร็จขบวนแห่ขวด.

เมื่อขบวนเดินมาถึงสำนักที่พักแล้ว ก็ขึ้นไปบนเรือนเป็นขบวนแบบเดียวกัน แล้วหัวหน้าฝ่ายศาลจึงได้อัญเชิญราชทูตให้รับประทานเหล้าองุ่นซึ่งเมืองจัดเลี้ยง ท่านราชทูตรับเลี้ยงตามเชิญพลางกล่าวว่า.—"ที่ท่านรับรองพวกเราชาวไทยด้วยเกียรติยศอันสูงใหญ่ฉะนี้เป็นที่ชอบใจยิ่ง แต่ก็ไม่เป็นที่แปลกประหลาดใจอะไรค่าที่ข่าวเมืองเปรอนนี้ เคยเข้าหูมาหลายทาง แล้วว่า พวกชาวเมืองนี้เป็นคนอัธยาศัยดีอย่างหาที่เปรียบยาก เราเห็นสมจริงแล้วทุกประการและการรับรองของท่านคราวนี้เราจะมิได้ลืมเลย เสียดายอยู่อย่าง

เดียวแต่ที่ท่านเป็นฝ่ายให้ข้างเดียว เรามิรู้ที่จะทดแทนคุณความดีของท่านอย่างไร แต่ขอท่านจงเชื่อเถิดว่า ถ้าพวกเรามีหนทางใดช่วยเหลือท่านได้เมื่อไร เรายินดีอยากจะช่วยอยู่ทุกเมื่อ"

เมื่อเลี้ยงเหล้าองุ่นเสร็จแล้ว พวกที่นำเหล้ามาเลี้ยงนั้นก็จัดแจงออกเดิรเป็นขบวนแห่ดุจเดียวกับเมื่อขาเข้านั้นเอง ฝ่ายราชทูตก็อยู่แต่ลำพังในสำนักของท่าน ขณะนั้นฝ่ายพวกทหารโบราณซึ่งใช้ปืนสั้นมีขอเกี่ยวอยู่ตอนปลายเป็นอาวุธ ก็ยิงระดมมาจากหอกลาง ทำให้ราชทูตอยากดูว่าเป็นอะไร ก็ออกไปดูทางหน้าลานเมือง และในขณะเดียวกันนั้น ฝ่ายพวกทหารสมัครซึ่งเข้าแถวทำท่าจะรบอยู่นั้นก็คำนับราชทูตด้วยชูปลายหอกขึ้นพร้อมกัน เล่นเอาราชทูตตกใจ เพราะท่านยังไม่ได้รู้เห็นว่าพวกทหารได้จัดการแสดงอยู่หน้าลานเช่นนั้น ส่วนทหารปืนขอนั้น เมื่อรู้ว่าราชทูตเยี่ยมประตูหน้าต่างออกมาก็ตั้งต้นยิงระดมไปอีกคราวหนึ่ง แล้วท่านราชทูตก็เข้าที่พัก

เย็นวันนั้นท่านมาร์กีส์ดอแกงกูร์ตไปขอคำอาณัติตามธรรมเนียม ท่านออกให้คำเดียวสั้นที่สุดว่า.— 'La Pucelle' (ลาปีแซล) คือพรหมจารีค่าที่เมืองเปรอนยังเป็นเมืองพรหมจารีอยู่ ราชศัตรูยังไม่เคยแตะต้องเลยสักที และท่านราชทูตอธิบายคำของท่านเองเป็นพิเศษว่า วันนี้เราเลือกให้แต่คำเดียวโดดก็จริง แต่ถึงเดียวถึงสั้นดังนี้ก็จุคุณความดีเต็มเปี่ยมบริบูรณ์สำหรับเป็นเกียรติยศอันสูงของเมืองเปรอนอยู่แล้ว คืนวันนั้นทั่วเมืองเปรอน ชาวเมืองได้ตาม

ประทีปโคมไฟกันทุกบ้านตามคำแนะนำของท่านโอเข หัวหน้ากรมการฝ่ายพลเรือน •ส่วนทางวัดก็ได้ตีระฆังเป็นที่แสดงความรื่นเริงด้วยทุกวัด จากที่พักของราชทูตนั้นแลไม่เห็นประทีปต่าง ๆ ที่ชาวบ้านตกแต่งประดับประดาไว้ เพราะเหตุนี้ ท่านสตอร์ฟเจ้าพนักงานรับแขกเมืองผู้อยู่ติดตามหลังราชทูตเสมอ ก็ได้ชวนราชทูตให้ออกไปชมดู คณะราชทูต ทราบดังนั้น ก็ลงจากที่พักไปดู ถึงหน้าลาน ซึ่งทหาร กำลังประลองยุทธกันให้ดู และ เป็นเหตุให้ราชทูตสำแดงความพอใจอีกชั้นหนึ่งว่า :– "ท่านทั้งหลายรู้จักแสดงความจงรักภักดีของท่านต่อพระเจ้ากรุงสยามของเราช่างดีนัก .– น่าชมจริง "

ที่เมืองเปรอนนี้ราชทูตเป็นแต่ค้างคืนเดียวเท่านั้น เพราะเหตุนี้ตอนหัวค่ำ เมื่อท่านนั่งกินเข้ามีคนพากันมาดูมากเหลือล้น แต่ก็เข้าไม่ได้หมด เข้าได้แต่นางแหม่มชั้นสูงบางคนเท่านั้น คนอื่นต้องคอยดูข้างนอก ในเย็นวันนั้นราชทูตขอแปลนของเมืองเปรอนจากท่านมาร์กิส์ ดอแกงกูร์ต ๆ จึง ให้ นาย ติซงอินซ เนียร์หลวงไปเอามาให้ เมื่อได้แล้วราชทูตกับเจ้าเมืองได้ดูด้วยกันจนท่านราชทูตเข้าใจได้ดีว่า เมืองเปรอนมีรูปสัณฐานเป็นประการใด.

รุ่งขึ้นเวลาเช้าท่าน เจ้าเมืองให้ทหารสมัครมายืนเรียงรายและตามไปส่งราชทูตเป็นขบวนแบบเดียวกันกับคราวเข้าเมือง พอขบวนราชทูตออกไปถึงประตูเมืองแล้ว ต่างได้แสดงคำอำลากันเป็นอันเสร็จการผ่านไปเมืองเปรอน รถราชทูตก็ออกเดิรต่อไป ฝ่ายในเมืองก็ยิงปืนใหญ่น้อยและตีระ ฆัง กันเป็น การ ส่ง ราชทูต ด้วย เกียร ติยศ

ตอนกลางวัน วันนั้น ราชทูตไปพักและรับประทานอาหารกลางวันที่เมืองแฟส์น ออกจากเมืองแฟส์นแล้วก็เดิรทางจะไปเมืองแซงต์กังแตงต่อไป.

บทที่ ๖๑

ราชทูตถึงเมืองแซงต์กังแตง.

เมืองแซงต์กังแตงนี้ เป็นเมืองอยู่สองฟากฝั่งแห่งแม่น้ำซอมม์ เดิมรวมอยู่ในแว่นแคว้นแวร์มังดวาส์ ซึ่งเคยมีอิสสระของตัวอยู่มาแต่ก่อน เวลานี้รวมอยู่ในมณฑลปีการ์ดี้ เป็นเมืองใหญ่มีการหัตถกรรมหลายอย่าง ชั้นแรกเมืองแซงต์กังแตง เป็นของท่านกงต์เดอแวร์มังดวาส์ ปกครองอยู่ตามลำพัง ต่อมาได้ตกเป็นของพระเจ้าฟิลิปโอคึสต์แห่งฝรั่งเศส แล้วถัดมาได้เป็นส่วนหนึ่งในแว่นแคว้นของประเทศบุร์คอญ จนภายหลังตกเป็นของสเปญดีได้ ดังนี้ถึงศก ๑๕๕๙ แต่ในปีนั้นได้มีสัญญาสงบศึกที่เมืองกาโตกังแบรซีส์ สเปญยอมตกลงยกเมืองแซงต์กังแตงกลับคืนเป็นของประเทศฝรั่งเศส จึงได้เป็นของฝรั่งเศสแต่นั้นมา.

การรับราชทูตเข้าเมืองแซงต์กังแตงนี้ เดิรเป็นแบบเดียวกับที่เคยเป็นมาในเมืองอื่น คือเจ้าเมืองและกรมการอำเภอต่างขี่ม้าและขึ้นรถออกไปรับราชทูตถึงนอกเมืองประมาณทางสองลี้ พอพบกันกลางทางพวกทหารที่ออกไปคอยรับ จากในเมืองก็ยิงปืนสลุตตาม

ธรรมเนียมแล้วก็ทำคำนับวันทยาวุธพร้อมกันทุกหมวดหมู่แล้วก็จัดกันให้ออกเดิรมาเข้าเมืองเป็นขบวน พวกทหารกองอัศวินมหามงกุฎก็ล้อมรถราชทูต มือถือดาพเรือยมาเป็นการเคารพ แล้วขบวนก็เคลื่อนออกเดิร มีทหารแห่หน้าหลังทั้งขุนนางข้าราชการและขุนนางพลเรือนอีก ๒๐๐ คน พวกกองหน้าคือกองตำรวจรฎธรมาเรโซเซ่

เมื่อขบวนเคลื่อนมาถึงกำแพงเมือง บนเชิงเทินทั่วไป ก็ยิงปืนใหญ่คำนับราชทูตตามเคยแล้วขบวนก็เดิรเข้าเมืองต่อไป ตั้งแต่ระยะนี้ไปตลอดทั้งสองข้างทางมีพวกชาวเมืองยืนเรียงรายมองดูราชทูตเป็นทิวแถวแน่นมิได้ขาด ตั้งแต่ประตูเมืองจนถึงที่พักซึ่งได้จัดไว้คอยท่ารับราชทูต หน้าประตูที่พักนั้นมีตราประจำรัชชกาลของพระเจ้าแผ่นดินสยามเป็นเครื่องประดับเป็นที่จับตาราชทูตยิ่งนัก ค่าที่มีเครื่องสีเงินสีทองสลับกันงดงามมาก เมื่อถึงประตูที่พักแล้ว ฝ่ายกองทหารปืนขอแบบโบราณซึ่งอยู่บนหอกลางเมืองก็ยิงปืนขอของเขาพร้อมกัน และอาศัยที่หอกลางกับบ้านของราชทูตอยู่ตรงข้ามกันไม่ห่าง เจ้าคุณราชทูตมิจำเพาะแต่ได้ยินเสียงปืนขอเท่านั้นซ้ำยังได้เห็นทั้งปืนทั้งที่ผู้ยิงโดยถนัดด้วย.

เมื่อราชทูตพักอยู่ในบ้านนั้นไม่นานนัก พวกเจ้าเมืองและขุนนางทุกกรมทุกกองต่างก็มาแสดงคำเชื้อเชิญและชวนเลี้ยงเหล้าองุ่นเหมือนที่เคยเป็นมาในที่อื่น ผู้ที่แสดงสุนทรพจน์นั้นเป็นเจ้าพนักงานฝ่ายศาลชื่อมงเซียร์โรอาร์ก ซึ่งท่านพึ่งได้เป็นผู้ใหญ่ฝ่ายพลเรือนขึ้นในปีนั้น ถัดมาพวกพระสงฆ์ก็มาคำนับต่อไป และท่านอาเบคอดิเนต์ ผู้แทนท่านเดอโมปู ซึ่งพึ่งรับตำแหน่งเป็นสังฆราชเมือง

กัสตร์สัก ได้เป็นผู้แสดงคำเชื้อเชิญและเป็นผู้ให้สิ่งของกำนัลจำเพาะของพระสงฆ์เอง ซึ่งควรสังเกตุอยู่หน่อย เพราะมิใช่ธรรมเนียมที่สงฆ์จะให้อะไรแก่ฆราวาส ชอบแต่ฆราวาสถวายสิ่งของแก่สมณสงฆ์ต่างหาก.

ในที่นี้ไม่ทราบสุนทรพจน์ของกรมการเมืองแซงต์กังแตง และของคณะสงฆ์ว่าจะดำเนิรไปประการใด แต่มีใจความของคำตอบแห่งท่านอัครราชทูตว่าดังนี้.–' สังฆมณฑลแห่งเมืองแซงต์กังแตงนี้ประกอบไปด้วยเกียรติยศอันสูงใหญ่ มีเหตุประจักษ์อยู่แก่ตาหลายประการ ประการหนึ่ง สมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ มหาราชเจ้ามิจำเพาะทรงรับตำแหน่ง เป็นผู้อุปถัมภ์คณะสงฆ์แซงต์กังแตงนี้ ยังทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้า ฯ รับตำแหน่งกิติมศักดิ์แห่งคณะนี้ด้วยก็เป็นเกียรติยศหาที่สุดมิได้ ประการสอง คณะสงฆ์นี้อยู่ในสำนักที่เก็บรักษาพระธาตุของนักบุญแซงต์กังแตง ซึ่งเป็นองค์มาร์ตีร์ อันศรัทธาและแกล้วกล้าอาจหาญในการบำรุงพระคริศตศาสนา ก็เป็นพระเกียรติยศอันใหญ่ยิ่งอีกส่วนหนึ่ง ประการสาม สมณะกิริยาอัธยาศัยของคณะสงฆ์นี้ เพียงเท่าที่สังเกตได้ด้วยนัยน์ตาในขณะนี้ก็สุภาพเรียบร้อยน่าชวนศรัทธาสัปบุรุษทั้งหลายผู้ประสพเห็น ก็เป็นเกียรติยศอันสูงใหญ่ซึ่งสมควรแก่ตำแหน่งคริศตบุตรในศาสนาของพระองค์ การที่แลเห็นบรรดาสงฆ์ผู้ทรงศิลศรัทธาแกล้วกล้าฉะนี้ เป็นบุญวาสนาของผู้เห็น เพราะอาจให้ยังเกิดความศรัทธาตามด้วยกิริยาสุภาพของท่าน เป็นพะยานแห่งความดีของพระศาสนา ซึ่งได้อบรมนิสสัย

ให้ละเอียดสุขุมน่านับถือถึงเพียงนี้ และเป็นด้วยเหตุอันเดียวกันนี้แหละ ซึ่งได้บันดาลให้พระเจ้าแผ่นดินสยามของเรา เกิดมีความเลื่อมใสในพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสของท่าน เพราะท่านทรงเห็นและทรงได้ยินพระสงฆ์ใจศรัทธากิริยางามในศาสนาของท่าน บันดาลให้ออกไปเที่ยวประกาศศาสนาของท่าน ถึงในประเทศสยามของเราดังนี้เป็นเบื้องต้น และพระองค์ทรงนับถือถึงกับซุบเลี้ยงอุปถัมภ์บำรุงมิให้อนาทรร้อนใจแต่ประการใดทั่วพระราชอาณาจักรสยามมิได้ขาด ยิ่งกว่านั้น พระองค์ยังทรงปลูกสร้างโบสถ์วิหารและสำนักอาศัย สำหรับท่านและสัปบุรุษศิษย์หาของท่านในเมืองไทยด้วยนี้ก็ล้วนเป็นผลแห่งกิริยามรรยาทอันสุภาพน่าใคร่นับถือ ของท่านพระสงฆ์ผู้ได้ออกไปสอนศาสนาคริศตังในเมืองไทยเป็นปฐมเหตุเบื้องต้นนั้นเอง ในที่สุดนี้ เราขอท่านได้โปรดสวดภาวนาแบ่งส่วนกุศลอุทิศให้บรรดาเราและชาวชนพลเมืองสยามด้วยจงมากเทอญ"

พอท่านราชทูตตอบปราศรัยยกย่องพระสงฆ์ถานันดรดังนี้แล้ว ฝ่ายพระสงฆ์นั้นต่างก็มาคำนับราชทูตที่ละองค์ๆ แล้วพวกขุนศาลฝ่ายหลวงและขุนศาลฝ่ายราษฎร พวกเจ้าภาษีนายอากร มีภาษีเกลือเป็นต้น ก็ได้เข้ามาเป็นพวกเดียวกัน ครั้นคำนับกันเสร็จสรรพแล้วฝ่ายท่านคาบิงกูร์ตข้าหลวงพิเศษก็ได้เข้ามาขออาณัติสำหรับคืนนั้นและอาศัยที่ท่านราชทูตได้ทราบประวัติของท่านเจ้าเมืองซ็อมาร์กีส์เดอปราแดล อยู่บ้างแล้วว่าเป็นนักรบสำคัญ เคยติดศึกสงคราม

มาไม่รู้กี่ราย และมีบาดแผลเป็นเกียรติยศติดหน้าไม่รู้กี่แห่ง ก็ตั้งคำอาณัติ ให้สมกับความชอบของท่านเจ้าเมืองผู้แกล้วกล้านั้นว่า.– "Plus chargé de lauriers que d'années" (ปลื้สซาร์เจ เดอลอเรียร์ส์เกอ ดาเน่ส์) ซึ่งแปลว่า ท่านหนักด้วยดอกชัยพฤกษ์ยิ่งเสียกว่าดอกฉนำ อธิบายคือ ว่าชัยชะนะล้ำอายุและบาดแผลของท่าน.

เย็นวันนั้นตามเมืองแซงต์กังแตงได้ติดประทีปโคมไฟ กันทุกบ้านเรือนเป็นต้นรอบสนามกลางเมือง ซึ่งเป็นสนามใหญ่และงามอย่างที่หาให้งามและใหญ่เท่าไม่ค่อยได้ ในทั่วราชอาณาจักรฝรั่งเศส เวลากินเข้ามีนางผู้ดีมาดูราชทูตเป็นอันมากตามเคย และได้มีการดีดสีตีเป่าตลอดเวลานั้นด้วย

รุ่งขึ้นเวลาเช้าราชทูตให้ขุนนางไทยซึ่งมาด้วยกับท่านนั้นไปดูวัดใหญ่กลางเมือง เพื่อจะได้รายงานถวายสมเด็จพระนารายณ์เมื่อกลับ ขุนนางเหล่านั้นก็พากันไปแล้วกลับมาแจ้งว่าเป็นวัดใหญ่และงามที่สุด พอกินเข้าเช้าแล้วก็ถึงเวลากำหนดจะเดิรทางออกจากเมืองแซงต์กังแตงกลับไปทางพระนครหลวงต่อไป แต่ก่อนที่จะไปนั้น ตามวัดวาอารามต่าง ๆ ก็ได้ตีระฆังกันออกเซงแซ่ และทางบ้านเมืองก็ได้ยิงปืนใหญ่ปืนเล็กกระหน่ำไป แล้วจึงได้จัดกระบวนแห่ แห่รถราชทูตไปส่งจนพ้นชานเมือง หนทางเมืองสองลี้เท่ากับเมื่อขาเข้าเมืองเหมือนกัน จึงได้ลากันไป.

บทที่ ๖๒

ราชทูตกลับมาถึงเมืองลาแฟร์.

เย็นวันเดียวกันราชทูตถึงเมืองลาแฟร์ ซึ่งเป็นเมืองป้อมปราการอยู่ตามลำน้ำอวาส์ เป็นเมืองมีหนองน้ำอยู่รอบเป็นที่ป้องกัน และมีกำแพงเชิงเทินแข็งแรงแน่นหนาอีกชั้นหนึ่ง ซ้ำลำแม่น้ำอวาส์แยกออกเป็นหลายสาย เป็นคูเมืองอย่างดีอยู่ด้วยอีก เพราะเหตุนี้จึงเป็นเมืองยากที่ศัตรูจะตีได้ แต่กระนั้นก็ได้ตกเป็นของสเปญไปพักหนึ่ง จนถึงคริศตศักราช ๑๕๙๗ แล้วจึงได้กลับคืนมาเป็นของฝรั่งเศสอีกใหม่จนตราบเท่าทุกวันนี้.

ก่อนที่จะเข้าเมืองลาแฟร์ หนทางไกลประมาณลี้หนึ่งทหารม้า ๑๐๐ คนกับมังเซียร์เดอลาฟงแตนเป็นหัวหน้า บังคับการแทนเจ้าเมืองก็ได้มาต้อนรับถึงที่นั้น เมื่อถึงประตูเมืองก็มีทหารชื่อ "กองหนุ่ม" มาคอยท่าต้อนรับอยู่อีกตอนหนึ่ง ถัดมาอีกหน่อยพอมาถึงบางแซงต์ฟิรแมง ซึ่งอยู่ในประตูเมืองแต่นอกกำแพงชั้นใน มงเซียร์มาร์คอเญ ผู้บังคับการเมืองก็ได้ออกมาต้อนรับคำนับอยู่ที่นั้น ในคำคำนับนั้นท่านกล่าวว่า ท่านกับพลเมืองลาแฟร์มีความยินดีเป็นอันมาก ในการที่ท่านราชทูตสยามมีโอกาสได้ผ่านมาเหยียบเมืองลาแฟร์นั้น และมีพระราชโองการสั่งให้พาท่านราชทูตไปดูอะไรต่ออะไรที่น่าดูซึ่งมีอยู่ในเมืองลาแฟร์นั้น จนครบเป็นต้นเช่นค่ายคูประตูหอรบ โรงเก็บอาวุธและโรงงานอื่น ๆ ที่สำ

คัญ เพราะเหตุฉะนี้ ท่านราชทูตจะใคร่ดูสิ่งใดในเมืองลาแฟร์ ขอโปรดบอกจะยินดีปฏิบัติตามทุกอย่างไม่มีปิดบังเลยสักสิ่ง ส่วนท่านราชทูตก็ตอบขอบใจและกล่าวเป็นใจความว่า สิ่งที่อยากดูเป็นต้นนั้นคือแปลนเมืองกับค่ายเท่านั้น ต่อนั้นมายังมีผู้มาคำนับรับรองตามเคยอีกหลายพวก เช่นพวกขุนศาล พวกกรมการเมือง ฯลฯ

เมื่อแห่มายังป้อมใหญ่พลางก็มาถึงที่พัก เมื่อราชทูตขึ้นอยู่บนบ้านที่พักนั้นแล้ว ท่านสังฆราชเมืองลังกับเถรานุเถระพระสงฆ์สมณะในโอวาทของท่านก็มาคำนับท่านราชทูตถึงที่พักทีเดียว ถึงเวลาแล้วราชทูตก็เชิญท่านสังฆราชองค์นั้นกับมงเซียร์มาร์คอเญให้อยู่กินเข้าเย็นด้วยกัน เย็นวันนั้นก็มีแหม่มผู้ดีนั่งอยู่ด้วยมากมายตามเคย และท่านราชทูตก็ดูแลเอาใจใส่อย่างน่าชม มีเชิญให้รับประทานผลไม้สดบ้าง, ผลไม้กวนบ้างเป็นต้น จนเป็นที่ชอบพอของท่านทั้งหลายในที่นั้นเหมือนที่อื่นเหมือนกัน.

เมื่อเลิกการเลี้ยงแล้วท่านมาร์คอเญก็ขอคำอาณัติสำหรับคืนต่อไป ท่านราชทูตคิดออกให้ว่า .— "Je suis aux Indes" (เยอ ซุยส์โอแซงด์) แปลฉะเพาะแก่นใจความก็คืออยู่เมืองลาแฟร์นี้ ข้าพเจ้ารู้สึกเหมือนหนึ่งยังอยู่ในเมืองไทย ใจความของคำอาณัตินี้มิใช่ไม่มีเหตุผลเมื่อไร ย่อมมีเหตุผลสมควรทีเดียว ค่าที่เมืองไทยนั้นมีน้ำนองท้องทุ่งอยู่หลายเดือนทุกปี อยู่ในกรุงให้รู้สึกว่าเหมือนอยู่เกาะกลางทะเลก็เกือบจะว่าได้ และสำหรับเมืองลาแฟร์นี้เล่าก็คล้ายกัน ค่าที่มีหนองมีบึงเป็นที่ขังน้ำอยู่โดยรอบ

ดุจเดียวกันฉะนี้ ท่านจึงอาจกล่าวถึงความรู้สึกของท่านโดยถูกต้องดังนี้ พอให้คำสัญญาเสร็จแล้วราชทูตกับเจ้าเมืองก็ได้ดูแปลนของเมืองลาแฟร์กันอยู่อีกครู่หนึ่งแล้วต่างก็ลากันไป.

รุ่งขึ้นเวลาเช้า เจ้าเมืองได้มาเยี่ยมราชทูตอีกและพอท่านเจ้าเมืองเข้ามาถึงราชทูตก็พาท่านเจ้าเมืองไปดูข้างเตียงที่นอนของท่านเพื่อให้ดูว่าแปลนเมืองซึ่งท่านเจ้าเมืองให้นั้น ท่านราชทูตหวงแหนรักษาอย่างกวดขัน ถึงกับเอาไปแขวนติดไว้ข้างเตียงที่นอนร่วมกับภาพเกียรติยศของท่าน ว่าจะไม่ให้ห่างออกไปจากกันเป็นอันขาดค่าที่นับถือเท่ากันทั้งสองสิ่ง.

ราชทูตออกจากเมืองลาแฟร์ เวลาเช้า ๘ นาฬิกาก่อนเที่ยงมีขบวนพลทหารสมัครและพลเมืองแห่แหนเป็นขนัดเหมือนขาเข้าเมืองไม่มีผิด เวลากลางวันได้ไปพักและรับประทานอาหารที่เมืองกรูซีย์เลอชาโต และในตำบลนั้นมงเซียร์เดอโลแนย์ซึ่งเคยเป็นนายทหารรองในกองรักษาพระองค์ก็ได้มาคำนับราชทูต เมื่อราชทูตได้ทราบว่านายทหารรองคนนี้เคยเป็นผู้มีความชอบในการศึกสงครามมาก่อนก็แสดงความเคารพหลายอย่าง เป็นต้นโดยเชื้อเชิญให้บุตรของท่านเดอโลแนย์นั้นมานั่งรับประทานอาหารกลางวันด้วยกัน พอรับประทานอาหารและพักตามสมควรแล้ว ตอนบ่ายคณะราชทูตก็ได้ขึ้นรถเดินทางเข้ากรุงหลวงอีก และเย็นวันนั้นก็ได้อยุดพักที่เมืองซวาซงส์

บทที่ ๖๓

ราชทูตเข้าไปอยู่เมืองซวาซงส์

เมืองซวาซงส์นี้เป็นเมืองโบราณตั้งอยู่ริมลำน้ำแอส์น ซึ่งเป็นบุญแก่เมืองมิใช่น้อย ค่าที่เป็นโอกาสให้ค้าขายได้สะดวก แต่ครั้งรัชชสมัยปฐมวงศ์กษัตริย์แรกที่ได้มีในเมืองฝรั่งเศสนั้น เมืองซวาซงส์นี้เคยเป็นราชธานีมาคราวหนึ่ง แล้วต่อมาเมื่อย้ายราชธานีไปตั้งที่กรุงปารีสเมืองซวาซงส์นี้ได้ลดลงเป็นเพียงที่ว่าการมณฑลชั้นการดี

วัดวาอารามโบราณที่งาม ๆ ในเมืองนี้มีมาก เช่นวัดสังฆราชเรียกว่า วัดนักบุญมาร์ติร์แย์ร์แวส์และโปรแตส์กับวัดแซงต์เมดารด์ วัดแซงต์เครส์แปง วัดนอตร์ดาม วัดแซงต์ยัง วัดแซงต์เลเยร์ เป็นต้น เกียรติยศอันสูงสำหรับเมืองซวาซงส์นี้คือว่า ถ้าถึงคราวจะราชาภิเษกพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสแล้ว หากว่าท่านสังฆราชเมืองแรงส์ไม่อยู่เป็นประธานในงานหลวงนั้นแล้ว ท่านสังฆราชเมืองซวาซงส์นี้เป็นที่สองของท่านรับกระทำพิธีราชาภิเษกแทน (นี้ว่าสำหรับครั้งก่อนเมื่อประเทศฝรั่งเศสยังเป็นราชาธิปตัย)

พอข่าวแห่งราชทูตสยามถึงเมืองซวาซงส์แล้ว อันว่ากรมการเมืองมิมงเซียร์บอเซวต์เป็นประธานก็ได้รีบจัดแจงเมืองให้สวยสะอาดสมควรเป็นที่พักแห่งผู้แทนพระมหากษัตราธิราชฝ่ายบุรพทิศทันที ทั้งเพื่อจะมิให้น้อยหน้าชาวเมืองอื่น ๆ ที่เคยต้อนรับราชทูตไทยมาแล้วนั้นด้วย เวลานั้นตำแหน่งสังฆราชเมืองซวาซงส์ว่างอยู่ เพราะ

เหตุฉะนั้น ท่านผู้สำเร็จราชการแทนพระเจ้าแผ่นดินพร้อมทั้งกรมการผู้ช่วยทั้งหลายจึงพร้อมกันลงความเห็นว่า ควรจะจัดตำหนักท่านสังฆราชนั้นเองเป็นที่พักแรมของบรรดาราชทูตสยาม ค่าที่ทั่วเมืองซวาซงส์นั้นจะหาบ้านช่องเรือนโรงที่งดงามและเหมาะเท่าตำหนักสังฆราชนั้นเป็นไม่มี ถึงพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสเองเล่า ถ้าทรงประพาสที่เมืองซวาซงส์เมื่อใด ก็เสด็จมาประทับที่ตำหนักนั้นทุกคราวไม่ได้ทรงพักที่อื่นเลย เมื่อตกลงเห็นพร้อมกันเช่นนี้แล้ว ต่างก็ขนเอาเตียงตู้เครื่องตกแต่งบ้านของตนที่งดงามยิ่งมาตั้งประดับตำหนักที่พักของราชทูตสยามครบ มีเตียงถึง ๒๔ เตียง ล้วนแต่งามประณีตด้วยกันทั้งนั้น แต่ที่งาม ๆ ยิ่งกว่าที่ไหน ๆ หมด คือห้องที่พักของท่านอัครราชทูตนั้นงามมากจริง บรรดาประตูหน้าต่างประดับไปด้วยตราแผ่นดินสยามหมดทุกด้าน

อนึ่งเพื่อจะเพิ่มความสง่าแก่การรับรองราชทูตนั้น พวกคฤหบดีที่มีอายุอยู่ในระวางเป็นชายฉกรรจ์และที่สมัครเป็นกองทหาร (เพราะเวลานั้นตามประเทศต่าง ๆ เช่นที่เมืองฝรั่งเศสเป็นต้นหาได้มีการเกณฑ์ทหารไม่ ทหารล้วนเป็นทหารจ้าง ทหารอาสาสมัครทั้งนั้น กองทหารสมัครที่กล่าวถึงในเรื่องนี้จึงเป็นเหมือนหนึ่งทหารเสือในเมืองไทยเวลานี้ก็เกือบจะว่าได้) ก็พร้อมกันลงความเห็นว่าจะมีการระดมพลสวนสนาม กองสมัครเหล่านี้แบ่งเป็น ๒๑ กอง แต่ครบจำนวนบ้าง ไม่ครบบ้าง พอตกลงอย่างนี้แล้วต่างก็จัดการในกอง

ของตน ๆ ให้ครบตามบัญชี กองไหนขาดพลหรือขาดนายหมวดหมู่ก็เลือกตั้งขึ้นทันทีทันใด ให้พร้อมมูลกัน

ครั้นจัดกองเสร็จแล้วได้แบ่งหน้าที่ต้อนรับกันดังนี้คือ ในพวกทหารสมัคร ๒๑ กองนั้น ให้ ๑๗ กองออกไปต้อนรับถึงประตูเมืองซื่อประตูเดอครูซีย์ ที่นั่นแยกให้ ๔ กองอยู่เฝ้ารับที่ประตูนั้นพร้อมกับเจ้าเมืองกรมการ และอีก ๑๓ กองก็ให้ออกไปต้อนรับนอกประตู หนทางไกลเพียงชั่วลูกปืนตกเป็นกำหนด ส่วนอีก ๔ กองนั้นให้เหลืออยู่เรียงรายเฝ้ากันที่ในเมืองรอบตำหนักของราชทูต นอกนั้นยังกองสองร้อยพิเศษเรียกว่ากองเดอลาร์กบีส คือกองทหารม้าปืนสั้นก็มีคำสั่งให้ออกไปรับราชทูตถึงนอกเมืองหนทางไกลถึงร้อยเส้น และส่วนกองทหารปืนใหญ่ก็เอาปืนใหญ่ขึ้นบนกำแพงเมืองเตรียมไว้คอยยิงสลุตรับเมื่อได้ข่าวว่ารถของราชทูตจะมาถึงนั้น

เพื่อจะให้กองทหารเกียรติยศต่าง ๆ เหล่านี้ทำการประชุมตามหน้าที่ของตนได้สะดวก เจ้าเมืองได้ประกาศให้ชาวเมืองทราบว่า — "อาศัยเหตุที่ท่านราชทูตสยามจะถึงเมืองซวาซงส์วันนี้ ตลาดชั่วคราวซึ่งเคยเปิดกันที่สนามกลางเมืองในวันนี้ขอให้เป็นอันงด อย่าเปิดซื้อขายกันเลยให้พ่อค้าทั่วไปปิดตลาดและโรงร้านของตนทั่วเมืองซวาซงส์ให้ถือว่าวันนี้เป็นวันนักขัตฤกษของเมืองซวาซงส์เถิด"

ครั้นสั่งการเสร็จแล้ว ถึงเวลาบ่ายวันจันทร์ที่ ๑๘ เดือนพฤศจิกายน กองทหารสมัครเหล่านั้นได้พากันไปต้อนรับราชทูตสยามตามที่ตกลงกัน ทหารออกไปเป็นหมวดหมู่มีทหารแตร

ทหารตีกลองนำหน้าเป็นสง่ายิ่ง แต่กองที่สง่ากว่าอื่นหมดคือกองทหารม้าอาร์กบิสหรือกองปืนสั้นนั่นเอง พอถึงเวลา ๔ นาฬิกาหลังเที่ยง ท่านเจ้าเมืองและบรรดาขุนนางกรมการต่างก็นำประแจเมืองขึ้นมารับราชทูตเป็นกระบวนแห่ บรรดาราษฎรทั้งหลายทุกชั้นตระกูลต่างพากันแตกตื่นออกไปดูเป็นการเอิกเกริกใหญ่.

รถราชทูตได้มาถึงประตูเมืองเวลา ๖ นาฬิกาหลังเที่ยงเป็นเวลาพลบค่ำอยู่แล้ว พวกไปต้อนรับต่างนึกเสียดายที่มิได้มาถึงเสียแต่กลางวัน แต่ลงปลายไม่มีใครเสียใจเพราะว่าชาวเมืองทั้งหลายบรรดาที่ได้รอคอยดูอยู่ที่หน้าบ้าน ต่างคนอยากเห็นโฉมหน้าราชทูตไทยว่าเป็นอย่างไร จึงพากันจุดตะเกียงเทียนไขต่าง ๆ มองดูที่หน้าต่างและประตูบ้านตลอดหนทางตั้งแต่ประตูเมืองจนถึงตำหนักสังฆราชซึ่งเป็นที่พักแรมของราชทูต เมืองซวาซงส์เย็นวันนั้นจึงเลยดูเหมือนกับมีงานเฉลิมสว่างไสวคล้ายกับกลางวัน.

ครั้นกระบวนราชทูตรับประแจเมืองที่ประตูเสร็จแล้วกระบวนก็เคลื่อนเข้ามาเป็นระเบียบเรียบร้อยจนถึงตำหนักของท่านสังฆราช ที่นั้นคณะพระสงฆ์ของเมืองได้ต้อนรับคำนับท่านราชทูต แล้วพวกกรมการก็ได้เชิญคณะราชทูตไทยรับพร้อมด้วยองุ่นแห่งเมืองซวาซงส์เพื่อเป็นเครื่องหมายแห่งมิตรไมตรีจิตต์ซึ่งต่างขอแสดงต่อกันและกันในระวางคนไทยและคนฝรั่งเศส ถัดมาพวกขุนนางอื่นก็มาคำนับราชทูตและกล่าวคำเชื้อเชิญอวยชัยให้พรเป็นลำดับจนถึงเวลาราว ๙ นาฬิกาหลังเที่ยงจึงได้เชิญเลี้ยงอาหารท่านราชทูต เมื่อกินเข้า

แล้วในเมืองได้มีการจุดดอกไม้เพลิงและยิงปืนเป็นการฉลองการมาถึงของบรรดาราชทูตไทย.

รุ่งขึ้นเวลาเช้าเมื่อคณะราชทูตได้กินเข้ากับเจ้าเมือง และบุตรของท่านแล้วได้ขึ้นรถกับท่านเจ้าเมืองและบรรดากรมการเมืองพากันไปดูเมืองซวาซงส์ ท่านได้ไปดูวัดของท่านสังฆราชเมืองซวาซงส์ ซึ่งเรียกว่าวัดแซงต์แย์รแวส์แล้วก็ได้ดูพระอารามชื่อแซงต์ยัง ซึ่งเป็นอารามงามยิ่งในประเทศนั้น โบสถ์ขาวสะอาดดี ข้างในสว่างเห็นแจ่มแจ้งราวกับข้างนอก ไม่มืดทึบเหมือนอย่างที่เป็นสำหรับบางวัดเลย ถัดจากวัดนี้ไปแล้วยังได้ไปดูสวนอาร์กบื์สและสนามเมล์ซึ่งเป็นสนามพึ่งสร้างขึ้นใหม่ ต้นไม้ในนั้นยังไม่สูงเต็มขนาดแต่ก็ดูงามดีอยู่แล้ว.

เย็นวันนั้นเมื่อกลับมาจากเที่ยวดูเมืองแล้ว ท่านราชทูตได้รับเลี้ยงที่จวนของเจ้าเมืองพร้อมกับขุนนางและเจ้าหน้าที่สำคัญที่มีอยู่ในเมืองซวาซงส์ เมื่อกินเข้าเย็นแล้วได้มีการเต้นรำเพื่อเป็นที่รื่นเริงต่อไปอีก ในการประชุมเต้นรำนั้น ท่านราชทูตได้แสดงให้ทราบว่าตนมิใช่เกิดมาเพื่อรู้จักแต่เพียงเจรจาการบ้านเมืองเท่านั้น ถึงกระบวน โอภาปราศรัยท่านก็ออกจะชำนิชำนาญไม่แพ้ใครเหมือนกัน เมื่อเลิกเต้นรำแล้วท่านเจ้าเมืองได้พาราชทูตกลับยังที่พัก พวกทหารสมัครได้จุดดอกไม้ไฟเป็นเกียรติยศอีก ถึงที่พักเป็นเวลาดึกดื่นมากทีเดียว.

รุ่งขึ้นวันพุธที่ ๒๐ เมื่อกินเข้าเช้าและรับคำอำลาของชาวเมืองซวาซงส์แล้วท่านราชทูตกับเจ้าเมืองก็ได้ขึ้นรถออกจากเมืองเดิรทางกลับปารีสต่อไป พวกทหารทุกเหล่าก็ยืนเรียงรายไปตามทางจนถึงประตูเมือง และส่วนกองตำรวจภูธรก็พากันไปส่งไกลออกไปอีก ซึ่งเป็นที่พอใจของราชทูตมิใช่น้อย ท่านขอบใจแล้วขอบใจเล่าที่เอาใจพวกของตนดังนี้ แล้วต่างก็ลากันไป.

บทที่ ๖๔

ราชทูตถึงวิแลร์ก็อตเตรต์.
ถึงนังเตยและดังมาร์แตง.

เย็นวันนั้นราชทูตถึงเมืองวิแลร์ก็อตเตรต์ เป็นเวลาฝนตกใหญ่อากาศมืดมิดแลไม่ค่อยเห็นอะไร จึงเป็นการไม่เหมาะที่จะไปเที่ยวชมอะไรต่ออะไรได้ ที่เมืองนั้นสถานที่ที่น่าดูมีอยู่เป็นต้นคือพระตำหนักของสมเด็จพระอนุชาธิราชเจ้า แต่ราชทูตไม่ยินดีเข้าไปชมดูเลย อ้างว่า "เมื่อท่านเจ้าของไม่อยู่เราก็ไม่อยากเข้าไปดู แต่เข้าใจว่าถ้าได้เห็นคงเป็นขวัญตา น่าปลื้มใจในบุญบารมีของพระองค์เป็นแน่" พอค้างคืนหนึ่งที่เมืองนั้นแล้วรุ่งขึ้นราชทูตขึ้นรถไปยังเมืองนังเตยต่อไป เป็นวันที่ ๒๑ เดือนพฤศจิกายน.

ที่เมืองนังเตยนี้ราชทูตพักอยู่ไม่นาน แต่กระนั้นก็ยังได้อุตส่าห์ไปเยี่ยมบ้านของท่านขุนนางคนหนึ่งชื่อมาร์กีส์เดอเซิฟร์ นอกนั้นท่านไม่ได้ไปดูอะไรเหตุที่ท่านไปดูบ้านของท่านมาร์กีส์นี้มิใช่เพราะเหตุอื่น

เป็นเพราะบาดหลวงเดอลิยอน (ซึ่งภายหลังได้เป็นสังฆราช) ซึ่งเคยอยู่เมืองไทยหลายปี และเป็นที่พอพระทัยของสมเด็จพระนารายณ์ เป็นน้องเขยของท่านมาร์กีส์เดอเซิฟร์เจ้าของบ้านนี้ เมื่อท่านราชทูตได้ทราบว่าท่านบาดหลวงเดอลิยอนนี้เป็นเชื้อวงศ์ขุนนางชั้นสูง คือเป็นถึงบุตรของท่านเสนาบดีแล้วยังอุตส่าห์ทิ้งบ้านเกิดเมืองมารดาไปเที่ยวเทศนาสั่งสอนพระศาสนาในประเทศสยาม โดยไม่เห็นแก่เหน็ดเหนื่อยและภัยอันตรายแก่ตน นึกแต่ความสุขของชาวเมืองไทยเป็นประมาณดังนี้ ท่านก็ยิ่งเพิ่มความเคารพในท่านบาดหลวงเดอลิยอนเป็นอันมาก.

เย็นวันเดียวกันนั้นราชทูตถึงเมืองดังมาร์แตง ซึ่งเป็นที่ใกล้เคียงกับพระนครปารีสแล้ว ที่นี้บรรดากรมการเมืองก็ตั้งใจต้อนรับราชทูตคุจเดียวกับที่ได้เป็นมาในทุกเมืองตั้งแต่ท่านได้ออกจากกรุงปารีสไปข้างเหนือกลับมา แต่ส่วนท่านราชทูตมีความมุ่งใจอยู่อย่างเดียวแต่ที่อยากจะกลับให้ถึงปารีสให้เป็นอันเสร็จการเที่ยวไปเสียสักที.

พอพักอยู่ที่ดังมาร์แตงสักครู่หนึ่งราชทูตจึงได้ดำเนิรทางต่อไปจนถึงกรุงปารีส ครั้นท่านเข้าไปถึงพระราชวังซึ่งเป็นที่ประทับแล้วกิจที่ท่านเริ่มกระทำในเบื้องต้นก็คือท่านได้พร้อมกันหันหน้าไปทางพระที่นั่งวังแวร์ซายส์ ซึ่งเป็นที่ประทับของ พระบาทสมเด็จ พระเจ้า อยู่หัวแล้ว ต่างก็ฟุบหมอบลงกราบถวายบังคมต่อพระองค์เป็นสามครั้งตามขนบธรรมเนียมในบ้านเมืองของท่าน.

ขณะนี้บรรดาผู้ที่คอยอยู่ต้อนรับ ท่าน เมื่อเขา กลับ จาก เหนือนี้ต่างก็ได้พากันไต่ถามท่านด้วยเรื่องต่าง ๆ บางท่านถามว่า "เจ้าคุณไม่

เหน็จเหนื่อยมากหรือ" ข้างก็ถามว่า "เจ้าคุณหนาวมากไหมที่มณฑลเหนือโน้น" แล้วคนนั้นคนโน้นก็ถามอีกต่อ ๆ ไป ส่วนท่านราชทูตมีคำตอบล้วนเหมาะ ๆ สำหรับทั่วทุกคนที่ได้ถามนั้น ท่านว่า "เรื่องหนาวหรือเหนื่อยนั้น ท่านอย่าเอามาถามเลย จะเหนื่อยอย่างไรได้ เมื่อกำลังชมเชยพระบารมีของพระยาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์มหาราชเจ้า จะหนาวอย่างไรเล่า เมื่อเรามีพระบารมีปกเกล้าปกกระหม่อมอยู่ตลอดทาง"

รุ่งขึ้นเวลาเช้าวันที่ราชทูตกลับมาถึงกรุงปารีส ท่านสตอร์ฟเจ้าพนักงานกระทรวงวังซึ่งได้ติดตามราชทูตสยามตลอดหนทางก็ได้รีบเข้าไปเฝ้ากราบบังคมทูลรายงานความเป็นไปแห่งการเที่ยวของราชทูตสยามให้ทรงทราบว่า สำเร็จไปแล้วด้วยความเรียบร้อยทุกประการเป็นที่พอใจของราชทูตสยามเป็นอันมาก เวลาท่านจะไปเฝ้านั้นท่านอัครราชทูตใคร่จะให้ท่านสตอร์ฟช่วยเป็นธุระกราบบังคมทูลให้ทรงทราบว่า ตนอิ่มเอิบในพระมหากรุณาธิคุณเป็นอย่างยิ่งที่ได้ทรงโปรดเกล้า ฯ ดำรัสสั่งให้จัดการพาไปเที่ยวชมมณฑลฝ่าย เหนือ แห่งประเทศฝรั่งเศสดังนี้ แต่ลงปลายท่านเกรงว่าจะเป็นการมิบังควรก็เลยงดเป็นแต่เพียงสั่งให้ท่านขอบใจ ฯ พณ ฯ เจ้าคุณเสนาบดีเดอเซเญอเลย์ ว่าการต้อนรับของบรรดาเจ้าเมืองกรมการทั้งหลายทั่วทุกเมืองตลอดทาง ได้เป็นไปอย่างเอื้อเฟื้อสนิทสนมเป็นที่พอใจอย่างยิ่งเป็นที่ขอบพระเดชพระคุณ ฯ พณ ฯ เจ้าคุณเสนาบดีได้กะการเป็นอย่างดีที่สุดที่จะพึงเป็นไปได้

สำนักหอสมุด